

પ્રવેશ

અનુક્રમ

પ્રત્યક્ષીય	મિત્રાણામ્ સૂચિકારોઽસ્મિ ૩
સંપાદક : રમણ સોની	સમીક્ષાવિશેષ Catalogue of Native Publications (સંપા. ગ્રાન્ટ અને પીલ) દીપક મહેતા ૭ ગુજરાતી આદિમુદ્રિત ગ્રંથોની સૂચિ (સંપા. અચ્યુત યાજ્ઞિક, કિરીટ ભાવસાર) દીપક મહેતા ૯ ગુજરાતી સામયિક લેખ સૂચિ : ૧૯૭૫, ૧૯૭૬ (સંપા. કનુભાઈ શાહ, કિરીટ ભાવસાર) કિશોર વ્યાસ ૧૨ સામયિક લેખ સૂચિ : ૧૯૯૬-૨૦૦૦ (સંપા. રમણ સોની) મણિભાઈ પ્રજાપતિ ૧૪ પરબસૂચિ (સંપા. ઇતુભાઈ કુરકુટિયા, પારુલ દેસાઈ, રમેશ દવે) જયંત મેઘાણી ૧૬
ઓક્ટોબર-ડિસેમ્બર ૨૦૦૭	સંદર્ભવિશેષ અધ્યયનનો આધારસ્તંભ : સામયિક સૂચિ - જયંત મેઘાણી ૧૯ પ્રકાશ વેગડનું સૂચિક્ષેત્રે પ્રદાન - મણિભાઈ પ્રજાપતિ ૨૩ ગુજરાતીમાં સૂચિકાર્ય (સૂચિઓની સૂચિ) - સંકલન : ભાર્ગવ જાની ૨૮
સાળંગા અંક ૬૪	પ્રત્યક્ષનાં પંદર વર્ષ : ૧૯૯૧-૨૦૦૬ સર્વગ્રાહી લઘુચિત્ર - રમણ સોની II સીધા સંપર્કમાં મૂકી આપનાર હાથપોથી - કિશોર વ્યાસ III સૂચિકાર્યના અનુભવની કેડી પર - કૃતિ પટેલ, સપના મોદી VII સૂચિ : ૧૯૯૧-૨૦૦૬ - સંકલન : કૃતિ પટેલ, સપના મોદી IX
અંક ૪	પત્રચર્યા રાજેન્દ્ર મહેતા, દિલીપ ઝવેરી ૪૧
વર્ષ ૧૬	પરિચય મિતાક્ષરી ૪૪
પ્રત્યક્ષ	વાર્ષિક સૂચિ : ૨૦૦૭ ૪૭ આ અંકના લેખકો ૪૮

પ્રકાશક અને મુદ્રક : શારદા સોની ૧૮, હેમદીપ સોસાયટી, દિવાળીપુરા, જૂના પાદરા રોડ, વડોદરા ૩૯૦૦૧૫
ટાઇપસેટિંગ : શારદા મુદ્રણાલય, ૨૦૧, તિલકરાજ, પંચવટી પહેલી લેન, આંબાવાડી, અમદાવાદ - ૦૬. ફોન : ૦૭૯-૨૬૫૬૪૨૭૯
મુદ્રણસ્થાન : મધુ પ્રિન્ટરી, કારેલીબાગ, ગુજરાત સમાચાર સામે વડોદરા - ૩૯૦ ૦૧૮, ફોન : ૦૨૬૫ - ૨૪૬૧૨૪૪

‘પ્રત્યક્ષ’નું સભ્યપદ ચાર રીતે મેળવી શકાય છે : વાર્ષિક, દ્વિવાર્ષિક, આજીવન અને શુભેચ્છક સભ્ય. વાર્ષિક / દ્વિવાર્ષિક સભ્યોએ મુદત પૂરી થતાં એમનાં સભ્યપદ તાજાં (રિન્યૂ) કરાવી લેવાં. સૌ સભ્યોને ‘પ્રત્યક્ષ’ નિયમિત મોકલવામાં આવશે તથા પ્રત્યક્ષનાં પ્રકાશનો પર વળતર અપાશે.

સભ્યપદ અંગેની વિગતો	વાર્ષિક રૂ. ૧૫૦	દ્વિવાર્ષિક રૂ. ૨૫૦
આજીવન સભ્યપદ :	વ્યક્તિ રૂ. ૧૨૦૦	સંસ્થા રૂ. ૧૫૦૦
શુભેચ્છક સભ્યપદ :	વ્યક્તિ તેમજ સંસ્થા	રૂ. ૨૫૦૦
વિદેશ માટે :	વાર્ષિક : ડૉલર ૨૦, પાઉંડ ૧૫; આજીવન : ડૉલર ૧૦૦, પાઉંડ ૭૫.	

સભ્યપદની રકમ હાથોહાથ, મનીઓર્ડરથી કે ડ્રાફ્ટથી મોકલી શકાશે. બહારગામના ચેક સ્વીકારાતા નથી.

ચેક / ડ્રાફ્ટ ‘શારદા સોની પ્રકાશક પ્રત્યક્ષ’ એ નામે જ લખવા વિનંતી.

મ. ઓ. મોકલનારે સંદેશાની જગાએ પોતાનું પૂરું સરનામું અવશ્ય લખવું.

સભ્યપદની રકમ મોકલવાનાં સરનામાં

વડોદરા : શારદા સોની, ૧૮, હેમદીપ સોસાયટી, ટાગોરનગર પાછળ, જૂના પાદરા રોડ, વડોદરા ૩૯૦૦૧૫

હાથોહાથ સભ્યફી નીચેનાં સરનામે પણ આપી શકાશે : **અહીં મ.ઓ. કે ચેક ન મોકલવાં.**

મુંબઈ : નીતિન મહેતા ૪૦૧/બી, શિલ્પા ટેરેસ (ન્યૂ), શિમ્પોલી રોડ બોરિવલી (પ.) મુંબઈ ૪૦૦૦૮૨ ભાવનગર : જયંત મેઘાણી પ્રસાર, ૧૮૮૮ આતાભાઈ એવન્યૂ ભાવનગર ૩૬૪૦૦૨ રાજકોટ : નીતિન વડગામા ‘તાંદુલ’ સ્વાતિ સોસાયટી, વિરાણી સાયંસ કોલેજ પાછળ, રાજકોટ ૩૬૦૦૦૫ વલસાડ : ઝાકળ એજન્સી, ૧૮, મણિબાગ, ધરમપુર રોડ, અબ્રામા, વલસાડ - ૩૬૬૦૦૭ અમદાવાદ : ઇમેજ પબ્લિકેશન : ૧-૨, અપર લેવલ, સેન્યૂરિ માર્કેટ, આંબાવાડી, અમદાવાદ - ૩૮૦ ૦૦૬ (ઇમેજમાંથી છૂટક નકલ પણ મળી શકશે.)

‘પ્રત્યક્ષ’નું વર્ષ જાન્યુઆરીથી ડિસેમ્બર મુજબ ગણાય છે એટલે અધવચ્ચે ન મોકલતાં ડિસેમ્બર (મોડામાં મોડું ફેબ્રુઆરી) સુધીમાં સભ્ય ફી મોકલી આપવા વિનંતી

‘પ્રત્યક્ષ’ વર્ષમાં ચાર વાર – માર્ચ, જૂન, સપ્ટેમ્બર અને ડિસેમ્બરના અંતે – પ્રકાશિત થાય છે.

સંપાદકીય પત્રવ્યવહાર

રમણ સોની ૧૮, હેમદીપ સોસાયટી, દિવાળીપુરા, જૂના પાદરા રોડ, વડોદરા ૩૯૦૦૧૫

ફોન : (૦૨૬૫) ૨૩૫૭૧૮૭, ૯૨૨૮૨૧૫૨૭૫ E-mail : ramasoni૧૧@yahoo.com

P

Published with Financial Assistance from the Central Institute of Indian Languages (Ministry of Human Resource Development, Department of Secondary & Higher Education, Govt. of India.), Manasgangotri, Mysore - 570006 vide sanction letter 53-3(2)/2006-07/GUJ/LM/GRNT dated November 21, 2006 under the scheme of Grant-in-Aid

પ્રત્યક્ષીય

મિત્રાણામ્ સૂચિકારોઽસ્મિ

આ સૂચિવિશેષ જોતાં કોઈકોઈને થશે – આ વળી શું માંડ્યું ? સર્જનાત્મક કૃતિઓ ભલે નહીં, એ કૃતિઓ વિશે તો વાંચવા મળતું હતું; અહીં તો એ પણ ગયું. આવા સૂચિઓના જંગલમાં અમને શા માટે રઝળપાટ કરાવો છો ?

સૂચિઓ જેવાં ને કોશ જેવાં જ્ઞાન-સંદર્ભનાં સાધનોનો મહિમા હજુ આપણા મનમાં પૂરો વસ્યો નથી. એમાં માહિતી ને સામગ્રીનું જંગલ આપણને દેખાય છે. એમાં નથી કલ્પનાશીલતા, નથી વિચારશીલતા – એવી આપણી છાપ છે. ખરેખર તો સૂચિ એ જંગલ પણ નથી ને એમાંની રઝળપાટ પણ નથી; વાસ્તવમાં એ આપણને રઝળપાટમાંથી છોડાવે છે. સાહિત્યસર્જન અને સાહિત્ય-વિવેચનસંશોધનનો આપણો વારસો, એક ગંજાવર મુદ્રિત-અમુદ્રિત મૂલ્યવાન ભંડાર રૂપે નજીકના ને દૂરદૂરના ભૂતકાળ સુધી ફેલાયેલો છે. એને કેવળ સ્મરણથી સંકલિત કરી શકાતો નથી – એટલે એ વેરવિખેર છે, ઢંકાયેલો છે, કેટલોક તો ભુલાઈ ગયેલો છે. એને એકત્રિત કરીને અને શાસ્ત્રીય વ્યવસ્થામાં ઢાળીને સૂચિકાર આપણા હાથમાં મૂકે છે – કહો કે, પેલા ગંજાવરને હાથવગું કરી આપે છે. કોઈ એક પ્રતિષ્ઠિત કવિનું ઉત્તમ નીવડેલું કાવ્ય પહેલી વાર ક્યાં ને ક્યારે પ્રગટ થયું હશે, એનું આપણને કુતૂહલ હોય; એ કવિની એકદમ પ્રારંભની રચના ક્યાં-ક્યારે પ્રગટ થઈ હશે એની જિજ્ઞાસા હોય; આપણે કોઈ એક સર્જક વિશે, કોઈ એક સાહિત્યસ્વરૂપ વિશે, કોઈ સંજ્ઞા વિશે એક નાનોસરખો અભ્યાસલેખ કરવા બેઠા હોઈએ, ને એને વિશે કોણે કોણે, ક્યાં ક્યાં લખ્યું છે એ જાણવું જરૂરી હોય – જરૂરી હોય જ, ત્યારે એની શોધખોળ કરવી હોય; કોઈ મોટું કામ લઈને બેઠા હોઈએ ત્યારે તો અનેક સંદર્ભોની જરૂર પડે; એથી, હવે ક્યાં ક્યાં જઈશું, કેવી રીતે જઈશું એવી વિમાસણ થતી હોય – ત્યારે સૂચિકાર એની તીક્ષ્ણ ટોચના પ્રકાશથી તે તે સ્થાન ચીંધી બતાવે છે, અજવાળી આપે છે : Let there be light, and there was light...

સંશોધન કરનાર જાણે છે કે ઘણી વાર એકબે વિગતોના અભાવે પણ તારણો ખોટાં પડતાં હોય છે. કેટલીક વાર તો એ સંશોધક, શોધાઈ ગયેલું હોય એને જ ફરી શોધવા ફાંફાં મારતો હોય;

કેટલીક વાર વળી શોધ-ખોળના બધા અંધારા ખૂણા એની નજરે ન ચડ્યા હોય ને એ અટવાતો હોય (ને એ સાહસિક જો પોતે ન અટવાતો હોય તો બીજાને, ભવિષ્યના અભ્યાસીને, અટવાવી દેતો હોય !) ત્યારે આકાશવાણી થાય છે : મિત્રોમાં હું સૂચિકાર છું.

હા એ મજૂર છે, ધૂળધોયો છે, સામગ્રીચર છે – કબૂલ. પણ એ કોથળા ભરીભરીને એમના એમ ઠાલવતો નથી. એ વૈજ્ઞાનિક છે, શાસ્ત્રમાર્ગી છે; સઘન તાલીમથી કેળવાયેલો પણ છે ને કલ્પનાશીલ પણ છે. ‘વર્ગીકૃત પ્રમાણભૂત સૂચિ’ – એવા શબ્દો આપણે ઘણી વાર સાંભળીએ છીએ; એ શબ્દોને ખોલવા જોઈએ. સામગ્રીને વર્ગીકૃત કરવી એ, પહેલી નજરે દેખાય એટલું સરળ કામ નથી. ભલભલા તાલીમી ગ્રંથપાલ સૂચિકારો પણ મૂંઝાઈ જાય એવું છે. વિગતો બહુલક્ષણા હોય છે – એક વિગતને, ધારો કે, સાહિત્યસ્વરૂપ-જૂથ તરફ ખસેડી તો એ સર્જક-જૂથથી દૂર પડી જવાની; કોઈ વિગતને ‘કવિતા-અભ્યાસ’ તરીકે ગણવી કે ‘વ્યાપક વિવેચન’ રૂપ ગણવી એ નિર્ણય લેવો પડે છે. બંને બાજુ રાખી શકાય એવી કોઈ પ્રતિનિર્દેશ-વ્યવસ્થા કરવી પડે છે. મેળવેલી તાલીમ ને શાસ્ત્રજ્ઞાન પણ ક્યારેક આ વિગત-વિનિયોગમાં આછાં કે અધૂરાં પડે છે, ને ત્યારે શાસ્ત્રના તંતુને ઝાલી રાખીને કલ્પનાને, સૂઝને અજમાવવાં પડે છે. વાચકને, અભ્યાસીને, પૂરેપૂરા મદદરૂપ થવું એ જ લક્ષ્ય હોય છે. કમ્પ્યુટર સાયન્સે જે શબ્દ આપ્યો છે USER-FRIENDLY એ એનો સંકલ્પ હોય છે. જરાક સાહિત્યિક ભાષામાં કહીએ તો, સામગ્રીનો વ્યવસ્થામાં અંતર્ભાવ થાય છે સૂચિમાં. પેલો મજૂર માર્ગદર્શક બને છે.

P

‘પ્રત્યક્ષ’નું પરિરૂપ ઘણુંખરું સારવીને આ સૂચિવિશેષનું આયોજન કર્યું છે. શરૂઆતમાં, આપણા કેટલાક સૂચિગ્રંથોની ‘સમીક્ષા’ છે; પછી ‘સંદર્ભવિશેષ’માં ત્રિપાર્શ્વી યોજના છે : ‘અધ્યયનનો આધારસ્તંભ’ સૂચિની ઉપયોગિતાને લક્ષ્ય કરે છે; ‘પ્રકાશ વેગડનું સૂચિક્ષેત્ર પ્રદાન’ આપણા એક પ્રમુખ સૂચિકારનો કાર્યચરિત્રાલેખ આપે છે ને ‘ગુજરાતીમાં સૂચિકાર્ય’ આપણે ત્યાં થયેલી સૂચિઓની ગ્રંથનામ-અનુસારી સૂચિ આપે છે. – એ રીતે સૂચિ-સંદર્ભનો એક નકશો ઉપસાવવાનો અહીં પ્રયત્ન છે.

‘પ્રત્યક્ષ’નાં ૧૫ વર્ષ (૧૯૯૧-૨૦૦૬)ની સૂચિ પહેલાં તો એક અલગ પુસ્તિકા રૂપે પ્રગટ કરવા વિચારેલું. પણ એની આ આખા ‘સૂચિવિશેષ’ સાથે, એના એક અભિન્ન અંગ રૂપે, સંગતિ સાધી શકાઈ છે. મૂળે તો આ સૂચિએ જ સૂચિ-વિશેષનો વિચાર આપેલો; ‘પ્રત્યક્ષ’ની સૂચિ નોંધારી રહે એને બદલે એને એક વ્યાપક સંદર્ભ-પરિમાણ મળી રહે – એ યોગ્ય જણાયું. એ સૂચિ અમારી સંશોધન-વિદ્યાર્થીનીઓ કૃતિ પટેલ અને સપના મોદીએ કરી છે એ વિગતને અધોરેખિત કરું છું. બીજી હરોળ ઊભી થશે તો આવાં કાર્યો આગળ ચાલશે ને એનું મહત્ત્વ જળવાઈ રહેશે. કિશોર વ્યાસે આ નિમિત્તે, ‘પ્રત્યક્ષ’નાં સોળ વર્ષ પર એક નજર નાખી છે એની પ્રસ્તુતતા પણ આ સૂચિસંદર્ભે છે એ કહેવાની જરૂર ન હોય.

‘સૂચિવિશેષ’ તો કલ્પો આને, પણ એ દાવો મને એક રીતે સંપૂર્ણ લાગતો નથી. હજુ તો ઘણું ઉમેરી શકાય એમ છે : કોઈ હસ્તપ્રત સૂચિ વિશે લેખ રૂપે વાત થઈ શકી નથી; ગુજરાતી સૂચિઓની સૂચિ annotated (વિષયનિર્દેશક નોંધો સાથેની) થઈ શકી હોત, એને પહોંચી વળાયું નથી; બીજી ભાષાઓમાં – ભારતીય અને વિદેશી ભાષાઓમાં – થયેલાં સૂચિકાર્યોની વાત, ચર્ચા રૂપે અને સમીક્ષા રૂપે, થઈ શકી હોત એ, એવા સક્ષમ મિત્રો વ્યસ્ત હતા એથી, થઈ શકી નથી; સ્વતંત્ર ગ્રંથ રૂપે નહીં પણ કોઈ ગ્રંથ-અંતર્ગત થઈ હોય એવી કેટલીક મૂલ્યવાન સૂચિઓ પણ મારા ધ્યાનમાં છે – એની

વાત પણ અહીં સામેલ કરી શકાઈ નથી. લાગ્યું કે, એક આખું વર્ષ આપવું પડે એવું આ કામ છે. એટલે આ કેટલીક નમૂનાની વાનગીઓ આપતો સૂચિવિશેષ પણ પ્રગટ કરવો એવો નિર્ણય કરવાનો થયો. આટલુંક કામ, આપણે ત્યાં સૂચિકાર્યોનો મહિમા કરવાની દિશામાં, સૂચિ અંગેની થોડીક પ્રેરક-ઉત્તેજક આબોહવા રચવામાં પણ જરા નિમિત્તરૂપ બનશે તોપણ એની સાર્થકતા રહેશે.

અલબત્ત, જે મિત્રોએ કામ કરી આપ્યું એમણે, ટૂંકા સમયમાં પણ, સરસ કરી આપ્યું. દીપક મહેતાના બન્ને લેખો પૂર્વપ્રકાશિત છે પણ એ એટલાં મહત્ત્વનાં કાર્યો વિશેના છે કે એની વાત અહીં સમાવવી જ પડે. અલબત્ત, એ બંને લેખો, એમની સંમતિથી થોડીક કાટછાંટ કરીને લીધા છે. શંકર દાતેની ‘મરાઠી વાઙ્મય સૂચિ’ની સમીક્ષા પણ દીપકભાઈ કરી આપે એવું મેં ઇચ્છેલું પણ એ આટલા ટૂંકા સમયમાં કરી શકે એમ ન હતા. એ જ રીતે મણિભાઈ પ્રજાપતિ ‘કેમ્બ્રિજ બિબ્લીઓગ્રાફી ઓફ ઇંગ્લિશ લિટરેચર’ વિશે લખી આપવાના હતા – પણ એમની વ્યસ્તતાને લીધે, એ છેલ્લી ઘડીએ કરી ન શક્યા.

જ્યંત મેઘાણી એટલું બધું નેપથ્યે રહેવાનું પસંદ કરે છે, ને સૌની સામે મૂકવા જેવી એમની વિચારણા પણ કાગળ પર ન ઉતારવાનો એવો વિલક્ષણ વૈરાગ્યભાવ ધરાવે છે કે એમનાં શાસ્ત્રીય સૂઝ ને ક્ષમતાનો બધાંને ભાગ્યે જ ખ્યાલ હોય. ઝવેરચંદ મેઘાણીના ગ્રંથોનાં પુનઃપ્રકાશનોમાં એમણે નમૂનેદાર સૂચિઓ કરેલી છે. આગ્રહ અને ઉઘરાણીનો નિર્દય મારો ચલાવીને પણ એમની પાસેથી બે સરસ લખાણો કઢાવી શકાયાં એનો આનંદ છે. ભાર્ગવ જાની પણ ઝીણા અભ્યાસી ગ્રંથપાલ છે – એમણે સૂચિઓની સૂચિ આપીને આ અંકમાં એક મહત્ત્વનું પ્રદાન કર્યું છે. કિશોર વ્યાસનો તો સાહિત્યિક પત્રકારત્વની દિશામાં સાતત્યભર્યો અભ્યાસ રહ્યો છે ને માગ્યો ત્યારે તરત એમનો સહયોગ મળતો રહ્યો છે.

પ્રકાશ વેગડ પાસેથી ભલે કોઈ લખાણ મળી ન શક્યું (એ મળી શક્યું હોત તો મહત્ત્વના ઉમેરારૂપ બન્યું હોત) પણ એમની સૂચિસાધનાને મણિભાઈ પ્રજાપતિએ યોગ્ય રીતે અહીં આલેખી આપી છે ને એમાં હરિવલ્લભ ભાયાણી, જ્યંત કોઠારી વગેરે જેવા વિદ્વાનોના પ્રકાશભાઈનાં કાર્યો વિશેના સંતોષભર્યા ઉદ્દગારોને પણ સમાવ્યા છે એથી પ્રકાશભાઈના કાર્ય-મહિમાને વધુ પ્રમાણભૂતતા મળી છે.

મણિભાઈ પ્રજાપતિ એક કર્મઠ અભ્યાસી છે પણ એમનું કામ ગુજરાત કરતાં વધુ દિલ્હીમાં – વધુ વ્યાપક ક્ષેત્રમાં – જમા થયેલું છે એટલે આ વિનીત અભ્યાસીના કામનો આપણને વિશેષ પરિચય નથી. એમનું એક બહુ જ મહત્ત્વનું કામ આપણા કોઈના, એ ક્ષેત્રના અભ્યાસીઓના પણ, ખ્યાલમાં આવ્યું નથી. ઈ. ૧૯૯૮માં દિલ્હીમાંથી પ્રકાશિત થયેલા, ૩બલ કાઉન કદનાં ૩૫૦ પાનાંના ગ્રંથ *Bibliographical Survey of Indian Manuscript Catalogues (Being a Union List of Manuscript Catalogues)*ના એ સહસંપાદક છે. (એના સંપાદક સુભાષ વિશ્વાસે એમના આ સાથીનાં ‘Care and patience, [...] scholarly knowledge of language and script and judgement [...] required in the process’ની પ્રસંશા કરી છે.)

દેશ અને વિદેશમાં પ્રગટ થયેલી, ભારતીય ભાષાઓની હસ્તપ્રતોને (પણ) સમાવતી ૨૦૦૦થી પણ વધુ ગ્રંથો/ગ્રંથખંડો (ને ૧૧૦૦ શીર્ષકો) ધરાવતી મુદ્રિત સૂચિઓને, પ્રકાશનસ્થળના મુખ્ય વર્ણાનુક્રમે – ને પછી સંસ્થા, ગ્રંથનામ, સંપાદક, પ્રકાશનવર્ષના વિગતક્રમે – મૂકી આપતો આ

‘Survey’ ગ્રંથ પ્રત્યેક સૂચિની વિષય-વિગતો આપતો (annotated) પદ્ધતિયુક્ત, ને એથી જ સઘ-સહાયક ગ્રંથ છે. તે તે સૂચિ કયાં ગ્રંથાલયો / સંસ્થાઓમાં છે એ પણ નિર્દેશતું ને છેલ્લે ભાષાવાર ને વ્યાપક શબ્દસૂચિ આપતું આ મૂલ્યવાન પ્રકાશન અત્યારે તો અસુલભ છે – ઇચ્છીએ કે એ નવી આવૃત્તિ પામે.

એની Preface માંથી એક-બે ખૂબ મહત્ત્વની બાબતોની અહીં નોંધ કરું. પ્રસ્તાવનાનું પહેલું જ વાક્ય છે – દુનિયાના કોઈપણ દેશ કરતાં ભારતમાં વધુ હસ્તપ્રતો સંઘરાયેલી છે. ભારતીય ભંડારોમાં આશરે ૩૫ લાખ હસ્તપ્રતો છે ને બીજી ૬૦ હજાર જેટલી ભારતીય (ભાષાઓની) હસ્તપ્રતો યુરપ-અમેરિકાના ભંડારોમાં છે. એશિયાના અન્ય દેશોમાં પણ દોઢ લાખ જેટલી ભારતીય હસ્તપ્રતો છે.

પરંતુ આમાંથી માત્ર ૧૦ લાખ હસ્તપ્રતો જ મુદ્રિત સૂચિઓ કે સાદી યાદીઓ રૂપે નોંધાઈ છે. થયેલી સૂચિઓ અંગેનું એમનું નિરીક્ષણ એ છે કે ખૂબ જ ઓછી સૂચિઓ પદ્ધતિસર (systematically) તૈયાર થયેલી છે. ઘણીખરી હસ્તપ્રતો તો ચોપડે કરેલી યાદીઓ (hand lists) રૂપે છે. સૂચિઓ તૈયાર કરનાર મોટા ભાગના ગ્રંથપાલો / સૂચિકારોએ આ ગ્રંથ (survey)ના સંપાદકોને કહ્યું કે સૂચિ કેમ કરવી એની કોઈ પર્યાપ્ત જાણકારી એમની પાસે નથી કે નથી એ માટેના કોઈ ફંડ !

સૂચિ કે સૂચિગ્રંથની ઉપયોગિતા વિશેના અજ્ઞાન કે એ અંગેની સાવ ઉપેક્ષાની, કેટલીક ચોંકાવનારી બાબતો પણ આ સંપાદકોએ કહી છે : (૧) આ જે ૨૦૦૦ જેટલા સૂચિગ્રંથો પ્રકાશિત થયેલા છે એમાંના ૫૦% જેટલા ગ્રંથો પણ, ભારતની કોઈ પણ લાઇબ્રેરીમાં વસાવવામાં આવ્યા નથી ! (૨) ભારતભરની મુદ્રિત સામગ્રીની, એક Repository Library (સર્વગ્રંથ-સંગ્રહ) તરીકે છેક ૧૯૫૪થી સ્થપાયેલી, કલકત્તાની નેશનલ લાઇબ્રેરી પાસે પણ ખૂબ ઓછા સૂચિગ્રંથો છે ! (૩) મદ્રાસ યુનિવર્સિટીનો સંસ્કૃત વિભાગ, જેની જવાબદારી New Catalogus Catalogorum (NCC) તૈયાર કરવાની છે, એણે પણ, છેલ્લા બે દાયકા (૧૯૯૮ પહેલાંના)થી કોઈ નવું કેટલોગ ખરીદ્યું નથી. એમાં કેવળ ૪૦૦ કેટલોગ છે.

આપણો સમૃદ્ધ વારસો છતાં આપણી પ્રતિષ્ઠિત ને જવાબદાર સંસ્થાઓની આવી ગુનાહિત ઉપેક્ષાવૃત્તિની આ વાત નારાજ કરનારી છે.

મેં મણિભાઈ પ્રજાપતિને કહ્યું છે કે, આ ગ્રંથની તમારી પ્રસ્તાવનાનો ગુજરાતી અનુવાદ કરીને પણ ક્યાંક પ્રગટ કરો તો આવા મહત્ત્વના કામનો, કમ સે કમ, સૌને ખ્યાલ તો આવે.

P

આપણે ત્યાં, ગુજરાતમાં પણ, કેટલાં ગ્રંથાલયો પાસે ને કેટલા અભ્યાસીઓ પાસે સૂચિગ્રંથો ને કોશગ્રંથો હશે ? પાયાનાં જ્ઞાનસાધનો વિના જ આપણા વિદ્યાર્થીઓ-અધ્યાપકો-વિવેચકો-સંશોધકો સૌને ચાલે છે.

પરંતુ, આવી વિષમ સ્થિતિમાં પણ, હમણાં હમણાં આપણે ત્યાં સંદર્ભગ્રંથો – સૂચિ અને કોશના ગ્રંથો – પ્રકાશિત કરવાનું વલણ વધ્યું છે એ એક સુચિ છે. એવા ટાણે આ સૂચિવિશેષ એક નાનકડી ચેષ્ટા હોવા છતાં, વિચારોત્તેજક બનશે કે છેવટે વિચારમાં નાખી દેનાર બનશે તોપણ, સૌનો આભાર માનવાનું સાર્થક બનશે.

રત્નાપ્રસાદી

સૂચિગ્રંથ-સમીક્ષા

Catalogue of Native Publications of Bombay Residency
- એલેક્ઝાન્ડર ગ્રાન્ટ (૧૮૬૫ અને ૧૮૬૭); સુધારાવધારા સાથેની બીજી આવૃત્તિ જેમ્સ પીલ (૧૮૬૯)

ગુજરાતી આદિમુદ્રિત ગ્રંથોની સૂચિ

દીપક મહેતા

મુંબઈના બોમ્બે કુરિયર પ્રેસમાં છપાઈને ૧૮૦૮માં રોબર્ટ ડ્રમન્ડનું 'ઇલસ્ટ્રેશન્સ ઓફ ધી ગ્રામેટિકલ પાર્ટ્સ ઓફ ધ ગુજરાતી મહરક્ટ એન્ડ ઇંગ્લિશ લેંગ્વેજિસ' બહાર પડ્યું તે સાથે આપણી ભાષામાં છાપેલાં પુસ્તકોનો યુગ શરૂ થયો. પણ એ પુસ્તકોની સૂચિ(કેટલોગ) બનાવવાનું લગભગ પંચાવન વર્ષ સુધી કોઈને સૂઝ્યું નહીં. ૧૮૬૭માં પહેલી વાર રજિસ્ટ્રેશન ઓફ બુક્સ એન્ડ પિરિયોડિકલ્સ એક્ટ અમલમાં આવ્યો અને ત્યાર પછી પ્રગટ થયેલાં પુસ્તકોની વિગતો મુંબઈ સરકાર ત્રૈમાસિક સૂચિઓ દ્વારા પ્રગટ કરતી રહી, પણ તે પહેલાં પ્રગટ થયેલાં પુસ્તકોની સૂચિ તૈયાર કરાવવામાં અને પ્રગટ કરવામાં પણ મુંબઈ સરકારે જ પહેલ કરી. આવી સૂચિ મરાઠી અને ગુજરાતી પુસ્તકો માટે તૈયાર કરવાનો સરકારે શિક્ષણ ખાતાને હુકમ કર્યો. એટલે તે વખતના ડિરેક્ટર ઓફ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન સર એલેક્ઝાન્ડર ગ્રાન્ટ, આઠમા બેરોનેટે આવી સૂચિ તૈયાર કરવાનું કામ માથે લીધું. ૧૮૬૪ના ડિસેમ્બરની ૩૧મી સુધીમાં પ્રગટ થયેલાં પુસ્તકોની સૂચિ *Catalogue of Native Publications* તેમણે તૈયાર કરી અને સરકારે

તે પ્રગટ કરી. તેની સુધારેલી-વધારેલી બીજી આવૃત્તિ ૧૮૬૭માં પ્રગટ થઈ. મુંબઈમાં ભાયખલા ખાતે આવેલા એજ્યુકેશન સોસાયટીના પ્રેસમાં આ ૨૭૭ પાનાંની સૂચિ છપાઈ હતી. તેમાંના સંસ્કૃત પુસ્તકોના વિભાગ સાથે ફ્રાન્સ ક્લિલબોર્નની નોંધ જોડવામાં આવી હતી. તેમનો જન્મ ૧૮૪૦માં, અવસાન ૧૯૦૮માં. મરાઠી પુસ્તકોના વિભાગ સાથે મહાદેવ ગોવિંદ રાનડેની નોંધ જોડવામાં આવી હતી. રાનડેનો જન્મ ૧૮૪૨માં, અવસાન ૧૯૦૧માં. પણ ગુજરાતી પુસ્તકોના વિભાગ સાથે કોઈ જાણકારની નોંધ જોડવામાં આવી નથી.

આ સૂચિમાં કુલ ૧૬૭૯ પુસ્તકો નોંધવામાં આવ્યાં છે જેમાં ૬૫૦ ગુજરાતી પુસ્તકો છે. પણ ગ્રાન્ટની આ સૂચિમાં ઘણાંબધાં પુસ્તકો નોંધવાનાં રહી ગયાં હતાં. વળી ૧૮૬૫થી ૧૮૬૭નો સમયગાળો બાકી રહ્યો હતો. આથી સરકારે ગ્રાન્ટની સૂચિમાં જરૂરી સુધારાવધારા કરવાનું ઠરાવ્યું. આ કામ કર્યું તે વખતના ડાયરેક્ટર ઓફ એજ્યુકેશન સર જેમ્સ પીલે. આ સૂચિમાં મરાઠી પુસ્તકોનો વિભાગ કૃષ્ણશાસ્ત્રી ચિપલૂણકર જેવા વિદ્વાનની દેખરેખ

નીચે તૈયાર થયો. આ સૂચિમાં કુલ ૬૬૫ પુસ્તકોનો સમાવેશ થયો છે. તે ઉપરાંત પીલની સૂચિમાં મુંબઈ ઇલાકામાંનાં છાપખાનાંની યાદી પણ ઉમેરવામાં આવી. મુંબઈ ઇલાકામાંના મુદ્રણના ઇતિહાસ માટે આ યાદી ખૂબ મહત્ત્વની છે. આ સૂચિ ૧૮૬૯માં પ્રગટ થઈ હતી.

ગ્રાન્ટની સૂચિમાં ૬૫૦ ગુજરાતી પુસ્તકોની નોંધ રોમન લિપિમાં કરવામાં આવી છે અને પુસ્તકોને તેમનાં નામના અક્ષરાનુક્રમે ગોઠવવામાં આવ્યાં છે. પુસ્તકો વિષેની માહિતી કુલ દસ કોલમમાં વહેંચી છે. પહેલી કોલમ, પુસ્તકનો સળંગ ક્રમાંક (બધી ભાષાનાં પુસ્તકોને એક જ સળંગ ક્રમાંક આપ્યો છે. ગુજરાતી પુસ્તકોની શરૂઆત ૮૭૫ ક્રમાંકથી થાય છે અને છેલ્લા ગુજરાતી પુસ્તકોનો ક્રમાંક ૧૫૨૪ છે.) આ સૂચિમાં પુસ્તકો ઉપરાંત અખબારો અને સામયિકોને પણ સમાવી લેવામાં આવ્યાં છે. બીજા કોલમમાં પુસ્તક કે સામયિકનું નામ આપ્યું છે. ત્રીજા કોલમમાં પુસ્તકના લેખક કે અનુવાદકનું નામ તથા ચોથા કોલમમાં સામયિકના તંત્રીનું નામ નોંધ્યું છે. પુસ્તકના વિષયનો નિર્દેશ પાંચમા કોલમમાં કર્યો છે. પ્રકાશન જે છાપખાનામાં છપાયું હોય તેનું નામ છઠ્ઠા કોલમમાં અને પ્રેસનું સ્થળ સાતમા કોલમમાં આપ્યું છે. પ્રકાશનની સાલ આઠમા કોલમમાં નોંધી છે. પ્રકાશનની પૃષ્ઠસંખ્યા અને કિંમત છેલ્લી બે કોલમમાં નોંધ્યાં છે. આ સૂચિમાંની વિગતો ઉપર અછડતી નજર નાખતાં પણ એ હકીકતનો ખ્યાલ આવે છે કે ખરેખર પુસ્તક જોઈને તે પછી જ તેનો સમાવેશ સૂચિમાં કરવાનો આગ્રહ રાખવામાં આવ્યો નથી. બીજે કશેથી મળેલી માહિતીને આધારે પણ પુસ્તકોને સૂચિમાં દાખલ કરવામાં આવ્યાં છે. પરિણામે સૂચિમાંની વિગતો ઘણી જગ્યાએ અધૂરી છે તો ઘણી જગ્યાએ ભૂલભરેલી. થોડાક નામફેરે એકનું એક પુસ્તક બે વાર નોંધાયું હોય તેવું પણ બન્યું છે. છતાં ગ્રાન્ટ અને પીલની આ બે સૂચિઓ ૧૯મી સદીનાં ગુજરાતી પુસ્તકો વિષેની માહિતીનું આજે તો એકમાત્ર સાધન છે. આ સૂચિની બીજી એક મર્યાદા એ છે કે તેમાં માત્ર બ્રિટિશ ઇન્ડિયાના મુંબઈ ઇલાકામાંથી પ્રગટ થયેલાં પ્રકાશનો જ નોંધાયાં છે. ગુજરાતમાં આવેલાં સંખ્યાબંધ દેશી રાજ્યોમાંથી પ્રગટ થયેલાં પ્રકાશનો તેમાં નોંધાયાં નથી,

કારણ દેશી રાજ્યો અંગ્રેજ સરકારની હકૂમત બહારનો પ્રદેશ હતાં.

પુસ્તકોની સૂચિ તૈયાર કરનાર ગ્રાન્ટ અને પીલ કોણ હતા ? ભલે ભારતીય ભાષાઓના નહીં, પણ આ બન્ને પોતાના ક્ષેત્રના વિદ્વાનો હતા. બન્ને બ્રિટિશ સરકાર પાસેથી 'સર'નો ઇલ્કાબ મેળવી શકે તેવા આગળ પડતા અમલદારો હતા. સર ગ્રાન્ટનો જન્મ ન્યૂયોર્કમાં ૧૮૨૬ના સપ્ટેમ્બરની ૧૩મી તારીખે. ૧૮૪૯થી ૧૮૬૦ સુધી ઓક્સફર્ડમાં ફેલો તરીકે કામ કર્યું. તે દરમિયાન ઍરિસ્ટોટલની ફિલસૂફી વિષે ઊંડો અભ્યાસ કર્યો અને 'એથિક્સ' નામે પુસ્તક ૧૮૫૭માં પ્રગટ કર્યું. ૧૮૮૫ સુધીમાં તેની ચાર આવૃત્તિ પ્રગટ થઈ કારણ કે ઓક્સફર્ડમાં તે પ્રમાણભૂત પાઠ્યપુસ્તક તરીકે વપરાતું. મદ્રાસ આવ્યા ત્યાં તેમની નિમણૂક ઇન્સ્પેક્ટર ઓફ સ્કૂલ્સ તરીકે કરવામાં આવી. બીજે વર્ષે તેઓ મુંબઈ આવ્યા અને એલ્ફિન્સ્ટન કોલેજમાં હિસ્ટ્રી અને પોલિટિકલ ઇકોનોમીના પ્રોફેસર બન્યા.

૧૮૬૨માં સર ગ્રાન્ટ આ કોલેજના પ્રિન્સિપાલ અને ૧૮૬૩ના ફેબ્રુઆરીમાં મુંબઈ યુનિવર્સિટીના વાઈસ ચાન્સેલર બન્યા. ૧૮૬૪માં થોડો વખત તેમના સ્થાને સર એલેક્ઝાન્ડર કિનલોક ફોર્બ્સ આવ્યા પણ ૧૮૬૫ના સપ્ટેમ્બરમાં સર ગ્રાન્ટ ફરી વાઈસ ચાન્સેલર થયા, સાથોસાથ ૧૮૬૫માં તેમણે મુંબઈ ઇલાકાના ડિરેક્ટર ઓફ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન તરીકેની જવાબદારી પણ સંભાળી. આ હોદ્દાની રુએ જ તેમણે મરાઠી-ગુજરાતી પુસ્તકોની સૂચિ તૈયાર કરી હતી. ૧૮૬૮માં એડિનબરા યુનિવર્સિટીના પ્રિન્સિપાલ તરીકે તેમની નિમણૂક થઈ હતી. આ જ યુનિવર્સિટીએ અગાઉ ૧૮૬૫માં તેમને એલએલડી.ની માનદ્ ઉપાધિ આપી હતી. ત્યારથી તેમણે પોતાનાં બધાં સમય અને શક્તિ એડિનબરા યુનિવર્સિટીના વિકાસ પાછળ ખર્ચ્યાં. ૧૮૮૪ના નવેમ્બરની ૩૦મી તારીખે એડિનબરામાં ગ્રાન્ટનું અવસાન થયું. મુંબઈના 'ગ્રાન્ટ રોડ' નામ જેમના પરથી પડ્યું તે જ આ ગ્રાન્ટ. આજે એ રસ્તાનું નામ તો બદલાઈ ગયું છે પણ પશ્ચિમ રેલવેમાં હજી આજેય ગ્રાન્ટ રોડ સ્ટેશન એલેક્ઝાન્ડર ગ્રાન્ટની યાદ સાચવી રહ્યું છે.

ગ્રાન્ટની સૂચિમાં સુધારાવધારા કરીને બીજી આવૃત્તિ તૈયાર કરનાર સર જેમ્સ પીલનો જન્મ બ્રિટનના લિવરપૂલમાં ૧૮૩૩ના એપ્રિલની ૨૭મી તારીખે. ૧૮૫૨માં સર જેમ્સ ઓક્સફર્ડની ઓરિયેલમાં દાખલ થયા. અભ્યાસમાં હંમેશાં પહેલો વર્ગ મેળવનાર સર જેમ્સ ૧૮૫૫માં આઈ.સી.એસ. માટેની પરીક્ષામાં પાસ થયા. ૧૮૫૬ના ઓક્ટોબરની ૭મી તારીખે તે મુંબઈ આવ્યા. ૧૮૮૫ના જાન્યુઆરીથી ૧૮૮૬ના ઓક્ટોબર સુધી તેઓ મુંબઈ યુનિવર્સિટીના વાઈસ ચાન્સેલર રહ્યા. ૧૮૮૫માં બોમ્બે કાઉન્સિલના સભ્ય અને એક્ટિંગ ગવર્નર તરીકે કામ કર્યું. ૧૮૮૬માં તેમની નિમણૂક તે વખતની ભારત સરકારના હોમ એન્ડ રેવન્યુ (ગૃહ અને મહેસૂલ) ખાતામાં કરવામાં આવી. તે એક અચ્છા ચિત્રકાર પણ હતા અને તેમણે ૩૦૦ જેટલાં ચિત્રો કરેલાં તેમાંનાં ઘણાંખરાં આજ સુધી સચવાયાં છે. છેલ્લાં ૧૫ વર્ષ દરમિયાન બ્રિટનમાં અને યુરોપના દેશોમાં ઠેર ઠેર ફરીને તેમણે લેન્ડસ્કેપ ચિત્રો તૈયાર કર્યાં. સર જેમ્સ પીલે તેમના ભારતમાંના લાંબા

વસવાટ દરમિયાન પણ ઘણાં ચિત્રો તૈયાર કરેલાં. તેમનાં આવાં ચિત્રોનું પ્રદર્શન ૧૯૭૬માં લોઅર ન્યુપેન્ડ ગેલેરી ખાતે યોજવામાં આવેલું જેનું નામ રાખ્યું હતું ‘ઇન્ડિયા રિમેમ્બર્ડ.’ સરકારી નોકીર દરમિયાન સર પીલને તે વખતના ભાવનગરના દેશી રાજ્ય સાથે નિકટનો સંબંધ બંધાયો હતો. ભાવનગર નજીકના ઘોઘા બંદરની મુલાકાત લઈને તેમણે કેટલાંક ચિત્રો તૈયાર કર્યાં હતાં. સર પીલની યાદમાં ભાવનગરમાં ‘પીલ ગાર્ડન’ નામે ઉદ્યાન બનાવવામાં આવ્યું. ૧૯૦૬માં તેમનું અવસાન થયું.

આમ, ગુજરાતી ભાષામાં પ્રગટ થયેલાં પુસ્તકોની પહેલવહેલી સૂચિઓ અંગ્રેજ અમલદારોને હાથે તૈયાર થઈ હતી, પણ એ અમલદારો વિદ્વાન હતા, અભ્યાસી હતા, સ્થાનિક લોકો અને તેમના ભાષા-સાહિત્ય માટે સમભાવ ધરાવનારા હતા. આ બંને સૂચિઓ આજે તો દુષ્પ્રાપ્ય બની ગઈ છે. આપણી કોઈક સાહિત્યિક સંસ્થાએ તેનું પુનર્મુદ્રણ કરવા જેવું છે.

(“મુંબઈ સમાચાર”માંથી સાભાર, લેખકની સંમતિથી, ટૂંકાવીને)

ગુજરાતી આદિમુદ્રિત ગ્રંથોની સૂચિ – સંપા. અચ્યુત યાજ્ઞિક, કિરીટ ભાવસાર, સેતુ પ્રકાશન, ૧, પુણ્યસ્લોક, યુનિવર્સિટી રોડ, અમદાવાદ-૯, ૨૦૦૪; ૩. ૩૨૦, ૩. ૨૦૦

એક મહત્વનું ડગલું

દીપક મહેતા

ચાલો, કોઈકે તો એક કરવા જેવું કામ છેવટે કર્યું. સો વરસની ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદે ન કર્યું, કરદાતાના પૈસે ચાલતી ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમીએ ન કર્યું, તે સેન્ટર ફોર સોશયલ નોલેજ એન્ડ એક્શન – સેતુએ કર્યું. આ સૂચિ આપણી ભાષાની એક મોટી ઊણપ કેટલેક અંશે પૂરી કરે છે અને આપણી સાહિત્યિક સંસ્થાઓની નાનમ થોડીક

ઓછી કરે છે. મરાઠી, બંગાળી કે તમિળ ભાષાઓએ આવી સૂચિઓ ક્યારની તૈયાર કરી લીધી છે. આપણને તેની ખોટ સાલતી નહોતી, પણ ‘સેતુ’ને સાલી. પહેલવહેલું મુદ્રિત ગુજરાતી પુસ્તક રોબર્ટ ડ્રમંડ કૃત ‘ઇલસ્ટ્રેશન્સ ઓફ ધ ગ્રામેટિકલ પાર્ટ્સ ઓફ ધ ગુજરાતી, મહરજી એન્ડ ઇંગ્લિશ લેંગ્વેજિસ’ મુંબઈના કુરિયર પ્રેસમાં છપાઈને

૧૮૦૮માં બહાર પડ્યું ત્યારથી માંડીને ૧૮૬૭ સુધીમાં પ્રગટ થયેલાં કુલ ૧૧૭૮ પુસ્તકોની સૂચિ અહીં તેમણે રજૂ કરી છે. અલબત્ત, પોતાના આ કામની સૌથી મોટી મર્યાદા અંગે નિખાલસ એકરાર સંપાદકોએ પ્રસ્તાવનામાં કર્યો જ છે. આ સૂચિ ખરેખરાં પુસ્તકો જોઈ-ચકાસીને બનાવી શકાઈ નથી, પણ બીજી કેટલીક મુદ્રિત સૂચિઓનું સંકલન કરીને બનાવી છે. એટલે પુસ્તક કે લેખકનાં નામ, પ્રકાશક, પ્રકાશનસ્થળ ને સાલ, પૃષ્ઠસંખ્યા, ચિત્રો, કિંમત વગેરે અંગેની અહીં આપેલી વિગતો પૂરેપૂરી પ્રમાણભૂત છે એમ કહી શકાય નહીં. સંપાદકોને સૌથી મોટી ઓથ મળી છે તે 'ગ્રાન્ટની સૂચિ' તરીકે ઓળખાતા પુસ્તકની ૧૮૬૭માં પ્રગટ થયેલી બીજી આવૃત્તિની. ૬૫૮ પુસ્તકોની વિગતો આ સૂચિમાંથી લેવાઈ છે. એ ઉપરાંત ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી લાઈબ્રેરીની સૂચિમાંથી ૨૧૭ પુસ્તકો, મુંબઈની કામા ઓરિએન્ટલ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ લાઈબ્રેરીની સૂચિમાંથી ૭૫ પુસ્તકો, ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલયના કોંપીરાઈટ વિભાગમાંથી ૫૨ પુસ્તકો, યુનિવર્સિટી ઓફ મુંબઈ લાઈબ્રેરીના પ્રિયોમકર સંગ્રહમાંથી ૪૦ પુસ્તકો, અચ્યુત યાજ્ઞિકના અંગત સંગ્રહમાંથી ૨૯ પુસ્તકો, ગુજરાત ટ્રસ્ટ બુક સોસાયટીના ઇતિહાસમાંથી ૨૩ પુસ્તકો, 'ગ્રંથ અને ગ્રંથકાર'માંથી ૨૧ પુસ્તકો, ફરદુનજી મર્ઝબાનજીના જીવનચરિત્ર (જે તાજેતરમાં 'મુંબઈ સમાચાર'માં પુનર્મુદ્રિત થયું હતું.)માંથી ૧૯ પુસ્તકો, બુદ્ધિવર્ધક પુસ્તક નામાવલિમાંથી આઠ પુસ્તકો અને અન્ય પ્રકીર્ણ સ્ત્રોતોમાંથી છ પુસ્તકોની માહિતી અહીં સમાવી છે. આ ૧૧૪૯ પુસ્તકો ઉપરાંત પુસ્તકને અંતે 'પરિશિષ્ટ-૨'માં બીજાં ૨૯ પુસ્તકો નોંધાયાં છે.

પુસ્તકનું આયોજન અત્યંત વ્યવસ્થિત રીતે થયું છે. સૌપ્રથમ વર્ષવાર સૂચિ આપી છે જે મુખ્ય સૂચિ છે. પ્રત્યેક પુસ્તક વિષે મળી શકી તેટલી માહિતી નોંધવા ઉપરાંત તે માહિતી કઈ સૂચિમાંથી મળી છે, તે પણ દર્શાવ્યું છે અને ગ્રાન્ટની સૂચિમાંથી માહિતી લીધી હોય તો એ સૂચિમાંનો પુસ્તક ક્રમાંક પણ નોંધ્યો છે. ત્યાર બાદ કર્તાવાર સૂચિ, અનુવાદક સૂચિ, સંપાદક સૂચિ, વિષયવાર સૂચિ અને ગ્રંથનામ સૂચિ પણ આપી છે. અંતે બે પરિશિષ્ટો અને

સંદર્ભસૂચિ પણ મૂક્યાં છે. જોકે મુંબઈ-ગુજરાતનાં છાપખાનાંની સૂચિ ઉમેરવા જેવી ગણાય.

આ સૂચિ જોતાં કેટલીક ખૂબ રસપ્રદ વિગતો પ્રગટ થાય છે. ૧૮૦૮થી ૧૮૨૫ સુધીમાં આજના ગુજરાત રાજ્યમાં એક પણ પુસ્તક છપાયું નથી. ગુજરાતમાં છપાયેલું પહેલવહેલું પુસ્તક ૧૮૨૬માં જોવા મળે છે. - સુરતથી પ્રગટ થયેલું 'કદીમ તારીખ પારસીઓની કસર' ૧૮૩૮થી દમણમાં છપાયેલાં પુસ્તકો જોવા મળે છે જે ફરદુનજી મર્ઝબાને તેમના દમણના છાપખાનામાં છાપ્યાં હતાં. ૧૮૨૫ સુધીમાં છપાયેલાં કુલ ૧૭ પુસ્તકોમાંથી આઠ પુસ્તકો સાથે લેખક, સંપાદક, અનુવાદક કે મુદ્રક તરીકે ફરદુનજી મર્ઝબાનજીનું નામ સંકળાયેલું છે. આથી જ સંપાદકોએ યોગ્ય રીતે જ આ સૂચિ ફરદુનજીસાહેબને (અને ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીને) અર્પણ કરી છે. અમદાવાદમાં છપાયેલું પહેલું પુસ્તક તો છેક ૧૮૪૭માં જોવા મળે છે અને ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી, અમદાવાદનાં પુસ્તકો ૧૮૪૮થી દેખા દે છે. અહીં આપેલી કર્તાસૂચિમાં કુલ ૪૦૩ લેખકો નોંધાયા છે (જેમાંના કેટલાક સંસ્થાકીય પણ છે) તેમાંથી ૧૪૩ લેખકો પારસી છે. અનુવાદક સૂચિમાં નોંધેલા ૯૯ અનુવાદકોમાંથી ૪૫ અનુવાદકો પારસી છે અને ૫૦ સંપાદકોમાંથી ૨૩ પારસી છે. આમ, અહીં નોંધાયેલા ૫૫૨ કર્તાઓમાંથી ૨૧૧ (૩૮ ટકા) પારસીઓ છે. આ સૂચિમાં સૌથી વધુ પુસ્તકો (૬૧) કવિ દલપતરામનાં નોંધાયાં છે. શામળ ભટ્ટનાં ૫૫ અને નર્મદનાં ૩૦ પુસ્તકો અહીં નોંધાયાં છે. જુદા જુદા ૭૪ વિષયો પરનાં પુસ્તકોમાંથી સૌથી વધુ ૧૫૧ પુસ્તકો પારસી ધર્મ વિષેનાં છે. કવિતાનાં ૮૪, કવિતાસંગ્રહનાં આઠ અને પદ્યવાર્તાનાં ૫૯ પુસ્તકો અહીં મળે છે. અન્ય વિષયોમાં અર્થશાસ્ત્ર, અંકગણિત, આરોગ્ય, ઈજનેરી વિદ્યા, કાયદા, કુદરતી વિજ્ઞાન, ખગોળ, ચિત્રકામ, જાદુ, જ્યોતિષ, પંચાંગ, પ્રવાસ, પ્રાણી વિજ્ઞાન, બાળઆરોગ્ય, બીજગણિત, ભૂતપિશાચ, મનોવિજ્ઞાન, ખેતી, વૈદક, સંગીત વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. ૫૯ વર્ષના ગાળામાં માત્ર એક જ સ્ત્રીકર્તાનો નામોલ્લેખ મળે છે - ૧૮૬૨માં પ્રગટ થયેલ 'નાગર સ્ત્રીઓમાં ગવાતાં ગીતોનો સંગ્રહ'નાં

સંપાદક બાબાબહેન.

આપણી ભાષામાં આ દિશાનો આ પહેલવહેલો ગણનાપાત્ર પ્રયત્ન છે અને આવાં કામ કરવાં કેટલાં મુશ્કેલ હોય છે તે તો રામબાણ વાગ્યાં હોય તે જાણે. છતાં આ સૂચિની કેટલીક ઊણપો કોઈનેય ખટકે તેવી છે. પહેલું તો એ કે સંપાદકોએ ગ્રાન્ટની સૂચિનો મુખ્ય આધાર લીધો પણ તેના જ અનુસંધાનમાં અને તેની પૂર્તિરૂપે ૧૮૬૯માં પ્રગટ થયેલી સર જે. બી. પીલની સૂચિ તેમના ધ્યાન બહાર જ રહી ગઈ. તેવી જ રીતે ૧૮૯૨માં જે. એફ. બ્લુમહાર્ટે તૈયાર કરેલી બ્રિટિશ મ્યુઝિયમ લાઇબ્રેરીમાંનાં ગુજરાતી પુસ્તકોની સૂચિનો તથા તેની ૧૯૧૫ની પુરવણીનો ઉપયોગ કરવાનું પણ તેઓ ચૂકી ગયા છે. આ યાદીની એક વિશિષ્ટતા એ છે કે તેમાં પ્રત્યેક પુસ્તકની બીજી બધી વિગતો અંગ્રેજીમાં આપી છે, પણ પુસ્તકનું નામ ગુજરાતી લિપિમાં છાપ્યું છે. અલબત્ત, આ સૂચિમાં ૧૮૬૭ પછી પ્રગટ થયેલાં પુસ્તકોનો પણ સમાવેશ થયો છે, જેની વિગતો ગાળી નાખવાની રહેત. ખુદ લેખકના અને પુસ્તકના નામમાં જોવા મળતી જોડણીની અરાજકતા ઉપર સંપાદકે પ્રસ્તાવનામાં ટીકા કરી છે. તો પુરોવચનમાં આર. ગાર્નેટ કહ્યું છે કે ગુજરાતી પુસ્તકોનું આ પહેલવહેલું લાઇબ્રેરી કેટલોગ છે. વળી આર. વી. પરુળકર સંપાદિત સિલેક્શન્સ ફોમ એજ્યુકેશનલ રેકોર્ડ્સ (બોમ્બે)માંથી બોમ્બે નેટિવ એજ્યુકેશન સોસાયટીએ પ્રગટ કરેલાં પુસ્તકોની માહિતી પણ મળી શકી હોત.

બીજી મોટી મુશ્કેલી એ છે કે પ્રત્યક્ષ પુસ્તકો ન જોઈ શકવાને લીધે સંપાદકો આધારભૂત સૂચિઓમાંની વિગતોને પૂરેપૂરા વળગી રહ્યા છે. જેમ કે ગ્રાન્ટની સૂચિમાં પુસ્તકોની સાથે વર્તમાનપત્રો અને સામયિકોનો પણ સમાવેશ થયો છે અને આ સૂચિના સંપાદકો પણ તેને અનુસર્યા છે. એ વિગતોને પુસ્તકોની વર્ષવાર યાદીમાં ન મૂકતાં સામયિકોની અલગ યાદી બનાવવી વધારે યોગ્ય ગણાય. બીજું, જુદીજુદી સૂચિઓમાં – અને ક્યારેક એક જ સૂચિમાં પણ – લેખકો કે પુસ્તકોનાં નામમાં થોડી ભિન્નતા જોવા મળે તે કદાચ નિવાર્ય ગણાય. પણ શક્ય હોય ત્યાં સુધી આ સૂચિમાં સંપાદકોએ કર્તાનામ અને ગ્રંથનામમાં એકવાક્યતા સાધી લેવાની જરૂર હતી. જેમ

કે ‘નાનાભાઈ રૂસ્તમજી’ અને ‘રાણીના, નાનાભાઈ’ બંને નામફેરે એક જ વ્યક્તિ છે. તેવી જ રીતે ‘મુલ્લા ફિરોજ’, ‘મુલ્લા ફિરોઝ દસ્તૂર’, ‘મુલ્લા ફિરૂજ’ અને ‘મુલ્લા ફિરોજ’ એ પણ એક જ વ્યક્તિના નામનાં ચાર રૂપ છે. આવી સરતચૂક માત્ર પારસી નામોમાં જ નથી થઈ. ‘ભોગીલાલ નાનાલાલ’ અને ‘ભોગીલાલ ન્હાનાલાલ’ કે ‘રણછોડ ઉદેરામ’ અને ‘રણછોડભાઈ ઉદયરામ’ને પણ જુદા જુદા લેખક તરીકે એન્ટ્રી આપી છે.

આ પુસ્તકને સમજવા માટે અત્યંત ઉપયોગી એવી પ્રસ્તાવનામાંની એક સરતચૂક પણ ખૂંચે તેવી છે. સંપાદકો લખે છે : “સન ૧૮૬૭થી હિંદની બ્રિટિશ સરકારે કોપીરાઈટનો કાયદો ઘડ્યો તેમજ મુદ્રિત પુસ્તકોની નોંધણી કરાવવાનું ઠરાવ્યું તેને કારણે ત્યાર પછીનાં પુસ્તકો પદ્ધતિસર નોંધાયાં અને સચવાયાં.” અહીં બે કાયદાની સ્ત્રોતભેળ થઈ ગઈ છે. કોપીરાઈટના કાયદા હેઠળ પુસ્તકોની નોંધણી કરાવવાનું ક્યારેય ઠરાવાયું નથી, ૧૮૬૭માંય નહીં, આજેય નહીં. એટલું જ નહીં કોપીરાઈટનો કાયદો ૧૮૬૭માં નહીં, ૧૮૪૭માં બ્રિટિશ હિન્દુસ્તાનમાં પહેલી વાર અમલમાં આવ્યો હતો, જે ૧૮૧૧ સુધી અમલમાં રહ્યો હતો. મુદ્રિત પુસ્તકોની નોંધણી ફરજિયાત બનાવાઈ, તે ૧૮૬૭ના ૨૫મા કાયદા દ્વારા. આ કાયદાનું નામ છે : ધ પ્રેસ એન્ડ રજિસ્ટ્રેશન ઓફ બુક્સ એક્ટ, ૧૮૬૭.

આમ, આ સૂચિ કે ભારતની બીજી ભાષાઓનાં મુદ્રિત પુસ્તકોની આવી સૂચિઓ માટે ૧૮૬૭ની સાલ ઉત્તરમર્યાદા તરીકે મહત્ત્વની બની રહે છે તે કોપીરાઈટના કાયદાને કારણે નહીં, પણ ધ પ્રેસ એન્ડ રજિસ્ટ્રેશન ઓફ બુક્સ એક્ટને કારણે. આવી બધી ખામીઓ તો પુસ્તકની બીજી આવૃત્તિમાં સુધારી લઈ શકાશે પણ હવે ખરેખર કરવા જેવું કામ આ યાદીમાંનાં પુસ્તકોની ભૌતિક ચકાસણી મુંબઈ અને ગુજરાતનાં પુસ્તકાલયોમાં કરવાનું છે. પછીને તબક્કે એ બધાં પુસ્તકોને ડિજિટલ સ્વરૂપે સાચવી લેવાં જોઈએ. પહેલું ડગલું અત્યંત મહત્ત્વનું છે, જે આ સંપાદકોએ ભર્યું છે. હવે ‘એક ડગલું બસ નવ થાય’ એમ કહેવાનું કામ આપણું છે.

ગુજરાતી સામયિક લેખ સૂચિ - સંપા. કનુભાઈ શાહ, કિરીટ ભાવસાર
૧૯૭૫ની સૂચિ, આર. આર. શેઠ અમદાવાદ, ૧૯૭૯, પૃ. ૧૪૧, રૂ. ૨૦. ૧૯૭૬ની સૂચિ,
આર. આર. શેઠ, ૧૯૮૨, પૃ. ૨૭૫, રૂ. ૪૦

એક અભિનંદનીય આરંભ - પણ પછી ?

કિશોર વ્યાસ

આ સૂચિગ્રંથોની પ્રસ્તાવનામાં સી. પી. શુક્લે નોંધેલી વાત વિચારણીય છે. તેઓ કહે છે કે 'આવી સૂચિઓ ત્યારે જ ઉપયોગી થાય કે જ્યારે તેમાં બધાં જ સામયિકો અને તેમાંની માહિતી અને જ્ઞાન આપતી બધી નોંધો કે લેખોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો હોય. વાચકને એવી શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થવી જોઈએ કે અમુક મુદત દરમિયાન પ્રસિદ્ધ થયેલ દરેક ઉપયોગી લેખ અથવા નોંધની માહિતી સૂચિમાં અવશ્ય મળશે. આમ થાય તો જ સંદર્ભગ્રંથની પાછળ લીધેલો શ્રમ લેખે લાગે.' તમામ સામયિકોને આવરી લેવાનો પુરુષાર્થ સરાહનીય લાગે પણ સઘળાં સામયિકો એ વાત એક ભ્રાંતિ સમી છે. ખૂણે ખૂણેથી પ્રકાશિત થતાં કે કેવળ સીમિત વર્તુળોમાં ફરતાં રહેતાં એવાં અનેક સામયિકો આપણી જાણ બહાર પ્રકાશિત થતાં રહે છે ને જાણ બહાર વિલાઈ જાય છે જેમ કે અહીં અરવરવ ઊહાપોહ, ગગન જેવાં સામયિકો આ સમયગાળામાં પ્રકાશિત થયેલાં હોવા છતાં સૂચિની બહાર રહેલાં છે.

સજાગ સામયિકો વાર્ષિક સૂચિઓ આપે એ એક વાત છે અને સૂચિનો સ્વતંત્ર ગ્રંથ આપવો એ જુદી વાત છે. કોઈ એક વિષયને લઈને પ્રકાશિત થતી સૂચિઓ પણ જ્યારે ભારે પુરુષાર્થ માગી રહી હોય ત્યારે અહીં તો અનેક માનવવિદ્યાઓના વિષયોને સમાવી લેવાનું સાહસ થયું છે. એ અર્થમાં આ સૂચિ ગુજરાતી ભાષામાં લેખસૂચિની મહત્વાકાંક્ષા જન્માવતી સૂચિ છે. આ બંને ગ્રંથોમાં લેખોનાં મથાળાં મૂળ પ્રમાણેનાં છે વળી લેખકોનાં નામો જે રીતે લેખોમાં અપાયા છે તે જ રીતે અહીં રાખ્યાં છે તેનું એક

મુખ્ય કારણ આપણે ત્યાં આ પ્રકારના કાર્યની કોઈ ચોક્કસ પરંપરા નથી એ છે. સંપાદકોએ લેખસૂચિમાં વિષયમથાળાં બાંધવામાં ઠીક ઠીક મુશ્કેલીઓ અનુભવી છે, એથી લેખસૂચિ માટેનાં વિષયમથાળાંની એક નિશ્ચિત અને સર્વમાન્ય એવી તરેહ હવે ઊભી થવી જોઈએ એવું સૂચન તેઓ મૂકે છે પણ એવી સર્વમાન્ય તરેહો કેમ ઊભી કરી શકાય એના રસ્તા પણ અહીં ચીંધવા જોઈતા હતા.

૧૯૭૫ની લેખસૂચિમાં ૨૯ સામયિકો, ૧૪૯૯ નોંધો અને ૧૪૧ પૃષ્ઠો છે. એની સરખામણીમાં ૧૯૭૬ના વર્ષની સામયિકલેખસૂચિ માટે ૫૦ શિષ્ટ સામયિકો પસંદ કરેલાં છે તેમાં માનવવિદ્યા અને સમાજવિદ્યાના લેખોની સાથે વિજ્ઞાનવિષયક અને અન્ય લેખોનો પણ સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. આ સૂચિમાં ૩૩૬૮ નોંધો અને ૨૭૫ પૃષ્ઠો થયાં છે. સંપાદકે કહ્યું છે કે સૂચિનું કામ જ એવું છે કે તે સમયના વહેવા સાથે વિસ્તરતું જાય.

આ લેખસૂચિમાં ત્રણ વિભાગો છે. વિષય વર્ગીકૃત વિભાગ, લેખકસૂચિ અને વિષયસૂચિ. મુખ્ય વિષયમાં ગુજરાતી સામયિકોના લેખોને અહીં લેખસૂચિ રૂપે સંકલિત કર્યાં છે. સંપાદકો કહે છે કે, અહીં સમાચાર નોંધ, પ્રાસંગિક નોંધ કે ટૂંકી સમીક્ષા લીધાં નથી. પણ ટૂંકી સમીક્ષા કોને ગણવી એની ચર્ચા હજુ આપણે ત્યાં ઊભી જ છે. પ્રથમ ભાગમાં લેખસૂચિના વિષયોનો ક્રમ દ્વિબિંદુ વર્ગીકરણ પદ્ધતિના મુખ્ય વિષયક્રમ પ્રમાણે રાખ્યો છે અને દરેક મુખ્ય વિષયમાં આવતા તેના પેટા વિભાગો અને ઉપપેટાવિષયોના ક્રમ માટે એ પદ્ધતિના મુખ્ય ક્રમની

ગોઠવણીને તે અનુસર્યા છે. આ પદ્ધતિના સ્વીકાર સામે આપણો વાંધો ન હોઈ શકે પણ આટલા બધા વિષયો, પેટા વિષયો છે તો એની વિષયશીર્ષકોની પણ એક અકારાદિકમે સૂચિ આપવાની જરૂર હતી, એમ થયું હોત તો અનેક જગાએ વિષય શોધવામાં સરળતા રહેત. છેલ્લે વ્યાપક સૂચિમાં વિષયો (ખરેખર તો વિભાજિત વિષયાંગો) દર્શાવાયા છે પણ એમાં વિષયો વેરવિખેર છે ઉદા. રૂપે સાહિત્ય અનેક વિષયાંગોમાં વહેંચાઈને આ સૂચિમાં પથરાયું છે. વિજ્ઞાન એવું વ્યાપક શીર્ષક બાંધ્યા પછી પેટાશીર્ષકો વૈજ્ઞાનિક શોધ, સંશોધન, વિજ્ઞાન અને સમાજ જેવા વિભાગ એક એક લેખને અપાયા છે જેથી પૃષ્ઠોનો થયેલો બગાડ આપણને કઠે એ હદે થયો છે. ભૌતિક શાસ્ત્રને, યંત્રઉદ્યોગ વિજ્ઞાન કે જૈવિકવિજ્ઞાન જેવાં મુખ્ય શીર્ષકોનાં અલગ ખાનાંઓ જરૂરી લાગતાં નથી. વળી, આ વિભાગોમાં બે-બે જ લેખો અલગ અલગ પાને મુકાયા છે. ટેકનિકલ વર્ગીકરણ સાથે વ્યવહારુ વર્ગીકરણનું સંતુલન થતું રહેવું જોઈએ.

સાહિત્ય જેવા વિષયમાં અખિલ ભારત કવિ સંમેલન જેવો જુદો વિષય હોઈ શકે ? ગુજરાતી સાહિત્ય-ઇતિહાસનાં ખાનાંઓમાં ખરેખર તો મધ્યકાલીન સાહિત્યનું વિવેચન છે. સંપાદકોએ સમાચાર નોંધોને લીધી નથી એ અંગે પ્રસ્તાવનામાં સ્પષ્ટતા મૂકી છે તે છતાં ‘પારિવારિક’ એવા વિષય તળે ‘પુસ્તકાલય સામયિકમાં પ્રગટ થયેલી ગુજરાતી ભાષાનાં ગુણવત્તાવાળાં પુસ્તકોને પારિતોષિક વાળી નોંધ મૂકી છે ! એને લેખ નહીં પણ સમાચાર રૂપે જ લેખવી જોઈએ. ‘કાવ્યગોષ્ઠી’ શીર્ષક તળે પ્રકાશિત *સાવરકુંડલાનું કાવ્યસત્ર* પણ શું સમાચાર નથી ? મુખ્ય શીર્ષકમાં કવિ ન્હાનાલાલ મુકાયું છે જ્યારે બીજા એક શીર્ષકમાં નર્મદ કવિ મુકાયું છે. ત્યાં કવિ નર્મદ કેમ નહીં ? આમ, અસંખ્ય પેટાવિભાગોના જથ્થામાં વિવેચકો – સમીક્ષકોનો અકારાદિકમ અટવાઈ ગયો છે અને વિષય-વિભાજન ભૂલભરેલું બન્યું છે. જેમકે ‘સાહિત્ય વિવેચન’માં પાશ્ચાત્ય સાહિત્ય પછી વિવેચન : કાવ્યમીમાંસા જેવું પેટાશીર્ષક છે એ પછી વળી સાહિત્યમીમાંસા : આકૃતિવાદ, કાફકા ફાન્ક, બંધારણવાદી અભિગમ, લોન્જાઈનસ અને વાસ્તવવાદ જેવા વિષયો આવે છે. આ

પ્રકારના વિભાજનથી તો લેખ ખોળનારને વિગત શોધવાની કવાયત આદરવાની થાય. લેખસૂચિ બે કોલમમાં પ્રસિદ્ધ થઈ છે એથી દરેક પાના નીચેના ડાબા કોલમને ક અને જમણા કોલમને ખ મૂળાક્ષરથી અંકિત કરેલ છે. વિષયસૂચિમાં સંબંધિત વિષયોના લેખોની માહિતી વિષયપદ સામે દર્શાવેલી સૂચિસંજ્ઞાથી મળે છે. લેખકસૂચિ અને વિષયસૂચિ આ સૂચિના ઉપયોગની મુશ્કેલીઓમાં કંઈક રાહત આપે છે.

સૂચિઓમાં કેટલીક વિગતો અધૂરી મુકાયેલી છે. જેમકે નિરંજન ભગતના એક કાવ્યનો આસ્વાદ. ખરેખર તો કયા કાવ્યનો અહીં આસ્વાદ છે એ વિગત સ્પષ્ટ થતી હોય તો જ કામ સરે. કવિતા આસ્વાદનાં અસ્પષ્ટ રહેલાં આવાં ઘણાં ઉદાહરણો અહીં નોંધી શકાય એમ છે. હરીન્દ્ર દવેનો જ્યોતીન્દ્ર દવે વિષયક લેખ હાસ્યસાહિત્યમાં નહીં પણ ચરિત્રમાં મુકાવો જોઈતો હતો. આવા જ વિભાગો, પેટાવિભાગો અંગ્રેજી સાહિત્ય, ભારતીયસાહિત્ય, જર્મનીસાહિત્ય વગેરેમાં સૂચિકારોએ કર્યા છે. આ સઘળાંને સાહિત્ય એવી વ્યાપક સંજ્ઞા નીચે મૂકવાનું વધુ લાભદાયી નીવડ્યું હોત. શાસ્ત્રીય રીતિઓનો જરૂર લાભ લઈએ પણ સૂચિઓમાં પ્રવેશનારા કોઈપણ જિજ્ઞાસુને એ સૂચિ માહિતીનો ખડકલો ન લાગે એવી ચાવીઓ તો સૂચિકારોએ જાતે જ દર્શાવી આપવાની રહે છે. એવી વ્યવસ્થા અહીં ઊભી થઈ શકી નથી એમાં સૂચિ માટે સ્વીકારેલા અનેકવિધ વિષયોને એકસાથે મૂકી આપવાનું કારણ રહ્યું જણાય છે.

સાહિત્યનાં સામયિકો ઉપરાંત પંચાયતી રાજ, ટેક્ષ, વ્યાપાર, ખેલાડી જેવાં ૫૦ સામયિકો, પત્રિકાઓમાંથી સામગ્રીને એકઠી કરવાનો આ પુરુષાર્થ આપણે જો ગંભીરતાથી ધ્યાનમાં લીધો હોત તો એ પછીના સમયથી આજ સુધી અનેક વિષયોને આવરી લેતી સૂચિઓથી આપણે સમૃદ્ધ અને ભર્યાભર્યા હોત. વળી, ૧૯૭૫ અને ૧૯૭૬ એવાં બે વર્ષોની સૂચિ પછી અટકી કેમ જવાયું હશે ? ૧૯૭૬ની સૂચિ કરતાં જ સંપાદકોને ચારેક વર્ષ લાગ્યાં છે એવું એમના સંપાદકીય લખાણ પરથી જોઈ શકાય છે. ને પુસ્તક થાય છે વળી બે વર્ષ પછી, ૧૯૮૨માં. છ વર્ષે જતાં વાર્ષિક સૂચિ એનો મોટા ભાગનો ઉપયોગ

– અર્થ ગુમાવી બેસે. વળી આ કામ એ પછી પણ ચાલવું જોઈતું હતું. પરંતુ, એ થયું નથી એનો શોક કરવાને બદલે અધ્યાપકો, વિદ્યાર્થીઓ આવા વિદ્યાકાર્યમાં સંડોવાય તો આવા અનેક માહિતીસ્ત્રોત આપણે ઊભા કરી શકીએ. આ સૂચિઓ પરથી આપણને એવી પ્રેરણા મળવી જોઈતી હતી.

આ સૂચિઓ ગ્રંથપાલોએ તૈયાર કરી છે. એ સમયે કોલેજોની સંખ્યા હતી એનાથી બમણી કોલેજો આજે તો ગુજરાતમાં પથરાયેલી છે ત્યારે ગ્રંથપાલોની સક્રિયતાના નમૂનારૂપ આ સૂચિગ્રંથો એ સૌ ગ્રંથપાલોની સામે પણ ધરવા જેવા છે.

સામયિક લેખ સૂચિ – સંપા. રમણ સોની
પ્રત્યક્ષ પ્રકાશન, વડોદરા, ૨૦૦૬, ડે. ૧૫૨, રૂ. ૩૮

સૂચિસિદ્ધાંતોનું સરસ અનુકૂલન, છતાં કેટલાક પ્રશ્નો

મણિભાઈ પ્રજાપતિ

સામાન્યતઃ ગ્રંથસૂચિનું કાર્ય ધૂળધોયાના ધંધા સમાન ગણાયું છે. આમ છતાં તેનો ભારે મોટો મહિમા છે. ગ્રંથસૂચિ એ સંશોધનનો એક પ્રમુખ આધારસ્ત્રોત છે. સંશોધકના સંશોધ્ય વિષયની દિશા સુનિશ્ચિત કરવા માટે એ એક ભોમિયાની ગરજ સારે છે. આજના ઘણાખરા નામમાત્રના પીએચ.ડી.ના માર્ગદર્શક અધ્યાપકોની તુલનામાં જે તે વિષયક્ષેત્રની સર્વાંગસંપૂર્ણ શાસ્ત્રીય વાઙ્મયસૂચિ ખરા અર્થમાં વાસ્તવિક માર્ગદર્શક બની શકે. સંશોધકનો અમૂલ્ય સમય બચાવવા ઉપરાંત પોતાના વિષયક્ષેત્રમાં કેટલું પ્રાથમિક અને ગૌણ (Primary and Secondary) સાહિત્ય પ્રગટ થયું છે, અને કોના દ્વારા પ્રકાશિત થયું છે તે એ સૂચિઓ બતાવી આપે છે અને સંઘસૂચિઓ તો તે સાહિત્ય ક્યાં ઉપલબ્ધ છે તેની પણ માહિતી દર્શાવે છે. આવું ઉપયોગી અને શ્રમસાધ્ય કાર્ય પ્રાયઃ ગ્રંથાલયવિદો અને કવચિત્ શબ્દના આરાધકો – અધ્યાપકો દ્વારા સંપાદિત કરવામાં આવે છે. છતાં, સૂચિઓની તુલનાએ સૂચિકારોની ભાગ્યે જ નોંધ લેવાતી જોવા મળે છે. આમેય, આ સમાજમાં ગ્રંથપાલ અને ગ્રંથાલયનાં કાર્યોનો અપવાદ સ્વરૂપે જ જાહેરમાં ઉલ્લેખ

કરવામાં આવે છે.

પ્રસ્તુત લેખસૂચિમાં ગુજરાતી ભાષા-સાહિત્યનાં પસંદગીનાં અગ્રણી ૨૨ સામયિકોમાં પ્રગટ થયેલ વૈવિધ્યપૂર્ણ સાહિત્ય સ્વરૂપો, ભાષાશાસ્ત્ર અને અન્ય આનુષંગિક બાબતો સંબંધી લેખ-સામગ્રી જેમકે, ગ્રંથસમીક્ષા, કૃતિ-આસ્વાદ, અભ્યાસ-લેખ, સંપાદકીય, પત્રચર્યા, પ્રસંગલક્ષી ચર્યા, કેફિયત, વાર્તાલાપ, મુલાકાત વગેરેને આવરી લેવામાં આવેલાં છે. સૂચિનું શીર્ષક પોતાની સ્પષ્ટ મર્યાદા સૂચવે છે તેમ અહીં લલિત સાહિત્યની કૃતિઓ જેમકે, કવિતા, નિબંધ, ટૂંકી વાર્તા, લઘુકથા વગેરેનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો નથી. અહીં સમાવિષ્ટ સામગ્રી ૧૪ મુખ્ય વિભાગોમાં : (૧) કવિતા, (૨) વાર્તા, (૩) નવલકથા, (૪) નાટક, (૫) નિબંધ, (૬) પ્રવાસ, (૭) ચરિત્ર, (૮) બાળ સાહિત્ય, (૯) લોકવિદ્યા, લોકસાહિત્ય, (૧૦) વિવેચન-સંશોધન-સંપાદન-સાહિત્યિક પત્રકારત્વ, (૧૧) સાહિત્ય ચર્યા, સાહિત્ય વિમર્શ, (૧૨) ભાષાવિજ્ઞાન, કોશ, અનુવાદ, સંદર્ભ સાહિત્ય, (૧૩) કેફિયત, વાર્તાલાપ, મુલાકાત અને (૧૪) અન્ય (લલિતકથાઓ, રંગભૂમિ, શિક્ષણ, ધર્મ-દર્શન, વિજ્ઞાન વગેરે) અને ૨૭ પેટા

વિભાગોમાં સૂચિબદ્ધ કરી છે, જેના સંલેખોની અંદાજિત સંખ્યા ૪૦૦૦ અને તેના ૬૦૦ જેટલા લેખકો છે. પ્રત્યેક વિભાગને આવશ્યકતા મુજબ સમીક્ષા, આસ્વાદ અને અભ્યાસમાં વિભાજિત કરીને જે તે વિભાગના સંલેખો વર્ણાનુક્રમમાં ગોઠવ્યા છે, જેમાં અધ્યાપકીય નિષ્ઠાનાં દર્શન થાય છે. સંપાદક ગ્રંથાલયી નથી, છતાં કોઠાગત સૂઝ-બૂઝના કારણે સૂચિ સિદ્ધાંતોનું સરસ અનુકૂલન સાધી શક્યા છે. ઉ.દા. તરીકે ગ્રંથસમીક્ષાઓ અને કૃતિના આસ્વાદના વિભાગમાં સમીક્ષિત ગ્રંથ / કૃતિનાં શીર્ષકોને આધારે વર્ણાનુક્રમ જાળવ્યો છે, પરિણામે એક જ ગ્રંથના અલગ અલગ સમીક્ષકોની સમીક્ષાઓ એકસાથે ગોઠવી શકાઈ છે. સમીક્ષકે આપેલ શીર્ષકનો આધાર લીધો હોત તો એક જ કૃતિની સમીક્ષાઓ વેરવિખેર ગોઠવાઈ જાત. વિષય નિર્દેશના અભાવવાળાં લેખ શીર્ષકો સામે મોટા કોંસમાં વિષય સૂચવતાં પદો મૂકવાં, એક જ લેખ એકથી અધિક સામયિકોમાં પ્રગટ થયો હોય તો તે લેખના શીર્ષકની સામે કૂદડી કરવી, સંલેખની રજૂઆતમાં સાદૃશ્ય શાસ્ત્રીયતા અને ઊડીને આંખે વળગે તેવી ચોકસાઈ જાળવવી વગેરે બાબતો પ્રથમ દષ્ટિએ જ ધ્યાનાકર્ષક બની રહે છે. ગ્રંથારંભે સંપાદકીય 'લેખસૂચિની ભીતરમાં'માં વર્ણવેલ સૂચિનું પ્રભાવક અને વિસ્તૃત માહાત્મ્ય તથા પ્રસ્તુત સૂચિનું સ્વરૂપ, સંલેખોની સંરચના અને ગોઠવણી વગેરે ધ્યાનપાત્ર છે. ગ્રંથની આકર્ષક સાજસજજા, ભૂલરહિત સુંદર મુદ્રણ, બાઈન્ડિંગ વગેરે નયનરમ્ય છે.

પ્રસ્તુત સૂચિ ઉપર દર્શાવેલ સમૃદ્ધ ગુણરાશિ વચ્ચે પણ નીચે મુજબની કેટલીક નોંધપાત્ર મર્યાદાઓ ધરાવે છે :

૧. સૂચિ માટે પસંદ કરેલ સામયિકોમાં ગુજરાતી ઉપરાંત અન્ય ભારતીય સાહિત્ય અને વિદેશી સાહિત્ય વિષયક લેખો, સમીક્ષાઓ, આસ્વાદ વગેરે પ્રગટ થયેલ છે. આ બધા સંલેખોની સ્વતંત્ર રીતે જે તે ભાષા-સાહિત્ય હેઠળ ગોઠવણીના અભાવે કયા કયા ગુજરાતી સર્જકે કયા કયા ભારતીય કે વિદેશી સર્જક કે સાહિત્યપ્રવાહ વિશે રસાસ્વાદ, વિવેચન કે મૂલ્યાંકન કર્યું છે તેની સીધી માહિતી સરળતાથી ઉપલબ્ધ થઈ શકતી નથી.

૨. વિવિધ સાહિત્યિક પ્રવાહો, વાદો જેમકે, દલિત સાહિત્ય, નારીવાદ, આધુનિકતા, અનુઆધુનિકતા, સ્રોતવાદ, તુલનાત્મક સાહિત્ય, તુલનાવાદ વગેરે વિષયક

લેખો કયા કયા વિભાગમાં ઉપલબ્ધ છે તે જાણવા સમગ્ર સૂચિ ફંફોસી જવી પડે છે. હકીકત છે કે આ બધા વિષયો હેઠળ ન્યૂનતમ સંખ્યામાં લેખો અહીં જોવા મળે છે. છતાં તેનું મહત્ત્વ નજરઅંદાજ ન કરી શકાય. તેથી જ આ સંબંધી સંલેખોના નિર્દેશો સૂચવતી સૂચિ અનિવાર્ય બની રહે છે.

૩. સર્જક - વ્યક્તિ - વિષય બને છે ત્યારે સર્જક વિષય તરીકેની સૂચિ આવશ્યક બની રહે છે. આ પ્રકારની સૂચિમાં 'અનુક્રમ-માં ગોઠવેલ વિવિધ વિભાગોના લેખક સંબંધિત સંલેખોના સંદર્ભો આપવા જોઈએ. સર્જક-અભ્યાસ માટે સર્જકની કૃતિઓની સમીક્ષા, આસ્વાદ કે મૂલ્યાંકન કરતા લેખો યા તેની કેફિયત, વાર્તાલાપ, ચરિત્ર વગેરે સંબંધી લેખોની સૂચિ પ્રમુખ સ્રોત બની રહે છે.

૪. સમીક્ષિત ગ્રંથના લેખકોની સૂચિ (પ્રસ્તાવનામાં આ સૂચિ આપવામાં આવી નથી તેવો ઉલ્લેખ કર્યો છે. પરંતુ, કયા કયા લેખકોનાં પુસ્તકોની સમીક્ષાઓ પ્રગટ થઈ છે, અને તે સંબંધી સંલેખો પ્રસ્તુત સૂચિના કયાં કયાં પૃષ્ઠો ઉપર છે, તે જાણવા આ સૂચિ ખૂબ જ જરૂરી છે.)

૫. અનુક્રમ નંબર : ૧૪ અન્ય વિભાગ હેઠળ બારથી અધિક વિષયોના બધા લેખોને સળંગ વર્ણાનુક્રમમાં ગોઠવવાને બદલે જે તે વિષય હેઠળ સંબંધિત સંલેખો ગોઠવ્યા હોત તો તેના ઉપયોગમાં વિશેષ અનુકૂળતા થાત.

અત્રે સ્પષ્ટતા કરવી ઘટે કે પ્રશ્ન અહીં સંલેખોની ગોઠવણીનો નથી. સંલેખોની પ્રમુખ અને તેના પેટાવિભાગોમાં લેખોના સ્વરૂપ મુજબ સંપાદક દ્વારા કરવામાં આવેલ ગોઠવણી આવકાર્ય જ છે. પરંતુ, ઉપર દર્શાવેલ પ્રશ્નોના ઉકેલ અર્થે ગ્રંથોની પરિશિષ્ટમાં વિવિધ નિર્દેશીઓ (Indexes) આ પ્રકારની લેખ-સૂચિઓ માટે જરૂરી બની રહે છે. અહીં સંપાદકે માત્ર એક જ લેખ-સૂચિ (સમીક્ષકો, આસ્વાદકો અને વિવેચનલેખોના લેખકો) આપી સંતોષ માન્યો છે. તેના સ્થાને વિવિધ સૂચિઓની જરૂરિયાત ઊભી રહે છે. અહીં સૂચિબદ્ધ શીર્ષકોના આધારે તેની ચાવીરૂપ શબ્દસૂચિ આપવામાં આવી હોત તોપણ બધા જ પ્રશ્નોનું સરળતાથી નિરસન થઈ જાત. આમ છતાં, આટલી મર્યાદાઓ વચ્ચે પણ આ સૂચિ ગુજરાતી ભાષા-સાહિત્યમાં રસ ધરાવતા સૌકોઈ સ્તરના જિજ્ઞાસુઓ કે સંશોધકો માટે એક મહત્ત્વપૂર્ણ સ્રોત બની જ રહે છે, તે વિશે બે મત નથી જ. નિ:શંકપણે આ એક મૂલ્યવાન સ્રોત

બની જ રહે છે.

અનુભવે જણાયું છે કે પુસ્તક-પસંદગીકારો (વિષયનિષ્ણાતો) પોતાના વિભાગ માટે ખરીદવાનાં પુસ્તકોમાં વાઙ્મયસૂચિઓની ખરીદી માટે ભાગ્યે જ ભલામણ કરતા હોય છે. એક સર્જનાત્મક સાહિત્યિક કૃતિ જેટલું જ મૂલ્ય ગ્રંથસૂચિ ધરાવતી હોવા છતાંય ઉપેક્ષાવૃત્તિ ! ભારતીય વિદ્યાના મૂર્ધન્ય વિદ્વાન રસિકલાલ પરીખ ગ્રંથસૂચિઓના ભારે મોટા ઉપાસક હતા. આપણા કવિ, મનીષી, ચિંતક, ઉમાશંકરભાઈના શબ્દો ‘અમદાવાદ ભણવા માટે આવ્યો તે પહેલાં ઈડરમાં જેટલાં પુસ્તકોના સંબંધમાં આવેલો તેમાં સૌથી આકર્ષક મારે મન કોઈ પુસ્તક હોય તો તે હેડમાસ્તરના ટેબલ પર પડી રહેતું,

એન. એમ. ત્રિપાઠી કં.નું વિસ્તૃત સૂચિપત્ર. એ પુસ્તક મારે માટે જાદુઈ ખજાના રૂપે હતું... જ્યારે પણ અમદાવાદ જવાની તક મળે ત્યારે ગજવામાં દસ રૂપિયા હોય તો દસનાં, પાંચ હોય તો પાંચનાં કયાં કયાં પુસ્તકો લેવાં તેની યાદીઓ સાથે તૈયાર રહેતો.’ કવિ ઉમાશંકરની આ જીવનપ્રણાલી પોતાના વ્યવસાયમાં જીવંત રહેવા માટે પ્રત્યેક અધ્યાપક કે ગ્રંથપાલનો જીવનમંત્ર બની રહ્યો તેવી અપેક્ષા. આજના વાયનદૌર્બલ્યયુગમાં ગ્રંથસૂચિના વાયનની અપેક્ષા કદાચ વધુ પડતી ગણાય ! આમ છતાં તેના વાચકની વ્યવસાયિક નિષ્ઠા મૂઠી ઊંચેરી પ્રસ્થાપિત કરવામાં અવશ્ય સહાયભૂત નીવડશે તેમજ સૂચિનિર્માણનો હેતુ સાર્થક થશે તેમ ચોક્કસપણે કહી શકાય.

પરબ સૂચિ – સંપા. ઈતુભાઈ કુરકુટિયા, પારુલ દેસાઈ, રમેશ દવે
ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, અમદાવાદ, ૨૦૦૭, ડે. ૪૬૪

‘કામ કામને શીખવે’ : શીખ્યું પરમાણ

જયંત મેઘાણી

૧૯૬૦થી ૨૦૦૩ : ચુમ્માલીસ વરસ : અર્વાચીન ગુજરાતી સાહિત્યના સમયપટ પરનો આ ગાળો અનેકવિધ રંગો ઝીલે છે. સાહિત્યનું સર્જન અને સાહિત્યની પ્રવૃત્તિઓ ખીલતાં ચાલ્યાં. સાહિત્યસેવીઓના દાયરામાં નવનવા ચહેરા ઊપસ્યા, ને જૂના કેટલાય કાળના ખોળામાં સમાયા. આવા એક અસાધારણ નહીં, પણ પ્રવૃત્તિથી જરૂર ધમધમતા તવારીખના ટુકડા સાથે જેણે મજલ ખેડી એ ‘પરબ’, પરિષદનું પ્યારું મુખપત્ર. ચુમ્માલીસ વરસમાં સોળ જેટલા તંત્રીઓ-સંપાદકો-સહસંપાદકો આવ્યા અને છેલ્લે વર્તમાન ધુરાવાહકોની પાસે ‘પરબ’નું સુકાન ઠર્યું. આ એ સાહિત્ય-સામયિક છે જેને નગીનદાસ પારેખ, નિરંજન ભગત, ભૃગુરાય અંજારિયા, જયંત કોઠારી, ભોળાભાઈ

પટેલ અને ચન્દ્રકાંત ટોપીવાળા જેવા સમર્થ સાહિત્યસેવીઓનું સંપાદકીય સેવન પ્રાપ્ત થયું. ‘પરબ’નું સંપાદન એક પરંપરા તરીકે વિકસ્યું અને ઊપસ્યું.

‘પરબ’નાં ચુમ્માલીસ વરસની સામગ્રી સૂચિબદ્ધ બને એ એક રૂડો અવસર છે. આ અગાઉ ‘પરબ’માં પ્રકાશિત અમુક રચના, અમુક લખાણ, અમુક લેખકનાં લખાણો, અમુક વિષયની સામગ્રી શોધવા માટે ‘પરબ’ની ફાઈલો અને વાર્ષિક સૂચિઓ એક પછી એક ફેંદવી-તપાસવી પડતી હતી. આ એક ‘એબ્સર્ડ’ પરિસ્થિતિ હતી. એનું નિવારણ પરિષદના કલાસ્વાધ્યાય મંદિરના ત્રણ અધ્યાપકોએ આ સંકલિત સૂચિ આપીને કર્યું છે. કેટલા બધા – આજના અને આવતીકાલના સંદર્ભ-શોધકો આ

બદલ આભારી બનશે !

મુદ્રિત સામગ્રીના ઢગલામાંથી જોઈતી ચીજ શોધવા માટે સૂચિની જરૂર રહે છે. આવાં સાધન કેટલાં સહાયકારી છે એ હવે આપણા અનુભવની વાત છે. એટલે ‘પરબસૂચિ’નું અવતરણ એક દિવસ પણ વહેલું નથી થયું.

કોઈપણ સૂચિ ઉપયોગી ત્યારે સિદ્ધ થાય જ્યારે તેમાં ધારેલી - ઇચ્છિત સામગ્રી સુધી પહોંચવાનાં સરળ દ્વાર આપ્યાં હોય. આવી સામગ્રી-શોધ સરળતાથી અને ઝડપથી થઈ શકે એ વાચક-સહાયક (‘યુઝર-ફ્રેન્ડલી’) તત્ત્વ એ સૂચિનો મુખ્ય ગુણ છે. આ લક્ષણને માપદંડ લેખીને આ સૂચિનું અવલોકન કરી શકીએ.

સૂચિનાં પ્રારંભિક પાનાંમાં આ પ્રકાશનના હેતુ, સૂચીકરણની પ્રક્રિયા, ‘પરબ’ સામયિક વિશેની ભૂમિકા, તેના તંત્રીઓ-સંપાદકોની વીગત, વિશેષાંકોના સિલસિલાની ટીપ, પ્રસ્તુત સૂચિની રૂપરેખા, તેના ઉપયોગ અંગે ઉદાહરણ સહિતનું માર્ગદર્શન વગેરે આપ્યાં છે. કોઈપણ ઉત્તમ સૂચિની હોઈ શકે તેટલી સુરેખ આ પ્રવેશિકા છે. સૂચિની વ્યવસ્થામાં ત્રણ વિભાજન છે : અંકસૂચિ, કૃતિસૂચિ, કર્તાસૂચિ. આ ત્રણ પ્રવેશદ્વારો મારફત આપણે ઇચ્છિત સામગ્રી સુધી પહોંચવાનું છે.

પહેલો વિભાગ પ્રકાશન કાલાનુસારી અંકસૂચિ છે. તેમાં ૧૯૬૦માં પહેલી ત્રૈમાસિક પત્રિકા પ્રગટ થઈ ત્યારથી ૨૦૦૩ના છેલ્લા અંક સુધીના ‘પરબ’ના બધા અંકોની અનુક્રમણિકાઓ આપી છે. પુસ્તકનાં કુલ ૪૫૦માંથી ૨૫૨ (અરધાથી વધુ) પાનાં તો આ અનુક્રમણિકાઓ રોકે છે. કોઈપણ પરંપરાગત સૂચિમાં કાલાનુક્રમે ગોઠવેલી અનુક્રમણિકાઓ અપાય અને એ માટે આટલાં બધાં પાનાં ફાળવાય એ સામાન્ય નજરે આશ્ચર્યકારક લાગે. સૂચિનું કામ ઇચ્છિત સામગ્રી સુધી પહોંચાડવાનું છે. આ અંકસૂચિ એ કામ નથી કરતી. તો તેનું પ્રયોજન શું છે ? એની મુલવણી કરવા માટે આ પુસ્તકને માત્ર બીબાંઢાળ સૂચિ ન ગણીને એક મહત્ત્વના સામયિકની વિકાસરેખાનું આકલન આપનાર ‘ડોક્યુમેન્ટેશન’ લેખે પણ જોવું પડશે. સમકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યનાં સામર્થ્ય અને ક્ષીણતાનું એકંદર પ્રતિબિંબ ‘પરબ’ના જે જલપાત્રમાં ઝિલાયું, એ આપણી પાસે ખૂલી શકે એવી શક્યતા આ અનુક્રમણિકાવલી દ્વારા ઊભી થઈ.

સાહિત્યની તેમજ ‘પરબ’ સામયિકની વિકાસરેખા અવલોકવા ઇચ્છનાર માટે આ અઢીસો પાનાં સાર્થક છે. આ પૃષ્ઠોનું સહજ, સ્વાભાવિક, ઉચિત સ્થાન એટલે અંશે અહીં જરૂર છે.

સંપાદકોની વાચક-સહાયક વૃત્તિનો ખ્યાલ આપનાર એક તત્ત્વ પણ ધ્યાન ખેંચનારું છે : જે લખાણના શીર્ષકમાંથી તેની સામગ્રીનો ખ્યાલ સ્પષ્ટ ન થતો હોય ત્યારે અત્યંત મિતાક્ષરી નોંધ મૂકીને એ કામ કર્યું છે. દા.ત. ‘દૈવની વિચિત્ર લીલા’ એ લેખનું શીર્ષક તેનો વિષય નથી કહેતું તેથી સંપાદકીય વિવેક એવો થયો છે કે કૌંસમાં નાના અક્ષરે ‘વિ.સ. ખાંડેકરકૃત નવલકથા ‘યયાતિ’ વિશે’ એ નોંધ આપી છે.

‘પરબ’ની સામગ્રીનું બીજું પ્રવેશદ્વાર છે ‘સાહિત્યસ્વરૂપાનુસારી કૃતિસૂચિ’. સૂચિઓની પ્રચલિત ગોઠવણી સીધીસટ, એક ક્રમમાં કક્કાવાર હોય એવી રસમ છે. સંપાદકોએ વાચકની જગ્યાએ પોતાની જાતને મૂકીને ‘સાહિત્યસ્વરૂપાનુસાર’ વિભાજન કર્યું : કવિતા, નાટક, નિબંધ... વગેરે. આ એક તર્કપૂર્ણ, સહાયક અભિગમ થયો. સાહિત્યસ્વરૂપાનુસાર આ વિભાજન સમજાય છે - સિવાય કે ‘સંપાદકીય’ અને ‘અભ્યાસલેખ અને અહેવાલ’ એ બે મથાળાં. આમાં મુશ્કેલી છે. એક તો, ‘સંપાદકીય’ એ સાહિત્યનું સ્વરૂપ નથી, ‘પરબ’નો એક વિભાગ છે. તેમાં જુદા જુદા વિષયો-મુદ્દાઓ સમાયા છે. ‘અભ્યાસલેખ અને અહેવાલ’ એ વિભાગમાં જે લખાણો છે એ સાહિત્યના સીમાડા બહારનાં છે. ઉદાહરણ જોઈએ : ‘સદ્ગત ભોગીલાલ સાંડેસરા’ નામે લેખ સંપાદકીય હતો. (આવાં સંખ્યાબંધ લખાણો છે.) સૂચિનો ઉપયોગ કરનાર ઉચિત રીતે કૃતિસૂચિમાં ભ્રમણ કરીને નિબંધ નામે મથાળા હેઠળ ચરિત્રનિબંધ પેટાવિભાગમાં પહોંચશે - અને ખાલી હાથે વળશે ! મજા તો એ છે કે આ જ પ્રકારનાં ચરિત્ર-લખાણો ત્યાં છે, કારણ કે એ સંપાદકીય નહોતાં. જ્યારે લખાણો વર્ગીકૃત થાય છે ત્યારે માત્ર તેનો વિષય જ અનુસરવાનો હોય છે, તેનાં માળખાં અવગણવાનાં હોય છે. ‘અભ્યાસલેખ અને અહેવાલ’ એ વિભાજનમાં સંપાદકોને કદાચ અભિપ્રેત તો છે ‘પ્રકીર્ણ’ - એટલે કે એમણે નિર્મેલાં કોઈ વિષય-ખાનાંમાં ન જઈ શકે તેવાં લખાણો. અહીં વિષય-મથાળું સહાયક તત્ત્વ ચૂકે છે. તેથી ‘સદ્ગત

ભોગીલાલ સાંડેસરા' એ લેખ ચરિત્ર-નિબંધના ખાનામાં જઈ શકે તેમ હોવા છતાં, સંપાદકીય લખાણ હોવાને કારણે એ તેની ઉચિત ગોઠવણી ચૂક્યો.

કેટલાક વિષયોનાં સ્વતંત્ર ઝૂમખાં કરવા જેવાં હતાં : દા.ત. પત્રકારત્વ વિષયક લખાણો કોઈ ઘર કે ઘાટ વિનાનાં રહી ગયાં છે. આ સૂચિમાં તો 'પરબ' અને ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ વિશેનાં લખાણોનો પણ જુદો વિભાગ રાખ્યો ઉચિત ગણાય. વળી, પુસ્તકોનાં અવલોકનોને વિવેચનનાં લખાણોથી જુદાં તારવ્યાં હોત તો એ વર્ગીકરણ વધુ ઉપયોગક્ષમ ('ફંક્શનલ') બનત. અનુવાદો અને સંપાદનો એવા જુદા વર્ગો વિષયલક્ષી ગોઠવણીના અપવાદ બને છે. 'નાટક : એક ચર્ચા' એ નામના લેખનું ખરું સ્થાન વિવેચનનાં લખાણોના મુખ્ય વર્ગમાં છે, પણ અનુવાદ હોવાના કારણે એની ગોઠવણી જુદી થઈ. વર્ગીકરણમાં આ લખાણનો વિષય નિર્ણાયક બને, એ અનુવાદ છે કે નહીં એ મહત્ત્વનું નથી. એ જ રીતે, સંપાદન : '૧૯૮૬ની શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓ' તેનો મુખ્ય રસ તેનો સાહિત્યપ્રકાર છે, સંપાદન હોવું એ નિર્ણાયક બાબત નથી. સામયિક-લેખસૂચિઓમાં લખાણનાં કુલ પાનાંનો નિર્દેશ આપવાની સર્વસ્વીકૃત રસમને અનુસરવામાં તર્ક હોત : કોઈ લખાણનું કદ કેવડું છે એ માહિતી વાચક માટે મહત્ત્વની છે. દા.ત. 'અર્વાચીન કથાસાહિત્યમાં શોષિત સમાજ' એ અક્ષયકુમાર ર. દેસાઈનો લેખ છે (પા. ૩૨૫) તેની સામે પાના-ક્રમાંક ૨ દર્શાવ્યો છે તેને બદલે એ લખાણ કયા પાને પૂરું થાય છે એ પણ દર્શાવવું એવી રસમ છે. 'ગુજરાતી સાહિત્યમાં ગઝલસંદર્ભસૂચિ' એ પ્રકાશ વેગડની સૂચિ કેવડી હશે તેનો અંદાજ, લેખના નામ સામે ૨૦૨ એટલા જ પાના-નિર્દેશ પરથી મળે નહીં. આ બંને ઉદાહરણમાં સાહિત્ય-શોધક માટે લખાણનું કદ જાણવું મહત્ત્વનું છે.

આ સૂચિનું ત્રીજું પ્રવેશદ્વાર છે કર્તાસૂચિ. ઘણાખરા વાચકો ઇચ્છિત લખાણનું ચોક્કસ શીર્ષક યાદ ન રાખી શકે, પણ લેખકનું નામ એમને બહુધા હોઠે હોય. દા.ત. કાકા કાલેલકરનાં બાવીસ લખાણો સૂચિમાં ક્યાં ક્યાં ગોઠવાયેલાં છે તેનો નિર્દેશ આ સૂચિ આપે છે પણ કોઈ ચોક્કસ લખાણ સુધી સૂચિમાં કાલેલકર એ એન્ટ્રી થકી તત્કાળ પહોંચાતું નથી. પહોંચવા માટે અહીંથી અંક-

સૂચિમાં જવાનું રહે છે. કાલેલકરનાં બાવીસેય લખાણોનાં શીર્ષક સૂચિના આ સ્થળે જ આપ્યાં હોય તો સહાયક અભિગમ ઘણો સચવાય. પાનાં વધી, પણ એ લેખે લાગે તેટલો એનો ઉપયોગ છે.

આવી ઠીકઠીક વિસ્તૃત સૂચિના સહિયારા નિર્માણમાં ત્રણ સંપાદકોના હાથ રળિયામણા નીવડ્યા છે. સંપાદકીય નિવેદન કહે છે એમ 'કામ કામને શીખવે' એવો ભાવ નિર્માણના આરંભકાળે હતો, એવો જ રહેશે તો એમાં શંકા નથી આ સૂચિ પછીના આવા પ્રકલ્પો બહેતર બનશે. સૂચિ-રચનાનાં માનક ધોરણો અને સ્થિર થયેલી રસમોનું નિરીક્ષણ જેમાં થઈ શકે એવી અનેક સૂચિઓ છે. શિકાગો મેન્યુઅલ ઓફ સ્ટાઈલ જેવા સંદર્ભગ્રંથો છે. આ સદા-ઉઘાડી માર્ગદર્શિકાઓનો ઉપયોગ કરીએ તો શ્રમ સાર્થક બને, ફળશ્રુતિ શુદ્ધ બને. ઉપરાંત, બીબાં-વૈવિધ્યનો મહત્તમ ઉપયોગ કરીને સૂચિની રચનાને વધુ ઉપયોગ-સહાયક બનાવી શકાય. આપણે વિકાસશીલ તબક્કામાં છીએ ત્યારે કામને વધુ ઊજળાં બનાવવાનો ઉદ્યમ પ્રોત્સાહન માગી લે છે. એવું ભર્યું ભર્યું પ્રોત્સાહન પામો એટલું સંપાદકોને ગાંઠે બંધાવી શકીએ. અલબત્ત, અહીં કામ પૂરું થયું નથી; ૨૦૦૩ પછીનાં પાંચ વરસની સૂચિની ૨૦૦૮ની સાલમાં જરૂર રાહ જોવાશે.

P

આપણી વિદ્યાસંસ્થાઓ પાસેથી એવી અપેક્ષા રહે કે વિષય-વિષયની અને મહત્ત્વનાં સામયિકોની સંકલિત સૂચિ નિયમિત રીતે તૈયાર થતી રહે જેથી આપણા વિદ્યાર્થીઓ, અભ્યાસીઓ સૂચિના સહારા વિના લાચાર ન બની જાય, પરિણામે એમના પરિપ્રેક્ષ્ય સંકીર્ણ થતા ન જાય, આપણો વિદ્યાવ્યાસંગ વધુ વજૂદવાળો બને. પશ્ચિમના સંપર્કે યુનિવર્સિટી-સંસ્કારે, વિદ્યાસંસ્થાઓ અને વિદ્વત્મંડળોની પરંપરાઓએ આપણને એટલા પરિપક્વ બનાવ્યા હશે કે વિદ્યાસંવર્ધક આવા અભિગમોની ઉપકારકતા આપણને ગળે ઊતરી હોય. વિદ્યાર્થીઓમાં, જ્ઞાન-પિપાસુઓમાં, અધ્યાપક-સમુદાયમાં, ગ્રંથપાલોમાં સૂચિ-સંસ્કાર દઢ બને તો આપણે જ્ઞાનાભિમુખ, જિજ્ઞાસુ સમાજનું બિરુદ સાર્થક કરશું.

P

સંદર્ભવિશેષ

અધ્યયનનો આધારસ્તંભ : સામયિક-સૂચિ

જયંત મેઘાણી

બીજા વિશ્વયુદ્ધના શોર શમી ગયા હતા. તોપના મુખમાં પારેવાં માળા બાંધવા માંડ્યાં હતાં. જીવનના ઉન્મેષો ફરી વાર કોળતા જતા હતા. વિદ્યાઉપાસનાની પ્રવૃત્તિઓ પણ નવ-સંચાર પામી રહી હતી : પ્રયોગશાળાઓ અને ગ્રંથાલયો, પુસ્તકો અને સામયિકો, ચર્ચા-સભાઓ અને પરિષદો – વિદ્યા-ઉપાર્જનની આ પ્રવૃત્તિઓની વસંત ફરી ખીલી ઊઠી હતી. અમેરિકાના વિદ્યાજગતમાં તો એવો યુગ ઉદય પામ્યો હતો જેનું પ્રાણસૂત્ર હતું ‘પબ્લિશ ઓર પેરીશ’ : અભ્યાસ-સંશોધનનો પરિપાક લાખીને પ્રગટ કરો, નહીં તો તમારા ક્ષેત્રમાં નામશેષ બનો. ૧૯૪૫ પછીના દાયકાની આ વાત છે.

જે અભ્યાસ થાય, જે નવું સંશોધન થાય એની જાણ સહુ પહેલાં જગતને સામયિકોનાં લખાણો મારફત પહોંચે. વિદ્યાનું પાકેલું ફળ તો પુસ્તક, પણ સામયિકો તેનાં પ્રથમ, હાથવગાં વાહન. જે કાંઈ નવતર વિચાર-રજૂઆત-સંશોધન આકાર લે એ સહુ પ્રથમ સામયિકી લખાણ રૂપે આવે. અનેક પેટા વિષયો – સૂક્ષ્મ વિષયો તો એવા હોય કે જે લેખ રૂપે જ રજૂ થાય, સ્વતંત્ર પુસ્તકની તેમાં ગુંજાશ ન હોય. આઈન્સ્ટાઈને જીવનભર લેખો જ લખ્યા, એમનાં સંશોધનો લેખો રૂપે જ જગતને મળ્યાં, એટલે સુધી કે નોબેલ પારિતોષિકનું બહુમાન એ પણ સંશોધન-લેખોને આધારે. પુસ્તક તો એમણે એક જ લખ્યું : ‘વ્હોટ ઈઝ રિલેટીવીટી ?’ એ પણ અવૈજ્ઞાનિક સામાન્ય વાચક માટે ! એક વિજ્ઞાની મિત્રને મારે પૂછવાનું થયું, ‘હવે તમારું પુસ્તક ક્યારે ?’ એમણે બીજા જાણીતા વિજ્ઞાનીનું કથન ટાંક્યું : ‘અમે સંશોધન-લેખો લખીએ, એ લેખો ઉપર બીજાઓ પુસ્તકો લખે !’ નવા વિચારો, નૂતન વિભાવનાઓ,

અવનવાં સંશોધનો, નવાં સર્જનો – આ બધું સામયિકોનાં પાનાંઓ પર પ્રથમ આવે; એમાંનું કેટલુંક જ પછીથી ગ્રંથસ્થ થાય.

આમ, સામયિકો અને સામયિકી લખાણોનું આગવું મહત્ત્વ પ્રસ્થાપિત છે. સામયિકોમાં પ્રકાશિત થતાં લખાણો, સંવાદો-ચર્ચાઓ-વિવાદોના સંપર્ક અભ્યાસી માટે અનિવાર્ય ગણાય. જગતમાં અપરંપાર સામયિકો બહાર પડે છે, અને વીસમી સદીના ઉત્તરાર્ધમાં સામયિકોની સંખ્યા વિપુલ બની છે. આથી જે પરિસ્થિતિ સરજાણી છે તેને સાહિત્ય-વિસ્ફોટ કહે છે. હાથવગી ના રહે, મનુષ્યના બસમાં ન રહે એટલી મુદ્રિત સામગ્રીના ગંજ ખડકાવા લાગ્યા.

આ ગંજમાં ખોવાયેલી સોય શોધવી પડે તેવો ઘાટ થાય અને અવ્યવસ્થાને કારણે જ્ઞાન સુલભ ન બને તો તેનો અર્થ નહીં. આ સમસ્યાના ઉકેલ માટે ગ્રંથાલયવિજ્ઞાને સૂચીકરણનો કીમિયો આપ્યો. સૂચિના દોરમાં પરોવાઈને જળવાય તો પાર વિનાની પ્રકાશિત સામગ્રી ઉપયોગક્ષમ બને, માહિતીવગી રહે. પરિણામે, પશ્ચિમના વિદ્યાજગતમાં સામયિકી લખાણોની સૂચિઓનું નિર્માણ અને પછી તેનો ઉપયોગ એ એક મહત્ત્વની પ્રવૃત્તિ બની. પણ તેની વાત કરતાં પહેલાં ઘરઆંગણાનાં બે ઉદાહરણ લઈને આ લખાણને પીઠિકા આપીએ : ગયે વરસે સામયિક લેખ સૂચિ (પ્રત્યક્ષ પ્રકાશન, ૨૦૦૬) બહાર પડી. ૧૯૯૬થી ૨૦૦૦ના પાંચ વરસના ગાળામાં ગુજરાતી સામયિકોમાં મુખ્યત્વે સાહિત્ય વિશેનાં જે લખાણો દટાઈને પડ્યાં રહ્યાં હોત તેવા સંદર્ભો નોંધીને-ગોઠવીને-સંકલિત કરીને આ સૂચિએ આપણને ધર્યાં. શું બન્યું ? હવે પછી આ ગાળાનાં સામયિકોમાંથી અમુક લખાણ શોધવા કોઈને ખાંખાખોળા

નહીં કરવા પડે, અનેક અભ્યાસીઓએ વાચન-સામગ્રીની નવેસર શોધખોળ નહીં કરવી પડે. એ જ રીતે પરબસૂચિ (ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, ૨૦૦૭) આવી એમાં પૂરાં ૪૪ વરસ દરમિયાન ‘પરબ’માં પ્રગટ થયેલી સામગ્રીની નોંધ સૂચિમાં સંકલિત સ્વરૂપે રજૂ થઈ. આથી પાર વિનાના અભ્યાસરસિકોને દરેકને નવેસર સાહિત્ય-ખોજના વૈતરામાંથી ઉગાર મળશે. આ ઘટનાઓ અસામાન્ય છે. ‘પ્રત્યક્ષ’ના આ અંકને જે સૂચિ ઐતિહાસિક બનાવશે એ પણ એક એવી જ નક્કર ઉપોયગિતાવાળી ઉપલબ્ધિ થશે.

આ સૂચિઓ આપણા અધ્યયનક્ષેત્રના આધારતંત્ર (‘ઇન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર’)નો એક સ્તંભ છે. આ આધારતંત્ર એટલે શું? પ્રયોગશાળાઓ, ગ્રંથાલયો, મુદ્રણાલયો, પુસ્તક-સામયિક-પ્રકાશન, વિદ્વત્મંડળો, પરિષદો-પરિસંવાદો – આ બધાં થકી જે સંકલિત વ્યવસ્થા ઊભી થાય તેને અધ્યયન-સંચારનું આધારતંત્ર કહી શકીએ. આ બધું હાજર હોય એ સમાજમાં અધ્યયનની પરંપરા પાંગરે, સંગીન બને. જેની વાત આ લખાણમાં પ્રસ્તુત છે એ સામયિકી સાહિત્યની સૂચિ પણ સ્વતંત્ર રીતે એક વિકસિત વિષય છે, તેથી આપણને રસ પડે તેવી, બહુધા અજાણી રહી છે તેવી બે-પાંચ વાતો જ અહીં કરવા ધારી છે.

p

વીસમી સદીના મધ્યાહ્નકાળે ન્યુયોર્કની કોલંબિયા યુનિવર્સિટીના ગ્રંથાલયવિજ્ઞાન ભવનમાં એક મુદ્દાળા જુવાનનો અસાધારણ તરવરાટ ધ્યાન ખેંચતો હતો. એની ચમકદાર આંખોમાં કોઈ અજંપો દેખાતો હતો. રસાયણવિજ્ઞાનનો સ્નાતક બનીને એ અમેરિકન સેનાતંત્રની એક તબીબી સૂચિ-યોજનામાં કામ કરવા ગયેલો. સૂચિના કીમિયાએ તેના કલ્પના-જગતમાં ઉત્તેજના-ચિનગારી મૂકી. અવનવી સૂચિ-યોજનાઓ તેના ચિત્તમાં આકાર લેવા માંડી. જેમાં એ જોડાયો હતો એ સૂચિ-પ્રકલ્પ તો પૂરો થયો. એ પોતાની દિશાની ખોજમાં હતો. પોતાની કેડી એણે તત્કાલ નક્કી કરી લીધી. સામયિકીના ગંજાવર લેખ-સાહિત્યને સૂચિબદ્ધ કરવા વિશેના અનેક વિચારો તેના ચિત્તમાં ઊમટવા લાગ્યા. પણ એવું કામ કરવાની રીતસરની તાલીમ તેની પાસે નહોતી. ઓજારો ખૂટતાં હતાં. પોતે જ્યાં ભણ્યો હતો એ જ કોલંબિયા યુનિવર્સિટીના પ્રતિષ્ઠિત ગ્રંથાલય-વિજ્ઞાન

ભવનમાં અનુસ્નાતક વિદ્યાર્થી બન્યો. પોતાનાં ઓજાર એકઠાં કરવા લાગ્યો. વરસ તો જોતજોતામાં પૂરું થઈ ગયું. સજ્જ સૂચિકાર તરીકે એ બહાર આવ્યો.

એનું નામ યુજન ગારફીલ્ડ.

બ્યાશી વરસે તો મનુષ્યદેહ વૃદ્ધત્વમાં જંપ માગે. પણ ગારફીલ્ડનો ‘સ્પિરિટ’ નિત્ય-યૌવનને વરેલો છે. છેલ્લા પાંચ-છ દાયકાથી ગ્રંથાલય ક્ષેત્રમાં, સૂચીકરણની સૃષ્ટિમાં, વિદ્યાસંવર્ધનનાં જગતવ્યાપી મોવડીમંડળોમાં અભિનવ વિચારો, નવતર યોજનાઓ અને અવનવાં દૃષ્ટિબિંદુઓ થકી યુજન ગારફીલ્ડ છવાયેલા રહ્યા છે. આ કીમિયાગરે જે વિવિધ યોજનાઓ કાર્યાન્વિત કરીને વિદ્યાસંવર્ધનની મશાલ જલતી રાખી તેમાંની બે યોજનાઓ સમજવામાં આપણને વિશેષ રસ પડશે.

ધારો કે તમે સમાજશાસ્ત્રના અભ્યાસી છો, અધ્યાપક છો, સંશોધક છો, અથવા ભૂગોળ તમારા વિદ્યાકીય રસનો વિષય છે, કે તુલનાત્મક સાહિત્ય એ તમારું રસક્ષેત્ર છે. આ ક્ષેત્રોમાં જે નવાં ખેડાણો થતાં રહે છે તેનાથી વાકેફ રહેવા તો ઈંતેજાર હશો જ, કેટલાંકમાં ઊંડા પણ ઊતરવા ઈચ્છશો. તમે વડોદરા-અમદાવાદ-મુંબઈ સરખાં વિદ્યા-મથકોમાં હો તો કહેવા લલચાશો કે તમારા ખપનાં સામયિકો જોઈ લઈ શકો છો. પણ તમે ભાવનગર, સુરત કે પાટણ જેવા મથકમાં હો તો ? કોઈ નાના ગામની કોલેજમાં ભણાવતા હો તો ? તો, સમસ્યા થાય કે એ એ વિષયનાં સામયિકોમાં શું છપાયું છે એ કેવી રીતે જાણવું ? તમારા ખપના લેખો મેળવવા ક્યાંથી ? તમારા વિષયના અદ્યતન પ્રવાહોથી વાકેફ કેમ રહેવું ?

યુજન ગારફીલ્ડને અભ્યાસીઓની આ સમસ્યાની સમજ હતી. એમને જાણ હતી કે ગંજાવર ગ્રંથાલયોમાં પણ બધા વિષયોનાં જગતભરનાં ઉત્તમ સામયિકો જોવા મળવાં અશક્ય. ભૂગોળનાં પચ્ચીસેક ચૂંટેલાં કે સાહિત્યનાં સોએક ચુનંદાં સામયિકો કોઈ એક જગ્યાએ જોવા ન જ મળે. કોઈ અભ્યાસી પોતાની યુનિવર્સિટીના ગ્રંથાલયમાં જઈને આવાં પચ્ચીસ કે સો સામયિકો જોઈ ન શકે, તેમાંથી પોતે શું વાંચવું એ નક્કી ન કરી શકે, એ બધું વાંચવા માટે ગ્રંથાલયમાં બેસવા અવકાશ ન હોય... જ્ઞાનના વિસ્ફોટનો આ વિલક્ષણ કલ્પિત કિસ્સો.

ગારફીલ્ડે શો ઉકેલ વિચાર્યો ? સાવ સાદો. દરેક

વિષયનાં દુનિયાનાં પ્રતિષ્ઠા પામેલાં સામયિકો પસંદ કર્યાં – અત્યંત યુસ્ત માપદંડોને આધારે પસંદ કર્યાં – ને એ સામયિકોના દરેક અંકની માત્ર અનુક્રમણિકાઓ આપતું સામયિક શરૂ કર્યું : ‘કરન્ટ કન્ટેન્ટ્સ’. સાત વિષય-વિભાગો કર્યાં, દરેકનું ‘કરન્ટ કન્ટેન્ટ્સ’ અલગ. ઉદાહરણ લઈએ : ‘કરન્ટ કન્ટેન્ટ્સ’ની આટ્સ એન્ડ હ્યુમેનિટીઝની આવૃત્તિમાં એ વિષયક્ષેત્રનાં ૧૧૨૦ જેટલાં ઉત્તમ સામયિકોના તાજા અંકોનાં સાંકળિયાંઓ આપ્યાં હોય : દર પંદર દિવસે ‘કરન્ટ કન્ટેન્ટ્સ’નો નવો અંક તમારા ટેબલ પર હાજર થાય અને એક ઊડતી નજરે (એટ એ ગ્લાન્સ) જાણી શકો કે તમારી પસંદગીનાં, દા.ત. સાહિત્ય વિષયનાં, સામયિકોનો તાજા અંકોમાં શું પ્રગટ થયું છે. સાહિત્યનો કોઈ અભ્યાસી આવાં પાંચ સામયિકો પણ મગાવી શકત ? અથવા કોઈ લાઇબ્રેરી પાસે એમાંનાં દસેકનાં પણ આકરાં લવાજમ ભરવાની ત્રેવડ હોત ? અને તો તમે તમારા વિષયનાં અદ્યતન લખાણોથી, નવા ઉન્મેષોથી વાકેફ રહ્યા ગણાત ? જ્ઞાનનું વિશ્વ કેટલું વિસ્તૃત છે, અને તેના અલ્પ આચમનથી પણ આપણે કેટલા વંચિત છીએ તેનો સર્વ પહેલો ખ્યાલ ગારફીલ્ડના આ નવલ અભિયાને આપ્યો.

ખેર, ‘કરન્ટ કન્ટેન્ટ્સ’નો અંક તો તમારા ટેબલ પર આવ્યો, તમારા વિષય સાહિત્યને લગતાં પસંદગીનાં થોડાં સામયિકોનાં કેટલાંક લખાણો તમારા રસનાં છે એ તમે જાણ્યું, પણ હવે ક્યાં જવું આ લેખો મેળવવા ? ગારફીલ્ડની યોજનામાં એના પણ બે વૈકલ્પિક માર્ગો હતા : એક, લેખકને લેખની નકલ માટે વિનંતી કરવી. (સરનામાં પણ આપ્યાં હોય.) પશ્ચિમના દેશોમાં અભ્યાસ-સંશોધનના લેખોની નકલો આપવા-મોકલવાનો અભ્યાસીઓ વચ્ચે સૌજન્ય-શિરસ્તો છે. બીજો રસ્તો : ‘કરન્ટ કન્ટેન્ટ્સ’ની પ્રકાશક-સંસ્થા પણ લેખની નકલ કિંમત લઈને પૂરી પાડે છે. અરે, કેટલાક સચિત્ર લેખો તો સામયિકનાં પાનાં ફાડીને પૂરાં પાડવાની વ્યવસ્થા પણ છે !

‘કરન્ટ કન્ટેન્ટ્સ’ના અંકને છેડે એ અંકમાં સમાવેલી અનુક્રમણિકાઓનાં લખાણોની અત્યંત સહાયક સૂચિઓ આપી હોય છે. ઉદાહરણ : અમુક લેખકનું લખાણ છે કે નહીં. એ જોવા લેખક-સૂચિ; અમુક વિષયનો લેખ છે કે

* અભ્યાસ / સંશોધનનાં લખાણોનાં શીર્ષકો એમના વિષયને આપમેળે સ્ક્રૂટ કરે તેવાં બહુધા હોય છે.

નહીં એ જોવા માટે વિષય-સૂચિ : દાખલા તરીકે, ભારતીય અંગ્રેજી સાહિત્ય. ઉપરાંત, લેખોનાં શીર્ષકમાં વપરાયેલ ચાવીરૂપ શબ્દો(કી-વર્ડ્)ની પણ સૂચિ. આ ત્રણ પ્રવેશદ્વારોમાંથી એક આપણા લક્ષ્ય સુધી પહોંચાડે જ.

‘કરન્ટ કન્ટેન્ટ્સ’નું પ્રકાશન જ્ઞાન-પિપાસુ અભ્યાસીઓ માટે એક વરદાન ઠર્યું. સામયિક-લેખોના સાહિત્ય-વિસ્ફોટે નિર્ભેલી એક વિલક્ષણ પરિસ્થિતિનો ઉકેલ જાણે ચપટી વગાડતાં લાધી ગયો. અમેરિકામાં ચોતરફથી પ્રતિભાવ ઊઠ્યા : અરે, આવી સાદીસીધી યોજના આપણને કેમ સૂઝી નહોતી ? અગાઉનાં અભ્યાસો-શોધો-સંશોધનો વર્તમાન સંશોધકની જાણ બહાર રહી જાય, અન્ય વિદ્વાનોનાં તત્કાલીન કાર્યોથી એ વાકેફ ન હોય – એવી સંભાવનાને ‘કરન્ટ કન્ટેન્ટ્સ’ જેવા હાથવગા સાધને નિવારી દીધી, એ સંશોધન-જગતનો નાનોસૂનો લાભ નહોતો. જતે દહાડે ‘કરન્ટ કન્ટેન્ટ્સ’ અભ્યાસીનું અનિવાર્ય સાથી બન્યું, જ્ઞાનની દુનિયાની બારી બન્યું. ત્રીજા વિશ્વનાં અને સામ્યવાદી લોખંડી પડદાની પછીતનાં રંક રાષ્ટ્રોના સાધન-સામગ્રી-વિહોણા વિદ્વાનોને જ્ઞાન-સંપર્કનું એકમાત્ર સાધન સાંપડ્યું. આ એક પ્રકાશને વૈશ્વિક જ્ઞાન-સીમાડાઓને વિસ્તૃત કરી દીધા, જ્ઞાનના વ્યાપક વિતરણ અને વિસ્તરણનાં નવાં પરિમાણો ખોલી આપ્યાં. ‘કરન્ટ કન્ટેન્ટ્સ’ મુદ્રિત સ્વરૂપે તો મળે જ છે, પણ ફ્લોપી ડીસ્ક પર અને ઇન્ટરનેટ પર પણ લભ્ય છે.

યુજન ગારફીલ્ડે ‘કરન્ટ કન્ટેન્ટ્સ’ નામનું સાવ સાદું લાગતું સાધન પ્રયોજીને એક ‘ઇન્નોવેશન’ વિદ્યાજગતને આપ્યું. પછી સામયિકી લખાણોના સૂચીકરણની વિચારણા એમને એક બીજા કલ્પનાશીલ અભિગમ ભણી લઈ ગઈ. એ બીજું નવલ અર્પણ હતું ‘સાયટેશન ઇન્ડેક્સ.’

લેખોની કોઈપણ સૂચિ શું કરે છે ? એ આપણને અમુક લેખકના અમુક લખાણની અને અમુક વિષયના લખાણની ભાળ આપે છે. આ સૂચિ લેખક-નામ અનુસાર વર્ણાનુક્રમે ગોઠવાયેલી હોય. સૂચિમાં સમાવિષ્ટ સો, બસો, હજાર... લખાણોમાંનાં કેટલાંક પરસ્પર કોઈ સંબંધ ધરાવતાં હોય તો એ દર્શાવવાનું શક્ય નથી હોતું. એક લેખકે છેડેલા એક મુદ્દાની કે વિષયની ચર્ચા કરતાં બીજાં લખાણો તેના લેખકના નામ મુજબ યથાસ્થાને, જુદી જુદી જગ્યાએ ગોઠવાયેલાં હોય તેમાંથી એ મુદ્દાને લગતાં

લખાણો શોધવાનો ઉદ્દેશ કરવાનો રહે છે. જેમ સૂચિ મોટી તેમ તેનો ડુંગર ખોદવાની મહેનત વધુ. ઉદાહરણથી સમજાવે :

કોઠારી, જયંત, નરસિંહનાં પદો : કર્તૃત્વનો કોયડો. ઉદ્દેશ, મે, જુલાઈ ૧૯૯૯.

આ લેખ પ્રકાશિત થયા પછી એ જ વિષય પર અન્ય લેખકોએ લેખો લખ્યા : સમર્થનમાં, પ્રતિવાદ રૂપે, વિસ્તરણ લેખે, અનુસંધાનમાં, અલગ દષ્ટિકોણથી. કલ્પિત ઉદાહરણ તરીકે, આવાં દસ લખાણો પ્રકાશિત થયાં. (કલ્પીએ કે) જેના લેખકો હશે કનેરિયા, ગોહિલ, જોશી, ઠાકોર, ડુમસિયા, તલાટી, પટેલ, નાયક, શ્રીમાળી, અને શાહ. આ બધા નિર્દેશો લેખકનાં નામ અનુસાર ગોઠવાયેલી સૂચિમાં આ દસ નામોના યથાસ્થાને ગોઠવાયા હશે. હવે, એક અભ્યાસી કોઠારીના મૂળ લેખના અભ્યાસને અનુસરીને લખાયેલા આ લેખોની ભાળ મેળવવા મથે છે, પણ એ દસ લેખો શોધવાની મથામણથી હારી બેસે, પોતાનો અભ્યાસ પડતો મૂકે, પૂરી ચર્ચાના સંદર્ભો વિનાનો રાખે, પેલા દસ લેખકોનાં પ્રતિપાદનો, પ્રતિવાદો, વિસ્તરણો, નવીન દષ્ટિબિંદુઓ વગેરેથી વાકેફ થયા વિના ચાલે – આવી સંભાવનાઓ રહે. આવા અંધકારમાં અટવાતા અભ્યાસીને દીવો ધર્યો ગારફીલ્ડના એક અભિનવ નુસખાએ. ગારફીલ્ડે આના ઉકેલ રૂપે ‘સાયટેશન ઇન્ડેક્સ’ નામે નવીન પ્રકારની સૂચિ પ્રયોજી. શું કર્યું તેણે ? તો, કોઠારીના લેખની ‘એન્ટ્રી’ આપી તેની નીચે જ પેલાં દસ લખાણોના સંદર્ભો ગોઠવી આપ્યા. કયો તર્ક તેમાં ? તો કહે, ‘સાયટેશન’નો. એ દસ લેખોએ કોઠારીને વીગતથી ‘સાઈટ’ (cite) કર્યા, એટલે કે ટાંક્યા, એમના મુદ્દાને આધાર બનાવીને ચર્ચા કરી. આ ‘સાયટેશન’ને નિર્ણાયક તત્ત્વ ગણીને દસ લેખોના નિર્દેશો કોઠારીના મૂળ લેખની ‘એન્ટ્રી’માં ગોઠવી આપ્યા, આમ –

કોઠારી, જયંત, નરસિંહનાં પદો : કર્તૃત્વનો કોયડો, ઉદ્દેશ, મે, જુલાઈ ૧૯૯૯.

કનેરિયા [ના લેખની ‘એન્ટ્રી]

ગોહિલ [ના લેખની ‘એન્ટ્રી’]

જોશી...

ઠાકોર... વગેરે...

શું બન્યું એ સ્પષ્ટ છે : જે લેખોના નિર્દેશો સામાન્ય

સૂચિની કક્કાવાર ગોઠવણીમાં જુદીજુદી જગ્યાએ મુકાયા હોત એ ‘સાયટેશન ઇન્ડેક્સ’ (‘નિર્દેશસૂચિ’કહીશું ?)માં એક ઝૂમખા(cluster) રૂપે આવ્યા. કોઠારીના લેખના અનુસંધાનમાં થનાર નવો અભ્યાસ બધા જ સંદર્ભોને આવરીને ચાલશે. ખ્યાલ આવશે કે આ ‘સાયટેશન ઇન્ડેક્સ’ કેટલું મોટું સહાયક (‘યુઝર-ફ્રેન્ડલી’) તત્ત્વ ધરાવે છે.

સૂચિ-નિર્માણનું કામ બહુધા યંત્રવત્ હોય છે. લેખના વિષયને પારખીને તેની ઉચિત સૂચિમાં મૂકવાની નોંધ (‘એન્ટ્રી’) તૈયાર કરવા અન્ય કોઈ કૌશલની સૂચિકાર પાસેથી અપેક્ષા નથી હોતી. પણ આ નિર્દેશ-સૂચિ (‘સાયટેશન ઇન્ડેક્સ’) તૈયાર કરનારે લેખની સામગ્રી વિવેકપૂર્વક તપાસવાનો ઉદ્દેશ કરવાનો રહે છે.

‘સાયટેશન ઇન્ડેક્સ’ની સૂક્ષ્મ સંભાવનાઓ, તેના વિવિધ ઉપયોગો અને ફળશ્રુતિમાં ઊંડા ઊતરવાનું અહીં પ્રયોજન નથી; પણ ગારફીલ્ડે આ વિશિષ્ટ અભિગમથી અધ્યયન સંશોધનની દિશામાં કેવાં નવલ દ્વાર ખોલ્યાં છે તેનો ખ્યાલ મેળવવો રસપ્રદ રહેશે.

ગારફીલ્ડે ‘સાયટેશન ઇન્ડેક્સ’ને એવી વૈજ્ઞાનિક પરિપાટી પર મૂક્યો છે કે તેના અતિ-વિકસિત (‘સોફિસ્ટિકેટેડ’) ઉપયોગો એ પ્રયોજી શક્યા છે. ‘સાયટેશન ઇન્ડેક્સ’ થકી કોઈપણ સંશોધક / વિજ્ઞાનીના કામનું શ્રદ્ધેય મૂલ્યાંકન કરવાની પદ્ધતિઓ એમણે વિકસાવી છે. દા.ત. જે સંશોધકનું કાર્ય અન્ય વિદ્વાનોનાં લખાણોમાં જેટલા વધુ ઉલ્લેખ પામે (‘સાઈટ’ થાય) એટલું તેનું મહત્ત્વ વધુ. બીજાઓને તેનું કામ ચર્ચા કરવા જેવું લાગે છે એ હકીકત જ તેનું મહત્ત્વ નિર્દેશ છે. ગારફીલ્ડનું આ તારણ કસોટીમાં સાચું ઠર્યું છે અને વિદ્વત્જગતમાં એમણે આપેલો આ માપદંડ સ્વીકાર પામ્યો છે. લેખ-સૂચીકરણ (‘ઇન્ડેક્સીંગ’)ની વિદ્યા સાથે આંકડાશાસ્ત્રને સાંકળીને ‘બિબ્લિયોમેટ્રીક્સ’ નામે નવી જ્ઞાન-શાખા ખીલી છે જેને આધારે સંશોધનોનાં અને સામયિકોની ગુણવત્તાનાં માપન શક્ય બન્યાં છે. ‘કરન્ટ કન્ટેન્ટ્સ’નો દરેક અંક ગારફીલ્ડના તંત્રીલેખ સાથે ઊઘડે છે. એમાં એ વિદ્યાજગતની અવનવી વાતો કરે છે. દર વરસે નોબેલ-નવાજેશોની મોસમ બેસે એ પહેલાં એ સાલભરનાં ‘સાયટેશનો’ને આધારે અનુમાનો પણ રજૂ કરે છે કે કયા

વિજ્ઞાનીનું કામ નોબેલ પારિતોષિકના બરનું છે. આવી આગાહીઓ ઘણી વાર વજૂદવાળી ઠરી છે. ‘સાયટેશન ઇન્ડેક્સ’ને આધારે વિદ્વદ્ભોગ્ય સામયિકોના તંત્રીઓ પણ પોતાના સામયિકોની ગુણવત્તા અંગેનાં તારણો મેળવે છે.

ગારફીલ્ડની સંસ્થા ઇન્સ્ટીટ્યૂટ ફોર સાયન્ટીફિક ઇન્ફરમેશનમાં સૂચિકારોની એક જબરી ફોજ કમ્પ્યૂટરો પર સૂચીકરણનું કામ કરતી રહેતી હોય છે. છેલ્લા ત્રણેક દાયકામાં સામયિકોમાં ઠલવાયેલા અભ્યાસ-સંશોધનના લેખોની સંખ્યા ત્રણ ગણ થઈ ગઈ છે. ગારફીલ્ડના સૂચિકારો આ સાહિત્યધોધને પોતાના માહિતી-ભંડાર (‘ડેટા-બેઈઝ’)માં સમાવે છે, સંકોરે છે, વર્ગીકૃત કરે છે, તેનું પૃથક્કરણ કરે છે, અને – સહુથી મહત્ત્વનું – તેનો સતત પ્રસાર કરે છે. કારણ કે જગતભરના અભ્યાસીઓ – સંશોધકો તેની રાહ જોઈને બેઠા હોય છે. અને, હા, ગારફીલ્ડની ‘સંસ્થા’ કોઈ સખાવત પર નભતી નથી, પણ પોતાની સૂચિ-સેવામાંથી જ મબલક કમાણી કરે છે. એમની સૂચિ-સેવા જગતમાં અનિવાર્ય બની ગઈ છે અને એના આકરા દામ સંશોધકો અને એમની સંસ્થાઓ ચૂકવે છે.

યુજન ગારફીલ્ડ ગ્રંથપાલોના ગુરુ છે, માર્ગદર્શક છે. ઉત્તમ સૂચિ-સેવા કેવાં ઉત્કૃષ્ટ પરિણામો આપી શકે, સૂચિ-સેવાને કેવો માનવંતો દરજ્જો મળી શકે એ એમણે ચરિતાર્થ કરી બતાવ્યું, અને સાથે એ પણ બતાવ્યું કે સંશોધકો અને ગ્રંથપાલો પાસેથી દુનિયા કેવી ઊંચી અપેક્ષા રાખે છે. એમનાં બે જ પ્રદાનોનો ઉપરછલ્લો પરિચય અહીં શક્ય બન્યો, પણ સૂચિના કસબની અન્ય શક્યતાઓ પણ એમણે અજમાવી છે. આજે બ્યાશી વરસની વયે વણથાક્યે અવનવાં કામ તે કરતા રહે છે. ‘ધ સાયન્ટીસ્ટ’ નામનું એક વિજ્ઞાન-સમાચારપત્ર દર અઠવાડિયે બે અંકમાં વિજ્ઞાનજગતની પ્રવૃત્તિઓ, શોધખોળો, પ્રકલ્પો વગેરેની રસપ્રદ વાતો પીરસે છે, એ ગારફીલ્ડના તંત્રીપદ હેઠળ. વિજ્ઞાનની, ગ્રંથાલય ક્ષેત્રની અનેક સંસ્થાઓમાં એમનું માનાર્હ સ્થાન છે. પરિષદો-પરિસંવાદો-વિદ્વત્મંડળોના મંચ એમની ઉપસ્થિતિ થકી શોભીતા બને છે, એમની વાણી જે અવનવાં તાજગીમય દષ્ટિબિંદુઓ રજૂ કરતી રહે છે એ સાંભળવા વિદ્વાનો આતુર હોય છે. દેશ-વિદેશનાં અનેક ચન્દ્રકો ને સન્માનો એમના સીનાને શોભાવે છે.

‘સૂચિપુરુષ’ પ્રકાશ વેગડનું સૂચિક્ષેત્રે પ્રદાન

મણિભાઈ પ્રજાપતિ

ગ્રંથસૂચિ ક્ષેત્રે અંગ્રેજી, મરાઠી, હિન્દી, બંગાળી વગેરે ભાષાઓની તુલનાએ ગુજરાતી ભાષા-સાહિત્યને સૂચિબદ્ધ કરવા માટે રાજ્યસ્તરે કે સંસ્થાગત ધોરણે અપેક્ષિત ધ્યેયનિષ્ઠ પ્રયાસો નહિવત્ માત્રામાં થયા છે. ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, રાજ્યની યુનિવર્સિટીઓ કે રાજ્ય ગ્રંથાલય નિયામકની કચેરીની અણમોલ સાંસ્કૃતિક ધરોહરની વાહ્યમયસૂચિગત નિયંત્રણ પ્રત્યેની ઉપેક્ષાવૃત્તિ કે ઉદાસીનતા ભાવિ પેઢી માટે અભિશાપ સમાન ગણાશે. ગુજરાતી ભાષાના જ્ઞાત અને પ્રથમ મુદ્રિત પુસ્તક ડ્રમંડ કૃત ‘ઈલસ્ટ્રેશન્સ ઓફ ધી ગ્રામેટિકલપાર્ટસ ઓફ ધ ગુજરાતી, મહરજ એન્ડ ઈંગ્લિશ

લેંગ્વેજિસ - ગુજરાતી વ્યાકરણ’ (૧૮૦૮)થી આજદિન સુધી ગુજરાતી ભાષામાં કયાં કયાં પુસ્તકો પ્રગટ થયાં તેની શાસ્ત્રીય અને અધિકૃત માહિતી પૂરી પાડતો કોઈ એક સળંગ સ્રોત આપણે તૈયાર કરી શક્યા નથી. ગુજરાતી ભાષા-સાહિત્યના જિજ્ઞાસુઓ માટે આથી મોટી બીજી કઈ વિડમ્બના હોઈ શકે ? આ ક્ષેત્રે પ્રાયઃ વ્યક્તિગત ધોરણે થોડાક પ્રયાસો થયા છે, જેમાં એલેક્ઝાન્ડર ગ્રાંટ, કીકુભાઈ દેસાઈ, પ્રકાશ વેગડ, હિરીટ ભાવસાર, કનુભાઈ શાહ, નવલસિંહ વાઘેલા, ચી. ના. પટેલ, ધીરુભાઈ ઠાકર, રમણ સોની, મણિભાઈ પ્રજાપતિ વગેરે અને સંસ્થાગત પ્રયાસો પૈકી ગુજરાત પુસ્તકાલય મંડળ; સાહિત્ય અકાદમી, નવી

દિલ્હી; સેન્ટ્રલ રેફરન્સ લાઇબ્રેરી, કોલકાતા વગેરે ઉલ્લેખનીય છે. પરંતુ સમગ્ર ગુજરાતી સાહિત્યને ધ્યાને લેતાં આ બધા પ્રયાસો અપર્યાપ્ત ગણાય. ગુજરાતી ભાષા-સાહિત્યને આજે જરૂર છે કેમ્બ્રિજ બિબ્લિઓગ્રાફી ઓફ ઇંગ્લિશ લિટરેચર (પાંચ ખંડ, ત્રીજી આવૃત્તિ), બ્રિટિશ નેશનલ બિબ્લિઓગ્રાફી, શંકર દાતે કૃત મરાઠી વાઙ્મયસૂચિ જેવા ગ્રંથો તૈયાર કરવા માટે પદ્ધતિસરના સાતત્યપૂર્ણ પ્રયાસો અને સંસ્થાગત માળખાની. ગુજરાતમાં આજે એનો સદંતર અભાવ છે.

ગુજરાતમાં ગ્રંથસૂચિકાર્ય ક્ષેત્રે વ્યક્તિગત ધોરણે જે કોઈ પ્રયાસો થયા છે, તેમાં કર્મક સૂચિવિદ્ પ્રકાશ વેગડનું પ્રદાન ગુણાત્મક અને પરિમાણાત્મક દષ્ટિએ શિરમોર રહ્યું છે. તેમણે અનેકવિધ ઝંઝાવાતો વચ્ચે રહીને પણ વૈવિધ્યપૂર્ણ અને શાસ્ત્રીય વાઙ્મયસૂચિઓ તૈયાર કરીને ગુજરાતી સાહિત્યને જ્ઞાનસાધન-સમૃદ્ધ કર્યું છે. તેમના દ્વારા ૫ સ્વતંત્ર સૂચિગ્રંથો, અંદાજિત ૪૫ ગુજરાતી સારસ્વતો અને વિવિધ વિષય સંબંધી ૧૫ વાઙ્મયસૂચિઓનું સંપાદન-પ્રકાશન કરવામાં આવ્યું છે, જેની કુલ અંદાજિત પૃષ્ઠસંખ્યા ૧૬૦૦થી અધિક છે. આ ઉપરાંત ‘જાહેર ગ્રંથાલય’ વિશે સુચિતનીય ગ્રંથ, ગ્રંથાલય વિજ્ઞાન વિષયક ૨૫ જેટલા વિશદ લેખોની રચના પણ એમનું પ્રદાન છે. તેમની સૂચિઓને વિવિધ વિદ્વાનો દ્વારા આવકાર કે સમીક્ષા સ્વરૂપે ૧૭ જેટલા પ્રતિભાવો સાંપડ્યા છે. તેમના સમગ્ર કૃતિત્વની વિસ્તૃત માહિતી તેમના દ્વારા સંપાદિત સૂચિ પ્રકાશ વેગડની સાહિત્યસૂચિઓની સાહિત્યસૂચિ અને અન્ય લેખન-વિવેચન સંદર્ભો. (૨૦૦૭) દ્વારા મળી રહે છે. શ્રી વેગડ ગુજરાતના પ્રથમ કર્મશીલ સારસ્વત ગ્રંથાલયી છે જેમની વાઙ્મયસૂચિ સંબંધી આવી સ્વતંત્રપુસ્તિકા પ્રકાશિત થઈ હોય ! ગ્રંથસૂચિ ક્ષેત્રે પ્રકાશભાઈ ગુજરાતના એકલવીર ગ્રંથાલયી છે. પ્રકાશભાઈ એટલે મરાઠીના શંકર દાતે.

પ્રકાશભાઈની પ્રથમ સાહિત્યસૂચિ ન્હાનાલાલ કવિ સાહિત્યસૂચિ ‘ગ્રંથ’ સામયિકના વર્ષ ૧૪.૬ (૧૯૨), જૂન-૧૯૭૭માં પ્રગટ થઈ. ગુજરાતી સાહિત્યની એ પ્રથમ શાસ્ત્રીય ‘સર્જક સંદર્ભસૂચિ’ છે. પરંતુ ગ્રંથસ્વરૂપે તેમની પ્રથમ પ્રકાશિત વાઙ્મયસૂચિ ગુજરાતી મહાનિબંધ

સંદર્ભસૂચિ : ૧૮૫૭-૧૯૭૭ (પ્રથમ આવૃત્તિ ૧૯૭૮, દ્વિતીય આવૃત્તિ ૧૯૮૪) છે, જેમાં ગુજરાતી ભાષા-સાહિત્યના ૪૬૪ શોધપ્રબંધોની માહિતી વર્ણવવામાં આવી છે. આ બધા મહાનિબંધો ગુજરાત, ભારતનાં અન્ય રાજ્યો અને વિદેશોની યુનિવર્સિટીઓમાં પીએચ.ડી.ની ઉપાધિ હેતુસર રજૂ કરવામાં આવ્યા હતા. પ્રત્યેક સંલેખની માહિતીનો વ્યાપ, વિષયવસ્તુની ગોઠવણી અને ગ્રંથના અંતમાં આપવામાં આવેલી વિવિધ સૂચિઓ ધ્યાનાર્હ બની રહે છે. આ સૂચિ ગુજરાતી ભાષાસાહિત્ય ક્ષેત્રે થયેલ સંશોધનોની વિકાસરેખાનો આલેખ પ્રસ્તુત કરે છે. તેમજ સૂચિ-જિજ્ઞાસુઓ કે સંશોધકોને સંશોધનનો વિષય પસંદ કરવા માટે તેમજ કયા વિષયક્ષેત્રમાં વત્તા કે ઓછા પ્રમાણમાં સંશોધન થયું છે તેની પણ સહેજમાં માહિતી પૂરી પાડે છે. પરિણામે બેવડાતાં સંશોધનો અટકાવી શકાશે. પરંતુ આવી મૂલ્યવાન સૂચિ તૈયાર કરવા પાછળના મૂળભૂત હેતુઓના પરિપાલન પ્રત્યે આપણા સંશોધકો કે માર્ગદર્શકો ખૂબ ઓછું ધ્યાન આપતા જોવા મળે છે. આ સંબંધી ટકોર કરતાં પ્રસ્તુત ગ્રંથને આવકારતાં હરિવલ્લભ ભાયાણીએ નોંધ્યું છે કે ‘જે કામ પ્રાથમિક છતાં મૂળભૂત ઉપયોગિતાવાળું, વિશ્વવિદ્યાલયોનાં કાર્યાલયો દ્વારા નહીં તો તેમના ગુજરાતી વગેરે વિભાગો દ્વારા ક્યારનુંય થવું જોઈતું હતું તે પ્રકાશ વેગડે અંગત રુચિથી કર્યું... આનાથી આપણા પીએચ.ડી.લક્ષી સંશોધનકાર્યના પક્ષાઘાતનો ઉપચાર કરવાનું એક નાનું પણ મૂલ્યવાન પાયાનું સાધન પ્રાપ્ત થાય છે.’ પ્રકાશભાઈ સૂચિ-સંપાદનકાર્યની સાથેસાથે તે તે વિષયનો ઊંડો અભ્યાસ પણ કરે છે અને તે વિષયક્ષેત્રની વિશેષતાઓ, અને મર્યાદાઓ તરફ પણ આંગળી ચીંધવાનું ભૂલતા નથી.

એમનો બીજો મહત્ત્વપૂર્ણ સૂચિગ્રંથ છે ગુજરાતી સાહિત્યસૂચિ : મધ્યકાળ (૧૯૮૪) જેને જ્યંત કોઠારીએ ‘મધ્યકાલીન સાહિત્યના મહાલયનો ભોમિયો’ તરીકે નવાજેલી છે. અને પ્રકાશભાઈના કાર્યથી પ્રભાવિત થઈ તેમને ‘ગુજરાતી સાહિત્યના સૂચિપુરુષ’ કહ્યા છે. પ્રસ્તુત સૂચિ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના કોશ કાર્યાલયને ગુજરાતી સાહિત્ય કોશ (પ્રથમ ખંડ : મધ્યકાળ)ના સંપાદનકાર્યમાં ઘણી મદદરૂપ નીવડેલી. અહીં તેમણે ૭૦૦

જેટલા મધ્યકાલીન કવિઓની કૃતિઓ અને તે ઉપર થયેલ સંશોધનો, સમીક્ષાઓ, આસ્વાદો વગેરે સંબંધી અંદાજિત ૪૦૦૦ જેટલા સંદર્ભોની વિગતો અનેકવિધ સ્ત્રોતોમાંથી ચીવટપૂર્વક શોધીને અહીં દષ્ટિપૂત રીતે રજૂ કરી છે. મધ્યકાલીન ભાષાસાહિત્યના સંશોધકોને આ સૂચિ દીવાદાંડીની ગરજ સારશે. આ એક ધ્યેયનિષ્ઠ ભગીરથ કાર્ય છે. અત્રે નોંધવું રહ્યું કે સમગ્ર મધ્યકાલીન ભારતીય સાહિત્ય કર્તૃત્વ સંબંધી અનેકવિધ સમસ્યાઓથી ગ્રસ્ત છે જેનો ઉકેલ એ સાહિત્યસંશોધકોનો પ્રશ્ન છે. સૂચિકાર પ્રકાશિત કૃતિના માહિતીસ્ત્રોતના આધારે જ તેને સૂચિબદ્ધ કરતો હોવાથી ક્વચિત્ એક જ નામવાળા વિવિધ કર્તાઓની કૃતિઓ પર્યાપ્ત માહિતીના અભાવે ઊલટ-સૂલટ નોંધાઈ જવાની શક્યતા રહે છે. જેથી આ પ્રકારની આ સૂચિની કેટલીક મર્યાદાઓના મૂળમાં મધ્યકાલીન સાહિત્યની સમસ્યાઓ કારણભૂત છે, નહીં કે સૂચિકારની અજ્ઞાનતા કે મર્યાદા. જ્યંત કોઠારીનું આ સંબંધી નિરીક્ષણ ધ્યાનાર્હ છે : ‘પ્રકાશભાઈના સામગ્રી સંચયનો વ્યાપ ઘણો મોટો છે એ તરત દેખાઈ આવે એવું છે. અનેક વિરલ ગ્રંથો અને સામયિકોની સામગ્રી અહીં નોંધાયેલી મળે છે તે બતાવે છે કે એમણે સહજપ્રાપ્ય સામગ્રીનો જ આધાર લઈને ચલાવ્યું નથી. જૂનાં પ્રકાશનોને સંઘરતાં ગ્રંથાલયો સુધી પણ એ પહોંચ્યા છે. પ્રકાશભાઈએ એક સર્વગ્રાહી અશેષ સૂચિનું જાણે લક્ષ્ય રાખ્યું છે.’

પ્રકાશભાઈએ ૪૫થી અધિક ગુજરાતી સારસ્વતોની વાઙ્મયસૂચિઓ તૈયાર કરી છે : ગો. મા. ત્રિપાઠી, ઉમાશંકર જોશી, સુંદરમ્, પન્નાલાલ, દર્શક, સુરેશ જોશી, સુરેશ દલાલ, નરસિંહ મહેતા, ન્હાનાલાલ, દયારામ, કાન્ત, કલાપી વગેરે. આ પૈકી ગોવર્ધનરામની સૂચિ સ્વતંત્ર ગ્રંથ સ્વરૂપે અને બાકીની સૂચિઓ તે તે સાહિત્યકાર-વિષયક ગ્રંથના અંતમાં પ્રકાશિત થયેલ છે. ગોવર્ધનરામ વિવેચન સંદર્ભ (૧૯૯૫)માં મણિલાલ નભુભાઈ દ્વિવેદીના લેખ ‘સરસ્વતીચંદ્રનું અવલોકન’ (૧૯૮૦)થી ૧૯૯૪ સુધી ગોવર્ધનરામ વિષયક પ્રગટ થયેલ સામગ્રીને સૂચિબદ્ધ કરવામાં આવી છે. અહીં કુલ ૨૨૫ વિવેચકોના ગોવર્ધનરામ વિષયક અંદાજિત ૧૦૦૦ જેટલા વિવેચન-સંદર્ભોની વિગતો આપવામાં આવી છે. ગોવર્ધન-

સાહિત્યના અભ્યાસીઓ માટે સંશોધનની નવી દિશાઓ ખોલી આપવા માટે એ ઉપકારક નીવડશે.

નવલકથા સંદર્ભકોશ (૧૯૯૯) એ પ્રકાશભાઈની વિષયલક્ષી વાઙ્મયસૂચિઓ પૈકીનો એક અજોડ બૃહદ્ સૂચિગ્રંથ છે. આ સૂચિમાં વિશ્વની ૪૧ ભાષાઓના ૪૯૪ નવલકથાકારોની ૮૭૮ નવલકથાઓ અને તેના સર્જકો વિશે ૧૮૫૪થી ૧૯૯૩ સુધીના સમયગાળામાં ગુજરાતી ભાષામાં પ્રગટ થયેલા ૩૧૦૦થી અધિક વિવેચનસંદર્ભો તથા નવલકથા સાહિત્યસ્વરૂપનો વિકાસ અને તેની સૈદ્ધાંતિક ચર્ચા કરતા ૬૦૦ જેટલા સંદર્ભોનો સમાવેશ કર્યો છે. આ બધા સંદર્ભોની ગોઠવણી પણ શાસ્ત્રીય, છતાં સુગમ અને ચિત્તાકર્ષક છે. આ સૂચિની એક આગવી વિશેષતા એ છે કે પ્રત્યેક નવલકથાકારના નામની સામે તેનું ઉપનામ (જો હોય તો) અને જન્મ-મૃત્યુ વર્ષની માહિતી આપવામાં આવી છે. આ માટે સંપાદકે અનેકવિધ સ્ત્રોતોના ઉપયોગ કરીને ઉઠાવેલો શ્રમ ધ્યાનપાત્ર બની રહે છે. પરિણામે આ સૂચિ સામાન્ય સૂચિઓથી ભિન્ન રીતે એક સંદર્ભકોશ તરીકે મ્હોરી ઊઠી છે. પ્રસ્તુત સૂચિને આવકારતાં રઘુવીર ચૌધરીએ નોંધ્યું છે કે ‘શુષ્ક કાર્ય : રસપ્રદ સિદ્ધિ... આવું પુસ્તક તૈયાર કરવાનો વિચાર આવે એ જ આદર જગવતી ઘટના છે.’ આ ઉપરાંત રમેશ દવે, દીપક મહેતા, કિરીટ ભાવસાર અને મણિભાઈ પ્રજાપતિએ પણ તેમની સમીક્ષાઓમાં આ સૂચિને આવકારી છે. આ વિષય-વાઙ્મયસૂચિ ઉપરાંત વેગડે સ્વામિનારાયણ સાહિત્ય, બાળસાહિત્ય, લોકગીત અને લોકસંગીત, નૃત્ય અને નાટક, પ્રવાસ-સાહિત્ય, બંગાળી-ગુજરાતી અનુવાદો, નાટક વગેરે ૧૫ જેટલા વિષયોની વાઙ્મયસૂચિઓનું સંપાદન કર્યું છે. એ સૂચિઓ, સંબંધિત વિષયના ગ્રંથ અથવા વિવિધ સામયિકોમાં પ્રકાશિત થયેલી છે. તેમની સૂચિપ્રવૃત્તિને ઉમાશંકર જોશી અને અન્ય સાહિત્યકારો તરફથી સતત પ્રોત્સાહન સાંપડતું રહ્યું છે. પ્રકાશક ભગતભાઈ શેઠે પણ એમની પ્રવૃત્તિને ઘણો સધિયારો આપ્યો છે.

ગુજરાતી ભાષા સાહિત્યનું સદ્ભાગ્ય કે પ્રકાશભાઈ જેવા એક સૂચિવિદ્ અને કૃતનિશ્ચયી ગ્રંથપાલ મળ્યા ! ગ્રંથસૂચિ-વિહોણા ગુજરાતનું મ્હેણું ભાંગવા માટેનો તેમનો

પ્રયાસ અભિનંદનીય અને અનુકરણીય છે. તેમણે આ બધા સંદર્ભોની શોધ માટે વર્ષોની સાધના દરમિયાન વૈવિધ્યપૂર્ણ સામગ્રીને ફંફોસવામાં કશું જ બાકી રાખ્યું નથી. જેમકે સાહિત્યના ઇતિહાસ ગ્રંથો, વિવેચનગ્રંથો, સામયિકો, ગુજરાત સાહિત્ય સભાની કાર્યવહીઓ, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના અહેવાલો, સંદર્ભગ્રંથો, ચરિત્રગ્રંથો વગેરે. શું એમ સ્વીકારી શકાય કે આ બધું સાહિત્ય ગ્રંથાલયના કોઈ એક ખૂણામાં ગોઠવીને રાખેલું હશે ને એ તેના ઉપભોક્તાની પ્રતીક્ષા કરતું હશે ? અથવા કોઈ બે-ત્રણ ગ્રંથાલયોમાંથી ઉપલબ્ધ થયું હશે ? શું આ સાહિત્ય ગ્રંથાલયોમાં પદ્ધતિસર સૂચિબદ્ધ થયું હશે ? ના. આ બધું ઢંઢોળવા તેમણે કેટકેટલા ગ્રંથપાલોને જગાડ્યા હશે, કેટકેટલા તજજ્ઞો સાથે વિચારવિમર્શ કર્યો હશે અને વાઙ્મયસૂચિ-વિષયક શાસ્ત્રીય જ્ઞાન ઉપાર્જન કરવા કેટકેટલા ગ્રંથો તેમજ તે તે સાહિત્ય સ્વરૂપ, વિષય કે કર્તા વિશે પણ કેટકેટલું અધ્યયન કર્યું હશે ! આ બધી બાબતોનો ગંભીરતાથી વિચાર કરવામાં આવે તો જ પ્રકાશભાઈના કાર્યનું મૂલ્ય સમજાય. સમગ્રતયા, આ બધાં કાર્યોમાં તેમની સંપાદકીય સૂઝ, દીર્ઘદષ્ટિ, વિષયનું તલસ્પર્શી જ્ઞાન, સ્વધર્મપાલનમાં અનન્ય નિષ્ઠા અને ધ્યેયનિષ્ઠ મહેનતની પ્રતીતિ સહજતયા થાય છે.

અહીં એક આડપ્રશ્ન એ ઉદ્ભવે છે કે પ્રકાશભાઈ જેવા બીજા કેટલાક સૂચિવિદ્ ગ્રંથાલયીઓ અને સાહિત્યસંશોધકો વિવિધ ભાષા-સાહિત્યમાં સૂચિનિર્માણ ક્ષેત્રે કેટલાક ચોક્કસ હેતુઓસર પ્રદાન કરતા આવ્યા છે; તેમના હેતુઓનું કેટલા અંશે પરિપાલન થતું હશે ? એ એક શોધનો વિષય છે. અનુભવે જણાયું છે કે આપણા અધ્યાપકો અને સંશોધકો પૈકી આ પ્રકારની સૂચિઓથી બહુ ઓછા પરિચિત હોય છે કે તેનું મૂલ્ય સમજે છે. ગ્રંથપાલ તરીકેની મારી સાડત્રીસ જેટલાં વર્ષોની કારકિર્દીમાં, એક પણ અધ્યાપકે તેના વિષયનાં પુસ્તકો ખરીદવા માટેની યાદીમાં ગ્રંથસૂચિનો સમાવેશ કર્યો હોય તેવું મારી જાણમાં નથી ! જોકે તેમની યાદીઓમાં વર્ગખંડોમાં ખપ લાગે તેવાં ચીલાચાલુ પ્રકાશનો તો અચૂક હોય જ ! જ્યાં અધ્યાપકોમાં વાચનદૌર્બલ્ય પ્રવર્તતું હોય તેમજ વિષય-વાઙ્મયસૂચિઓ તરફ દુર્લક્ષ સેવવામાં આવતું

હોય ત્યાં વિવિધ પ્રકાશકો કે વિકેતાઓનાં સૂચિપત્રોના વાચનમાં તેઓ રુચિ દાખવે તેવી અપેક્ષા અસ્થાને જ ગણાશે ! રસિકલાલ પરીખ, ઉમાશંકર જોશી, જયંત કોઠારી વગેરે વિદ્યાપુરુષોનો સૂચિપત્રોના વાચનનો શોખ નવી પેઢીને સ્પર્શી જાય તે માટે ઉચિત ઉપાયો યોજવા રહ્યા ! અનુસ્નાતક કક્ષાના અભ્યાસક્રમોમાં વાઙ્મયસૂચિ અને સંદર્ભટીપનો સમાવેશ કરવામાં આવે તો આ ક્ષેત્રે ગુણાત્મક પરિણામ આવી શકે !

ગ્રંથસૂચિ ક્ષેત્રે માતબર પ્રદાન કરવા ઉપરાંત પ્રકાશ વેગડે ગ્રંથાલય વિજ્ઞાન અને ગ્રંથાલય સાહિત્ય ક્ષેત્રે પણ નોંધપાત્ર પ્રદાન કર્યું છે. એક જાગરૂક ગ્રંથાલયી તરીકે ગુજરાતના ભાવિ ગ્રંથાલય ધારા વિશે પ્રજામત જાગૃત કરવા અંગે, અને એક આદર્શ ગ્રંથાલય ધારો કેવો હોવો જોઈએ તે વિશે તેમના અધ્યયનશીલ લેખો ‘પરબ’, ‘નિરીક્ષક’, ‘ઉદ્ગાર’, ‘ગુજરાત’, ‘જન્મભૂમિ-પ્રવાસી’, વગેરે પત્ર-પત્રિકાઓમાં પ્રગટ થયા છે. આ હેતુસર તેમણે ગ્રેટ બ્રિટન અને કર્ણાટકના ગ્રંથાલયધારાઓનો ઊંડો અભ્યાસ કરીને, એ વિશે વિવેચનાત્મક લેખો લખીને ગુજરાતના ગ્રંથાલયધારાના ઘડવૈયાઓ માટે વિચારશીલ ભાથું પૂરું પાડ્યું છે. આ પૈકીના પસંદગીના લેખો અને સાર્વજનિક ગ્રંથાલયની વિભાવનાને સ્પષ્ટ કરતા તેમના અન્ય લેખો તેમના ગ્રંથ જાહેર ગ્રંથાલય : સંકલ્પ, સ્વરૂપ અને વ્યવસ્થાવિચાર (૧૯૮૮)માં ગ્રંથસ્થ થયા છે. તેમનો આ ગ્રંથ ગુજરાતી ભાષામાં ગ્રંથાલય વિજ્ઞાન વિષયક લખાયેલ ગ્રંથોમાં તેની મૌલિકતા, વિચારોત્તેજકતા, અભિવ્યક્તિ-લાઘવ અને વસ્તુ સંકલનાની દષ્ટિએ નોંધપાત્ર છે. સાર્વજનિક ગ્રંથાલય વિશે અહીં ગ્રંથસ્થ લેખો પૈકી ‘આંતરરાષ્ટ્રીય ગ્રંથ ખતપત્ર’, ‘યુનેસ્કો જાહેર ગ્રંથાલય ઢંઢેરો’, ‘જાહેર ગ્રંથાલયના હેતુઓ’ અને ‘ગ્રંથ-પ્રકાશન, વેચાણ અને વાચનના પ્રશ્નો’માં લેખકની સાર્વજનિક ગ્રંથાલયો વિશેની નિસબત, સહૃદયી ગ્રંથાલયી તરીકેનો આકોશ અને દાઝ, તેમજ અનુભવનું ભાથું સુપેરે ઊપસી આવે છે. આયુષ્યની શતાબ્દીના આરે ઊભેલા અગ્રણી ગ્રંથાલયવિદ્ મોહનદાસ પટેલે પ્રસ્તુત ગ્રંથને આવકારતાં એને વિચારપ્રેરક, માર્ગદર્શક અને માહિતીપૂર્ણ ગણાવ્યો છે. કવિ અને ગ્રંથાલયી હસમુખ પાઠકે પ્રસ્તુત

ગ્રંથની સમીક્ષા કરતાં નોંધ્યું છે કે ‘જાહેર ગ્રંથાલય વિશેનું આ પુસ્તક અપૂર્વ છે. લેખકની આ વિશેની પૂરી સજ્જતા છે. તેમજ તેમણે આ વિષયનું આલેખન અત્યંત ન્યાયપુરઃસર કર્યું છે.’ આ વિષયો ઉપરાંત તેમણે સૂચિવિજ્ઞાન અને ગ્રંથાલયસેવાઓ વિશે પણ સુચિતનીય લેખો લખ્યા છે.

સરોવરતટે રહેનાર વ્યક્તિ તરસ્યો રહે તેમાં તે વ્યક્તિનો દોષ ગણાય, નહીં કે સરોવરનો ! જોકે દુઃખની વાત છે કે આજે આપણા મોટા ભાગના ગ્રંથાલયો તળાવકાંઠે તરસ્યા રહે છે ! જળકમળવત્ ! ગ્રંથાલયોએ ખરા અર્થમાં શિક્ષક બનવા માટે આત્મમંથન કરી જાગૃત થવું પડશે. પ્રકાશભાઈ કારકિર્દીના પ્રારંભકાળથી નિવૃત્તિપર્યંત ગ્રંથસરોવર વચ્ચે રહ્યા છે. પોતાની ફરજો પ્રત્યે સતત સભાન રહ્યા છે. ઉપભોક્તાઓને સેવાઓ આપતાં આપતાં તેમણે પોતે પણ સાહિત્યરસનું પાન કર્યું. વાચન અને ચિંતન કર્યું. તેમની આ અભ્યાસનિષ્ઠાને લીધે સાહિત્ય અકાદમી દ્વારા પ્રકાશિત ‘*Encyclopaedia of Indian Literature*’ના પ્રથમ સંપાદક સિતાંશુ યશશ્ચંદ્રે આ વિશ્વકોશ માટે ગુજરાતી સાહિત્યકારો વિશે કેટલાંક અધિકરણો લખવા નિમંત્રણ પાઠવ્યું, જેના પરિણામે તેમણે ૧૮ અધિકરણો તૈયાર કર્યાં. આ પૈકીનાં કેટલાંક અધિકરણો વિશે માહિતી પ્રાયઃ દુષ્કર અને અપ્રાપ્ય હોવા છતાં કઠોર પરિશ્રમ વેદીને તે તેમણે તૈયાર કર્યાં છે.

પ્રકાશ વેગડનું મૂળ વતન માધાપર, ભુજ (કચ્છ). તેમનો જન્મ અલ્હાબાદમાં તારીખ ૧૪-૭-૧૯૩૮ના રોજ. તેમનું પૂરું નામ પુરુષોત્તમ પ્રકાશ માવજીભાઈ વેગડ છે. પરંતુ ગ્રંથાલય જગતમાં પ્રકાશ વેગડના નામથી સુખ્યાત છે. એ પોતે લખે છે ‘પી. પ્રકાશ વેગડ’. અલ્હાબાદ યુનિવર્સિટીમાંથી બી.એ. (૧૯૫૮)ની ડિગ્રી મેળવ્યા બાદ વધુ અભ્યાસ કરવાની તીવ્ર ઇચ્છા, પરંતુ કુટુંબની આર્થિક સ્થિતિને ધ્યાને લઈ પિતાશ્રીએ નોકરી કરવાની સલાહ આપતાં ગૃહત્યાગ કરી નૈનિતાલની કૃષિ યુનિવર્સિટીના ગ્રંથાલયમાં પ્રારંભમાં વર્ગ-૪ના કર્મચારી અને ત્યાર પછી

કારકુન તરીકે થોડોક સમય સેવાઓ આપ્યા બાદ ગ્રંથાલય વિજ્ઞાનનો ડિપ્લોમા મેળવ્યો. એકાદ વર્ષ વલ્લભ-વિદ્યાનગરની નવિની એન્ડ અરવિંદ આર્ટ્સ કોલેજમાં ગ્રંથપાલ તરીકે સેવાઓ આપી જુલાઈ-૧૯૬૫માં સેન્ટ ઝેવિયર્સ કોલેજ, અમદાવાદમાં ગ્રંથપાલ તરીકે જોડાયા, જ્યાં તેમણે ૧૯૮૦ સુધી સેવાઓ આપી. આ કાર્યકાળ દરમિયાન ગ્રંથાલયવિજ્ઞાનની તાલીમમાં શીખવવામાં આવેલ સંદર્ભસેવા અને વાઙ્મયસૂચિને સાકાર કરવા કટિબદ્ધ બન્યા. અને તેમને પ્રેરણાદાતા ગુરુ મળ્યા કવિશ્રી નિરંજન ભગત ! ભગત સાહેબની પ્રેરણાથી – ‘ગુજરાતી સાહિત્યની બિબ્લિઓગ્રાફીઝ તૈયાર કરો. એમાં ઘણો અવકાશ છે’ – વાઙ્મયસૂચિઓના કાર્યમાં પરોવાઈ ગયા ! વિવિધ ગ્રંથાલયોની રૂબરૂ મુલાકાતો લઈ ત્યાં સંગૃહીત સામગ્રીને શોધી શોધીને સૂચિ કાર્ડનો ઢગલો ખડકતા ગયા અને સાહિત્યસૂચિઓનું પ્રકાશન આરંભી દીધું. સાથે સાથે આ કોલેજ ગ્રંથાલયના વિકાસમાં પણ તેમણે નોંધપાત્ર પ્રદાન કર્યું છે. અહીંના સેવાકાળ દરમિયાન તેમણે સવિશેષતઃ ગુજરાતી સાહિત્ય જગતમાં સંદર્ભ ગ્રંથાલયી અને સાહિત્યસૂચિકાર તરીકે અસાધારણ પ્રસિદ્ધિ હાંસલ કરી લીધી હતી. જુલાઈ, ૧૯૮૦માં ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદમાં ગ્રંથપાલ તરીકે જોડાયા અને જૂન, ૧૯૯૯માં સેવાનિવૃત્ત થયા. અહીં તો ગુજરાતી ભાષા-સાહિત્યની અઢળક સામગ્રીનો ખજાનો ઉપલબ્ધ હતો. આ ગ્રંથસમૃદ્ધિનો પણ તેમણે ભરપૂર લાભ લીધો. તેમના પ્રયાસોથી આ ગ્રંથાલય ઘણું સમૃદ્ધ થયું છે. અહીં તેમણે ઘણાં અપ્રાપ્ય અને દુર્લભ પુસ્તકો તથા સામયિકોના પાછળના અંકો એકઠા કર્યા અને ગ્રંથાલયનું સુદૃઢ વ્યવસ્થાતંત્ર ગોઠવી આપ્યું છે.

પ્રકાશભાઈ વેગડ ગુજરાતી ભાષા-સાહિત્યના સૂચિક્ષેત્રના અને ગુજરાતના ગ્રંથાલય જગતના ધ્રુવતારક છે. ગુજરાતના ગ્રંથપાલ સમાજનું આભૂષણ છે. તેમનાં બહુવિધ કાર્યો ગ્રંથપાલો અને સવિશેષતઃ નવેદિતો માટે ઉદ્દીપકનું કાર્ય કરે તેટલાં બળવાન છે. ઇચ્છીએ કે આવા કર્મક સૂચિકારો આપણને મળતા રહે.

સૂચિઓની સૂચિ

ગુજરાતી મુદ્રિત પુસ્તકો-હસ્તપ્રતો-સામયિકો અંગે ગ્રંથસ્થ થયેલું સૂચિકાર્ય

મુખ્ય સંકલન : ભાર્ગવ જાની

આયોજન : રમણ સોની

આ સૂચિ મુખ્યત્વે ભાર્ગવ જાનીએ તૈયાર કરી મોકલેલી. પછી એમાં જયંત મેઘાણી, મણિભાઈ પ્રજાપતિ અને રમણ સોનીએ સંમાર્જન અને પૂર્તિ કરી આપ્યાં. અંતિમ આયોજન સંપાદકનું છે.

ગ્રંથનામના અકારાદિકમે કરેલી આ સૂચિને વિગત-વર્ણનની સુવિધા માટે બે વિભાગોમાં વહેંચી છે :

૧. માત્ર ગુજરાતી ગ્રંથો આદિ સામગ્રી વિશે, મુખ્યત્વે ગુજરાતીમાં થયેલી સૂચિઓ, અને ૨. અન્યત્ર થયેલી વ્યાપક સૂચિઓ – જેમાં ગુજરાતી ગ્રંથો આદિ પણ સમાવિષ્ટ છે. આ બંને વિભાગોને (ક) મુદ્રિત ગ્રંથાદિની સૂચિ અને (ખ) હસ્તપ્રતોની સૂચિ એવા બે પેટાવિભાગોમાં મૂકી છે.

ઘણાં ચોકસાઈ ને શ્રમપૂર્વક કરી હોવા છતાં આ સૂચિ સંપૂર્ણ ન પણ હોય – બને કે કોઈ કોઈ સૂચિગ્રંથ ધ્યાનબહાર પણ રહ્યો હોય. અભ્યાસીઓ એ અંગે ધ્યાન દોરશે તો, એની પૂર્તિ કરવામાં આવશે. ગ્રંથનામના અકારાદિકમે કરેલી આ સૂચિને સ્થળનામના તેમજ પ્રકાશનવર્ષના ક્રમે વિસ્તારવા ધારેલું પણ એ થઈ શક્યું નથી. એટલે થોડીક સુવિધા મળે એ આશયથી પ્રકાશનસ્થળ અને પ્રકાશનવર્ષ પણ ઘેરા. (બોલ્ટ) ટાઈપમાં કર્યાં છે. એક જ પ્રકારની સૂચિઓ બહુધા સાથે-સાથે મૂકી શકાય એ માટે, ગ્રંથશીર્ષકમાં ઉમેરેલી વિગતો માટે [ ] ચોરસ કૌંસ અને અકારાદિકમ જાળવવા બહાર રાખેલી વિગતો માટે ( ) ગોળ કૌંસ કર્યાં છે. પ્રત્યક્ષ જોવા ન મળેલા દ્વિતીયીક સ્રોત * ફૂદડીથી દર્શાવ્યા છે.

– સંપાદક

૧ (ક) ગુજરાતી ગ્રંથો આદિ વિશે થયેલી સૂચિઓ : મુદ્રિત ગ્રંથાદિ

અભિનેય નાટકો (૩૬૦ ગુજરાતી નાટકોની રંગસૂચિ), સંપા. ધીરુભાઈ ઠાકર; વડોદરા : મ. સ. વિશ્વવિદ્યાલય, ૧૯૫૮, પૃ. ૩૧૯

કથાસંદર્ભ (૧૯૬૧થી ૧૯૮૦ સુધીની ગુજરાતી નવલકથાઓની સૂચિ), સંપા. વંદના મહેતા, દીપક મહેતા; અમદાવાદ : નવભારત, ૧૯૮૫, પૃ. ૧૯૬

□કમલ પુસ્તકોદ્ધાર સૂચિ. સુરત : જૈન આનંદ પુસ્તકાલય, ૧૯૪૮, પૃ. ૧૧૧ [□વિષયસામગ્રી, સંપાદક આદિની વિગતો મળી નથી, વિગત દ્વિતીયીક સ્રોતમાંથી લીધી છે.]

કાર્યવહી : ૧૯૩૪-૧૯૫૩ (ગુજરાત સાહિત્ય સભાની ૨૦ વર્ષોની કાર્યવહીઓમાં પ્રગટ તે તે વર્ષના ગ્રંથોની યાદી) ; અમદાવાદ : ગુસા સભા, ૧૯૩૪-૫૩.

કોપીરાઈટ ગ્રંથસૂચિ (ઈ. ૧૯૦૦ પૂર્વે પ્રકાશિત થયેલાં, કોપીરાઈટ ગ્રંથાલયને મળેલાં પુસ્તકોની સૂચિ); અમદાવાદ : ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય, ૧૯૮૩, પૃ. ૩૨૭

ગુજરાત ઇતિહાસ સંદર્ભ સૂચિ ગ્રંથ : ૧, સંપા. પુરુષોત્તમ ભટ્ટ, રસેશ જમીનદાર; ૧૯૬૨, પૃ. ૩૧. ગ્રંથ : ૨ (અભિલેખો),

સંપા. પ્રવીણચંદ્ર ચિ. પરીખ; ૧૯૬૨, પૃ. ૫૭. ગ્રંથ : ૩ (પ્રતિભાલેખો : ઈ. ૧૩૦૦ સુધી), સંપા. નવીનચંદ્ર આ. આચાર્ય, ૧૯૬૬, પૃ. ૩૦. ગ્રંથ : ૪ (અભિલેખો, શિલાલેખો : ઈ. ૧૩૦૧-૧૭૬૦), સંપા. ઇન્દ્રવદન વિષ્ણુપ્રસાદ ત્રિવેદી; ૧૯૬૯, પૃ. ૨૨. ગ્રંથ : ૫ (પ્રતિભાલેખો; ઈ. ૧૩૦૧-૧૭૦૦), સંપા. ઇન્દ્રવદન વિ. ત્રિવેદી; ૧૯૬૯, પૃ. ૨૦૨ (?) ગ્રંથ : ૬ (અરબી-ફારસી શિલાલેખો ઈ. ૯૨૦-૧૯૫૩), સંપા. ઝિયાઉદ્દીન અ. દેસાઈ; ૧૯૭૨, પૃ. ૫૪. ગ્રંથ : ૭ (ગુજરાતના ઇતિહાસને લગતી વંશાવળીઓ), સંપા. ગુજરાત ઇતિહાસ પરિષદ, ૧૯૮૦, પૃ. ૮૮, ગ્રંથ : ૮ (ગુજરાતી સામયિકોમાં પ્રસિદ્ધ થયેલા ઇતિહાસ વિષયક ૧૧ લેખોની સૂચિ), સંપા. રસેશ જમીનદાર; ૧૯૮૪. ગ્રંથ ૧થી ૮ના પ્રકાશક : અમદાવાદ ગુજરાત ઇતિહાસ પરિષદ.

ગુજરાત ઇતિહાસ-પુરાતત્વસંદર્ભગ્રંથસૂચિ (સંશોધન ત્રૈમાસિક, વર્ષ-૩, અંક-૪), સંપા. હસમુખ વ્યાસ; ધોરાજી ઓક્ટોબર-ડિસેમ્બર ૨૦૦૪.

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીની લાઇબ્રેરીનાં પુસ્તકોની યાદી

ભાગ : ૧, અમદાવાદ : ગુવ સોસાયટી, ૧૯૩૫, પૃ. ૨૭૬
 ગુજરાતી આદિમુદ્રિત ગ્રંથોની સૂચિ, સંપા. અચ્યુત યાજ્ઞિક, કિરીટ ભાવસાર, અમદાવાદ : સેતુ, ૨૦૦૪, પૃ. ૨૮૪
 ગુજરાતી ગ્રંથસૂચિ (ઈ. ૧૯૩૦ સુધીનાં દુર્લભ પુસ્તકો : સંભવતઃ ૧૯૯૧-૯૨ સુધીનાં નોંધેલાં), રાજ્ય કેન્દ્રીય અનામત ગ્રંથભંડાર, ગુજરાત રાજ્ય, મહેસાણા. ગાંધીનગર : ગ્રંથાલય નિયામકની કચેરી, ૧૯૯૪, પૃ. ૧૯૧; ૧૯૯૭, પૃ. ૧૧૩ (આઠ હજાર) ગુજરાતી પુસ્તકોની વર્ગીકૃત નામાવલિ, વડોદરા : પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળી, ૧૯૨૯.
 (ચાર હજાર) ગુજરાતી પુસ્તકોની નામાવલિ (ભાગ : ૨) વડોદરા, પુસસ મંડળી, ૧૯૩૩
 ગુજરાતી પુસ્તકોની યાદી (માધ્યમિક શાળાઓનાં પુસ્તકાલયો માટે), મુંબઈ : મુંબઈ સરકાર શિક્ષણ સલાહકાર [સમિતિ]; ૧૯૪૯, પૃ. ૪૦
 ગુજરાતી બાલસાહિત્ય : ગ્રંથ ૧થી ૪, મુંબઈ : મધ્યસ્થ બાલસાહિત્ય સમિતિ, ૧૯૫૯.
 ગુજરાતી બાલસાહિત્ય (ઈ. ૧૯૬૩થી ૧૯૬૫ સુધીનાં પ્રગટ થયેલાં પુસ્તકો), સંપા. કીકુભાઈ રતનજી દેસાઈ; અમદાવાદ : ગુજરાત પુસ્તકાલય મંડળ, ૧૯૬૭, પૃ. ૩૧.
 [ગુજરાતી] મહાનિબંધ વર્ગીકૃત સૂચિ (૧૯૫૭-૧૯૭૭), સંપા. પ્રકાશ વેગડ; અમદાવાદ : પ્રકાશ વેગડ, ૧૯૭૮ પૃ. ૭૯
 ગુજરાતી મહાનિબંધ સંદર્ભસૂચિ (૧૯૫૭-૧૯૯૧), સંપા. પ્રકાશ વેગડ; અમદાવાદ : આર. આર. શેઠ, ૧૯૯૪, પૃ. ૧૦૬
 ગુજરાતી શોધગ્રંથ સંદર્ભસૂચિ (૧૯૫૭-૨૦૦૨), સંપા. પ્રસાદ બ્રહ્મભટ્ટ, અમદાવાદ : નવભારત, ૨૦૦૪, પૃ. ૨૭૦
 ગુજરાતી સંદર્ભગ્રંથો (કોશ, ચરિત્રકોશ, એટલાસ, વગેરે) સંપા. કનુભાઈ શાહ, અમદાવાદ : ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ, ૧૯૯૫, પૃ. ૨૨૪
 ગુજરાતી સામયિક લેખસૂચિ-૧૯૭૫, સંપા. કનુભાઈ શાહ, કિરીટ ભાવસાર; અમદાવાદ : આર. આર. શેઠ, ૧૯૭૯, પૃ. ૧૫૩.
 ગુજરાતી સામયિક લેખ સૂચિ-૧૯૭૬, સંપા. કનુભાઈ શાહ, કિરીટ ભાવસાર; અમદાવાદ : આર. આર. શેઠ, ૧૯૮૨, પૃ. ૨૮૭
 □ગુજરાતી સામયિકોનું પ્રદર્શન-સંભારણું, સંપા. બી. એસ. શાહ; કલકત્તા : એમેટર ક્રિટિક્સ, ૧૯૬૬ (* સંભવતઃ : પ્રદર્શનમાંનાં પુસ્તકોની યાદી અથવા વર્ગીકૃત સૂચિ દ્વિતીયીક સ્રોત)
 [ગુજરાતી સાહિત્ય] સામયિક લેખસૂચિ : ૧૯૬૬-૨૦૦૦, સંપા. રમણ સોની; વડોદરા : પ્રત્યક્ષ પ્રકાશન, ૨૦૦૬, પૃ. ૧૫૨.

ગુજરાતી સાહિત્ય સૂચિ : મધ્યકાળ, સંપા. પ્રકાશ વેગડ; ગાંધીનગર : ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી, ૧૯૮૪, પૃ. ૩૦૮
 ગાંધી સાહિત્ય સૂચિ (ગાંધીજીના ગ્રંથો, ગાંધીજી વિશેના ગ્રંથો, વગેરે), સંપા. પાંડુરંગ ગણેશ દેશપાંડે; અમદાવાદ : નવજીવન, ૧૯૪૮, પૃ. ૨૩૯
 ગોવર્ધનરામ વિવેચન સંદર્ભ, સંપા. પ્રકાશ વેગડ; મુંબઈ : એન. એમ. ત્રિપાઠી, ૧૯૯૫, પૃ. ૬૮
 ગ્રંથ અને ગ્રંથકાર ગ્રંથ ૧થી ૧૦ સંપા...? અમદાવાદ : ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી, ૧૯૩૦થી-
 ગ્રંથસૂચિ-૧૯૯૪ (એ વર્ષનાં પ્રકાશિત ગુજરાતી પુસ્તકોની વર્ગીકૃત સૂચિ; પ્રકાશન સંસ્થાઓની સરનામા-સૂચિ સાથે), સંયોજન કિશોર વ્યાસ; આયોજન રમણ સોની; વડોદરા : પ્રત્યક્ષ પ્રકાશન, ૧૯૯૫, પૃ. ૧૨
 ગ્રંથો અને શિલાલેખો, સંયોજક પ્રદ્યુમ્ન લ. ખાયર; જૂનાગઢ : સૌરાષ્ટ્ર કચ્છ ઇતિહાસપરિષદ, ૨૦૦૩, પૃ. ૬૮
 ઘૂમલી સંદર્ભ (ઘૂમલી વિશેનાં લખાણો, અભિલેખો, તામ્રપત્ર, પાળિયા વગેરે) સંપા. નરોત્તમ પલાણ; પોરબંદર : દર્શન પ્રકાશન, (સંવર્ધિત બીજી આવૃત્તિ) ૨૦૦૭, પૃ. ૧૦૪
 જૈન ધર્મ પ્રસારક સભાની જૈન લાઇબ્રેરીનું લીસ્ટ; ભાવનગર : જૈનધર્મ પ્રસારક સભા, ૧૯૩૧, પૃ. ૨૩૬
 ‘જ્ઞાનસુધા’ : સ્વાધ્યાય અને સૂચિ, સંપા. ધીરુભાઈ ઠાકર; ગાંધીનગર : ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી, ૧૯૮૭, પૃ. ૨૫૯
 તપાસ નિબંધ સૂચિ (સ્નાતક, પારંગત અને વિદ્યાવાચસ્પતિની પદવી માટે વિદ્યાપીઠમાં રજૂ થયેલા નિબંધો - ૧૯૭૪ સુધી), સંપા. કનુભાઈ શાહ, કિરીટ ભાવસાર; અમદાવાદ : ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ, ૧૯૭૫, પૃ. ૨૫૯
 (લેવ) તોલ્સ્તોય વાક્યમય સૂચિ, સંપા. કિરીટ ભાવસાર; અમદાવાદ : ગૂર્જર, ૧૯૭૯, પૃ. ૫૪.
 દેશીઓની સૂચિ (‘જૈન ગૂર્જર કવિઓ’, મધ્યકાલીન ગુજરાતી જૈન રાસાઓ, વગેરેમાં નિર્દિષ્ટ દેશીઓ), સંપા. હરિવલ્લભ ભાયાણી, નિરંજના વોરા; ગાંધીનગર : ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી, ૧૯૯૦, પૃ. ૪૧૬
 નવલકથા સંદર્ભકોશ (ગુજરાતી તથા મહત્ત્વની ભારતીય, વિદેશી નવલકથાઓ વિશેનાં વિવેચનની સૂચિ), સંપા. પ્રકાશ વેગડ; ગૂર્જર, ૧૯૯૯, પૃ. ૩૧૨
 પદસૂચિ (મધ્યકાલીન ગુજરાતી કાવ્યસંગ્રહોના (સંપાદન)માંથી પદોની સૂચિ), સંપા. નિરંજના વોરા; ગાંધીનગર : ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી, ૧૯૯૦, પૃ. ૬૩૨
 પદભજન સૂચિ (મધ્યકાલીન પદ-ભજન-કૃતિઓ), સંપા. બળવંત જાની; ગાંધીનગર : ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી,

૧૯૯૫, પૃ. ૫૫૩
પરબસૂચિ (૧૯૬૦-૨૦૦૩ સુધીના અંકોની કાલાનુક્રમી, સ્વરૂપાનુસાર, લેખકવાર વર્ગીકૃત સૂચિ), સંપા. ઇતુભાઈ કુરકુટિયા, પારુલ દેસાઈ, રમેશ દવે; **અમદાવાદ** : ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, ૨૦૦૭, પૃ. ૪૬૪
પુસ્તકોની વર્ગીકૃત નામાવલિ (પહેલા દસ્તુર મેહેરજી રાણા લાઇબ્રેરીનાં ગુજરાતી પુસ્તકોનું વર્ગીકરણ), સંપાદક બી. એમ. દસ્તુર; **નવસારી** : પહેલા દસ્તુર મેહેરજી રાણા લાયબ્રેરી, ૧૯૫૭, પૃ. ૧૧૮
પ્રકાશ વેગડની સાહિત્યસૂચિઓની સૂચિ (Bibliography of Bibliographies) અને અન્ય લેખનવિવેચન સંદર્ભો; સંપા. પ્રકાશ વેગડ; **અમદાવાદ** પાર્શ્વ, ૨૦૦૭, પૃ. ૬૨
પ્રત્યક્ષ સૂચિ (૧૯૯૧-૨૦૦૬), (પ્રત્યક્ષ ત્રૈમાસિકનાં પહેલાં ૧૬ વર્ષની વર્ગીકૃત સૂચિ) સંકલન કૃતિ પટેલ, સપના મોદી; સંયોજન રમણ સોની; **વડોદરા** : પ્રત્યક્ષ પ્રકાશન, ૨૦૦૭, પૃ. ૪૦
બાળકાવ્યો-ગીતોનાં પુસ્તકોની સૂચિ ૧૯૮૩-૧૯૯૨, સંશોધક-સંપાદક ભાનુભાઈ મુ. પંડ્યા; **ગાંધીનગર** : લેખક, ૧૯૯૩, પૃ. ૮૬
બાળસાહિત્ય સર્વસંગ્રહ ભાગ-૧ સંપા. ગિજુભાઈ બધેકા; ૧૯૩૨, પૃ. ૧૩૧. ભાગ-૨ (૧૯૩૨થી ૧૯૩૬ સુધીના ઉમેરણ સાથે), સંપા. જીવરામ જોશી, ૧૯૪૪, પૃ. ૧૪૮. બંને ભાગના પ્રકાશક **વડોદરા** : વડોદરા રાજ્ય પુસ્તકાલય મંડળ.
બાળોપયોગી પુસ્તકો (વર્ગ, વિભાગ અને અન્ય માહિતી સાથે), સંપા. ભગિની સમાજ; **મુંબઈ** : ભગિની સમાજ, ૧૯૩૦, પૃ. ૧૮.
‘બુદ્ધિપ્રકાશ’ : સ્વાધ્યાય અને સૂચિ (૧૯૫૪-૧૯૦૦), સંપા. ચી. ના. પટેલ; **ગાંધીનગર** : ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી, ૧૯૯૦, પૃ. ૨૦૨
બુદ્ધિવર્ધક પુસ્તકાલય ગ્રંથ નામાવલિ ભાગ : ૧ ગુજરાતી ગ્રંથો, **મુંબઈ** : ફાર્બસ ગુજરાતી સભા, ૧૯૫૫, પૃ. ૩૭૫
(સૌજન્યશીલ સારસ્વત ડૉ.) ભોગીલાલ જ. સાંડેસરા (પુસ્તકો અને લેખોની સૂચિ), ભાવનગર : શ્રી યશોવિજયજી જૈન ગ્રંથમાળા, વિ.સં. ૨૦૩૧, [ઈ. ૧૯૭૫], પૃ. ૫૯
મધ્યકાલીન કૃતિસૂચિ (‘ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૧’માં નિર્દેશાયેલી કૃતિઓની નામ-કર્તા-મુદ્રિત-અમુદ્રિત આદિની વિગતો આપતી ને કોશના પૃષ્ઠાંકો દર્શાવતી સૂચિ), સંપા. કીર્તિદા શાહ; **અમદાવાદ** : ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, ૨૦૦૪, પૃ. ૨૧૦.

મહિલા પુસ્તકાલય ગ્રંથસૂચિ (ઈ. ૧૯૫૧થી ૧૯૬૫ સુધીમાં પ્રગટ થયેલાં વસાવવા જેવાં ગુજરાતી પુસ્તકો), સંપા. કીકુભાઈ રતનજી દેસાઈ; **અમદાવાદ** : ગુજરાત પુસ્તકાલય મંડળ, ૧૯૬૭, પૃ. ૫૯
મેઘાણી સંદર્ભ (મેઘાણી ગ્રંથો, એ વિષયક વિવેચનો) સંપા. કનુભાઈ જાની, નવલસિંહ વાઘેલા, **આણંદ** : મૌલિક પ્રકાશન, ૧૯૮૧, પૃ. ૪૧.
(શ્રી) મોરારજી દેસાઈ વાઙ્મય સૂચિ, સંપા. કનુભાઈ શાહ; **અમદાવાદ** : ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ, ૧૯૯૬
[યુનિયન કેટલોગ...] Union Catalogue of Gujarati Periodicals in the Libraries of Bombay, Compiled by N. A. Pandya; **Bombay** : Bharatiya viday Bhavan, ૧૯૭૫.
રાષ્ટ્રીય ગ્રંથસૂચિ (ગુજરાતમાં ૧૯૫૮ અને ૧૯૫૯ દરમિયાન પ્રકાશિત ગ્રંથો) સંપા. બી. એસ. કેશવન; **વડોદરા** : ગુજરાત સરકાર, ૧૯૬૧, પૃ. ૪૪૫
રાષ્ટ્રીય ગ્રંથસૂચિ (૧૯૬૪-૭૦), સંપા ઉપર મુજબ ?, **વડોદરા** : ગુજરાત સરકાર ૧૯૬૪-૭૦.
લોકગીત સૂચિ સંપા. હરિવલ્લભ ભાયાણી, કિરીટ શુક્લ; **ગાંધીનગર** : ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી, ૧૯૮૯, પૃ. ૧૪૮
વડોદરા રાજ્યની સાહિત્યપ્રવૃત્તિઓ સંયોજક ભરતરામ ભાનુસુખરામ મહેતા, રમણીકરાય શ્રીમનરાય મહેતા; **વડોદરા** : મ. સ. યુનિવર્સિટી, ૧૯૫૭, પૃ. ૧૬૦.
વાર્તાઓનાં પુસ્તકોનો પરિચય ભાગ-૨ (બાળવાર્તાઓની સૂચિ), **વડોદરા** રાજ્ય પુસ્તકાલય પરિષદ મંડળ; **વડોદરા** : પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ, ૧૯૩૧, પૃ. ૧૫૫
શ્વેતાંબરીય જૈન ગ્રંથ માર્ગદર્શક (પ્રાચીન-અર્વાચીન પ્રકાશિત ગ્રંથો અને તેમના વિષયો અંગે), સંપા. વિનયવિજયજી; **ભાવનગર** : જૈન આત્માનંદ સભા, ૧૯૧૪, પૃ. ૫૩૨.
‘સમાલોચક’ : સ્વાધ્યાય અને સૂચિ, સંપા. ધીરુભાઈ ઠાકર; **ગાંધીનગર**, ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી, ૧૯૮૭, પૃ. ૬૧૪
□સૂર્યપુર અનેક જૈન પુસ્તક ભાંડાગાર દર્શિકા સૂચિ સંપા. કેશરીચંદ ઠીરાચંદ ઝવેરી; **સુરત** : જૈન સાહિત્ય ફંડ, ૧૯૩૮, પૃ. ૧૦૭ (□ દ્વૈતીયીક સ્ત્રોત)
સ્વાધ્યાય અવબોધિકા (૧૯૧૩-૧૯૬૪ : આકાશવાણી વાર્તાલાપો, લેખો, વગેરે), સંપા. કેશવલાલ હિંમતરામ કામદાર; **વડોદરા** : કેહિકામદાર, ૧૯૬૪, પૃ. ૫૦
‘સ્વાધ્યાય’ લેખ સૂચિ (વર્ષ/પુસ્તક ૧થી ૨૫ - ઈ. ૧૯૬૩થી ૧૯૮૮ : લેખકસૂચિ, લેખસૂચિ, ગ્રંથાવલોકન સૂચિ, અન્ય સૂચિ, ચિત્રસૂચિ), સંપા. જયંત ઉમેરેઠિયા; **વડોદરા** : પ્રાચ્ય વિદ્યા મંદિર, ૨૦૦૭, પૃ. ૨૮૬.

૧ ખ ગુજરાતીમાં થયેલી ગુજરાતી હસ્તપ્રત સૂચિઓ

કવીશ્વર દલપતરામ હસ્તલિખિત પુસ્તક સંગ્રહની સૂચિ, સંપા. હીરાલાલ ત્રિભોવનદાસ પારેખ; અમદાવાદ : હીત્રિપારેખ, ૧૯૩૦, પૃ. ૩૨૭

ગુજરાતી હસ્તપ્રતોની સંકલિત યાદી (ઈ. ૧૯૩૭ સુધીની), સંપા. કેશવરામ કા. શાસ્ત્રી; અમદાવાદ : ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી, ૧૯૩૯, પૃ. ૩૫૧.

જૈન-ગુર્જર કવિઓ (હસ્તપ્રતોની, આરંભ-અંતની પંક્તિઓ સમેતની, વર્ણનાત્મક સૂચિ), સંશોધક-સંપાદક મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઈ; મુંબઈ : જૈન શ્વેતામ્બર કોન્ફરન્સ ઓફિસ, ખંડ-૧, ૧૯૨૬, પૃ. ૬૫૬, ખંડ-૨, ૧૯૩૧, પૃ. ૬૭૪. ખંડ-૩, (ભાગ ૧, ૨) ૧૯૪૪, પૃ. ૨૩૪૦ (બંને ભાગનાં)

જૈન-ગુર્જર કવિઓ, સં. મોહનલાલ દ. દેશાઈ, સંશોધિત-સંવર્ધિત બીજી આવૃત્તિના સંપા. જયંત કોઠારી, મુંબઈ : મહાવીર જૈન વિદ્યાલય, ગ્રંથ ૧થી ૧૦, ૧૯૮૬-૧૯૯૭.

ફાર્બસ ગુજરાતી સભાનાં હસ્તલિખિત પુસ્તકોની સવિસ્તર નામાવલિ, સંપા. અંબાલાલ બુલાખીદાસ જાની; મુંબઈ : શ્રી

ફાર્બસ ગુજરાતી સભા, ખંડ : ૧, ૧૯૨૩, પૃ. ૪૦૦. ખંડ : ૨, ૧૯૨૯, પૃ. ૪૨૩.

ફોર્બ્સ ગુજરાતી સભાના હસ્તલિખિત ગ્રંથોની નામાવલિ, સંપા. અંબાલાલ બુ. જાની, શંકરપ્રસાદ છગનલાલ રાવળ; મુંબઈ : શ્રી ફોર્બ્સ ગુજરાતી સભા, ૧૯૫૬ (?), પૃ. ૧૨૪

ફાર્બસ ગુજરાતી સભા હસ્તપ્રત સંગ્રહની સૂચિ, સંપા. કનુભાઈ વ. શેઠ; મુંબઈ : ફાર્બસ ગુજરાતી સભા, ૧૯૯૮, પૃ. ૫૦૦ (મુનિરાજ) પુણ્યવિજયજી સંગ્રહગત ગુજરાતી હસ્તપ્રત સૂચિ, સંકલન મુનિ પુણ્યવિજયજી, સંપા. વિધાત્રી વોરા; અમદાવાદ : લા. દ. ભારતીય સંસ્કૃતિ વિદ્યામંદિર, ૧૯૭૮, પૃ. ૮૫૫. લીંબડીના જૈન જ્ઞાનભંડારની હસ્તલિખિત પ્રતિઓનું સૂચિપત્ર, સંપા. મુનિ ચતુરવિજય; મુંબઈ : જીવજ્ઞચંદ સાંકળદાસ ઝવેરી આગમોદય સમિતિ, ૧૯૨૮, પૃ. ૧૮૪.

(શ્રી) હેમચંદ્રાચાર્ય જૈન જ્ઞાનમંદિર સ્થિત જૈન ભંડારોનું સૂચિપત્ર (પ્રથમ ભાગ), સંપા. મુનિ પુણ્યવિજયજી; પાટણ : હે જૈ જ્ઞાનમંદિર, ૧૯૭૨.

૨ ક વ્યાપક સૂચિઓ : મુદ્રિત ગ્રંથો અંગે

Bibliography of stageable Plays in Indian Languages, સંપાદક ચંદ્રવદન સી. મહેતા, C. Mehta; Vadodara : The M.S. university of Baroda, ૧૯૬૫ (૨ ગ્રંથો પૈકી પહેલામાં ગુજરાતી નાટકોની સૂચિ છે)

□ Catalogue of Gujarati Printed Books (૫ ગ્રંથો), લંડન ઇન્ડિયા ઓફિસ લાયબ્રેરી એન્ડ રેકોર્ડ્સ, ૧૯૮૧ (□ દ્વિતીયીક સ્ત્રોત)

Catalogue of Marathi and Gujarati Books in the Library of the British Museum, સંપા. જે. એફ. બ્લૂમહાર્ટ; લંડન : બ્રિટિશ મ્યુઝિયમ, ૧૮૯૨, પૃ. ૨૩૨, ૧૯૬. (A Supplimentary) Catalogue of Marathi and Gujarati Books in the Library of British Museum. (૨ ભાગ) સંપા. જે. એફ. બ્લૂમહાર્ટ, લંડન બ્રિટિશ મ્યુઝિયમ, ૧૯૧૫

Catalogue of Native Publications of the Bombay Residency (૧૮૬૪ સુધીનાં મરાઠી અને ગુજરાતી પુસ્તકોની સૂચિ), સંપા. એલેક્ઝાન્ડર ગ્રાન્ટ; મુંબઈ :

એજ્યુકેશન સોસાયટી પ્રેસ, ૧૮૬૫, બીજી આવૃત્તિ ૧૮૬૭, પૃ. ૨૭૭

Catalogue of Native Publications of the Bombay Residency (૧૮૬૭ સુધીનાં મરાઠી અને ગુજરાતી પુસ્તકોની સૂચિ), સંપા. જેમ્સ પીલ; મુંબઈ : ૧૮૬૯. પૃ. ? Indian National Bibliography (પ્રત્યેક અંકમાં પુસ્તકસૂચિ ને વાર્ષિક અંકમાં સંકલિત પુસ્તકસૂચિ પ્રગટ કરતા આ સામયિકે ૧૯૫૯-૨૦૦૦ દરમિયાનના અંકોની સૂચિમાં ગુજરાતી પુસ્તકો પણ સામેલ કરેલાં છે); કલકત્તા : સેન્ટ્રલ રેફરન્સ લાઇબ્રેરી, ૧૯૫૮-૨૦૦૦.

(The) Library of Congress Accession List : South Asia (આ માસિક સામયિકમાં ગુજરાતી પુસ્તકોની સૂચિ પણ સામેલ), નવી દિલ્હી : લાઇબ્રેરી ઓફ કોંગ્રેસ ઓફિસ, ૧૯૮૧-૧૯૯૬.

(The) National Bibliography of Indian Literature : ૧૯૦૧-૧૯૫૩, સંપા. બી. એસ. કેશવન, લાય. એમ. મૂળે; નવી દિલ્હી : સાહિત્ય અકાદમી, ગ્રંથ ; ૧ થી ૫, ૧૯૬૨ થી ૧૯૯૦ ગ્રંથ-૧માં ગુજરાતી પુસ્તકોની સૂચિ)

૨ ખ વ્યાપક સૂચિઓ હસ્તપ્રત સૂચિઓ

અવેસ્તા, પહેલવી, ફારસી, ગુજરાતી હસ્તપ્રતોની યાદી, સંપા. દસ્તૂર હોરમજાદયાર કોઈઓજી મિરઝા; ઉદવાડા : ૧૯૭૧, પૃ. ૨૪

An Alphabetical List of Manuscripts in the Oriental Institute, Baroda (સંસ્કૃત-પ્રાકૃત-અપભ્રંશ-જૂની ગુજરાતીની હસ્તપ્રતો), સંપા. રાઘવન નામ્બીયાર, વડોદરા ઓરિએન્ટલ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ, મ. સ. યુનિવર્સિટી, ૧૯૪૨ (૩ ગ્રંથો)

Oriental Treasures (ગુજરાતમાં પારસીઓના અંગત ગ્રંથાલયોમાં પડેલી, ઈરાની અને અન્ય ભારતીય ભાષાઓમાં લખાયેલી, ૧૦૦૦ ઉપરાંત હસ્તપ્રતોની વર્ણનાત્મક નોંધો), સંપા. જમશેદ કાવસજી કત્રક; મુંબઈ : ફેશો ગાર્ડ પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ, ૧૯૪૧, પૃ. ૩૧૭

Catalogue of the Gujarati and Rajasthani Manuscripts in the India Office Library સંપા. જે. એફ. બ્લૂમહાર્ટ, સંવર્ધન આલ્ફ્રેડ માસ્ટર; લંડન : ઓક્સફર્ડ યુનિ. પ્રેસ, ૧૯૫૪, પૃ. ૧૭૮

Catalogue of the Marathi, Gujarati, Bengali, Assamese, Oriya, Pushtu and Sindhi manuscripts in the Library of British Museum; લંડન : બ્રિટિશ મ્યુઝિયમ, ૧૯૦૫ પૃ. ૭+૪૭+૪૫+૩૪+૫૦ ચારણી સાહિત્ય પ્રદીપ (ચારણી હસ્તપ્રતોની સૂચિ), સંપા.

ઈશ્વરલાલ દવે અને રતુદાન રોહડિયા; રાજકોટ : સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી, ૧૯૮૧, પૃ. ૧૪+૧૬૩. (□ ચારણી હોવાથી વ્યાપકમાં મૂકી છે.)

(A) Descriptive Catalogue of Gujarati, Hindi and Marathi Mss of B. J. Institute Museum; (ખંડ-૧) સંપા. વિદ્યાત્રી વોરા; અમદાવાદ : બી. જે. ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ લર્નિંગ એન્ડ રિસર્ચ, ૧૯૮૭, પૃ. ૫.

Descriptive Catalogue of Manuscripts in Bharatiya Vidyabhavan's Library; સંપા. એમ. બી. વાર્નેકર, મુંબઈ : ભારતીય વિદ્યાભવન, ૧૯૮૫.

□ **Descriptive Catalogue of the Govt. Collection of Manuscripts;** ભાગ ૧થી ૯; પૂણે ભાંડારકર ઓરિએન્ટલ રિસર્સ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ, ? (* સંપાદક, પ્રકાશનવર્ષની વિગત મળી નથી. દ્વિતીયીક સ્રોત)

□ **રાજસ્થાન પુરાતત્વાન્વેષણ મંદિર કે હસ્તલિખિત ગ્રંથો કી સૂચિ** સંપા. મુનિ જિનવિજય; જોધપુર, રાજસ્થાન પુરાતત્વાન્વેષણ મંદિર, ખંડ-૧, ૧૯૫૯. ખંડ-૨, ૧૯૬૦. (દ્વિતીયીક સ્રોત)

□ **રાજસ્થાન હસ્તલિખિત ગ્રંથસૂચિ,** સંપા. મુનિ જિનવિજય; ?, ખંડ-૧, સં. ૨૦૧૭ (ઈ. ૧૯૬૧) ખંડ-૨, સં. ૨૦૧૮ (ઈ. ૧૯૬૨) (દ્વિતીયીક સ્રોત)

પત્રચર્ચા

પ્રિયાદરશ્રીય રમણભાઈ,

‘પ્રત્યક્ષ’, જુલાઈ-સપ્ટે. ’૦૭નો અંક મળ્યો. પ્રત્યેક અંકને કોઈ ને કોઈ રીતે વિશિષ્ટ બનાવવાની તમારી શૈલી મુજબ આ અંક વિશિષ્ટ બન્યો છે તમારા તંત્રીલેખને લીધે. વિચારોત્તેજક અને મનનીય ઢબે લખાયેલા લેખમાં તમે આવરી લીધેલા મુદ્દા વિશે ખરેખર તો એક વિચારશિબિર – સેમિનારની જરૂર છે. ઉમેરું કે હિન્દી અને ઇતર ભાષાના સાહિત્યમાં ‘લોકપ્રિય’ ગણાતા સાહિત્યનાં સૌંદર્યશાસ્ત્ર અને રચનાકલા વિશે વ્યાપક સ્તર પર ચિંતન-પરિસંવાદ થાય છે.

હવે અંકનાં અન્ય લખાણો વિશે.

દિના મલ્હોત્રાની સ્મરણગાથા ‘પ્રકાશન, નહીં કાયરનું કામ’ વિશે કિશોર વ્યાસે ગંભીરતાપૂર્વક લખ્યું છે છતાં કેટલીક વિગતો રહી ગઈ છે જેની અહીં પૂર્તિ કરું.

પૃ. ૨૪ ઉપર કિશોર વ્યાસ આ પુસ્તકને મરાઠી વ્યાવસાયિક પ્રકાશકની સ્મરણકથા તરીકે ઓળખાવે છે. વાસ્તવમાં દિના મલ્હોત્રા (જેનું આખું નામ દિનાનાથ છે એ પણ ક્યાંય કિશોર વ્યાસે સ્પષ્ટ કર્યું નથી) મરાઠી પ્રકાશક નથી. એમના પ્રકાશનગૃહ દ્વારા મરાઠી પુસ્તકો પ્રગટ થયાં હશે, પણ એમની મૂળ પ્રકાશનસંસ્થા હિંદ પોકેટ બૂક્સ આરંભે તો (ને ઘણા દાયકા સુધી) કેવળ હિંદી અને ઇતર ભાષામાંથી થયેલાં હિંદી અનુવાદો જ પ્રકાશિત કરતી હતી. □ ઉપરાંત પછીનાં વર્ષોમાં તેમણે ‘સરસ્વતી વિહાર’ નામથી હિંદીનાં પાકા પૂંઠાનાં પુસ્તકો પ્રગટ કરતી સંસ્થા શરૂ કરી અને અંગ્રેજીમાં ઓરિએન્ટ પેપરબેક્સ તથા પાકા પૂંઠાનાં પુસ્તકો ‘ફૂલ સર્કલ’ નામથી પ્રકાશિત કરે છે. (આ સંસ્મરણોની હિન્દી આવૃત્તિ પણ સરસ્વતીવિહાર દ્વારા પ્રકાશિત થઈ છે.)

ગુલશન નંદા ઉપરાંત સંખ્યાબંધ નવલકથાઓ-વાર્તાઓ લખનાર હિન્દીનાં લેખિકા શિવાનીનાં પુસ્તકો ત્રણેક દાયકા સુધી હિંદ પોકેટ બૂક્સ દ્વારા જ પ્રકાશિત થયેલાં. વળી, એની સૌથી લોકપ્રિય શ્રેણી રાજહંસ, કર્નલ રંજિત વગેરે ઉપ/

છબનામો દ્વારા લખાયેલાં પુસ્તકોની હતી.

ભારત-પાક વિભાજન વખતે કોઈ મુસ્લિમ લેખકે હિંદુ દેવીદેવતાઓ વિશે અભદ્ર લખાણો ધરાવતાં પુસ્તકો લખેલાં. એના પ્રત્યુત્તર રૂપે કોઈ આર્યસમાજી લેખકે ‘રંગીલા રસૂલ’ નામથી હઝરત મહમ્મદ પયગંબર વિશે પુસ્તક લખેલું, જે પ્રગટ થતાં જ કોમી હુલ્લડો ફાટી નીકળેલાં. દિનાનાથ મલ્હોત્રાના પિતાએ આ પુસ્તકના પ્રકાશનની જવાબદારી સ્વીકારેલી એના કારણે તેમની હત્યા થઈ. આ ઘટનાક્રમ ઉક્ત સ્મરણગાથાનો રોમાંચક હિસ્સો છે.

આ સ્મરણગાથામાં દિનાનાથે રા. સ્વ. સંઘ અને ભારતીય જનતા પાર્ટી સાથેના પોતાના સંબંધો વિશે પણ વાત કરી છે જે એમની, બલકે એમના પરિવાર અને પ્રકાશનગૃહની વિચારધારા પ્રગટ કરે છે. આનો ઉલ્લેખ પણ થવો જોઈતો હતો કેમકે એના મૂળમાં મલ્હોત્રા પરિવારે લાહોરથી કરવું પડેલું સ્થળાંતર અને મુસ્લિમો દ્વારા નિરાશ્રિતો પર થયેલા અત્યાચાર છે.

વિદ્વાન રાષ્ટ્રપતિ ડૉ. રાધાકૃષ્ણન, હિન્દીના લોકપ્રિય લેખક ચતુરસેન શાસ્ત્રી અને સંખ્યાબંધ જાહેર હિતની અરજીઓ દ્વારા જનહિતનાં અનેક કામો કરનાર સ્વ. એચ. ડી. શૌરી જેવા લેખકો સાથેનાં મલ્હોત્રાનાં સંસ્મરણો એમાં આવેખાયાં છે. – આ સર્વનો ઉલ્લેખ થવો જોઈતો હતો.

પરિષદ વિશે ડંકેશ ઓઝાએ લખેલા લેખમાં એ લેખના કદ જેટલો જ સુધારો-ઉમેરો સૂચવી શકાય છે (જેમકે ધીરુબહેન પટેલ એકમાત્ર મહિલા પ્રમુખ નથી, લેડી વિદ્યાગૌરી નીલકંઠ પણ પ્રમુખ રહી ચૂક્યાં છે) પણ ‘પ્રત્યક્ષ’નાં પૃષ્ઠોનું મૂલ્ય હું સમજું છું...

કુશળ હશે.

આપનો રાજેન્દ્ર મહેતા

* ડૉ. કેશુભાઈ દેસાઈએ પણ આ બે બાબતો વિશે ધ્યાન દોર્યું છે એ માટે લેખક અને સંપાદક એમના પણ આભારી છે. – સંપાદક

પ્રિય રમણ,

અભિમુખને પ્રત્યક્ષ ઓળખવાની વાત જુલાઈ-ઓગસ્ટ ૨૦૦૭ના અંકમાં વાંચ્યા પછી આપણી વચ્ચે ફોન પર લાંબી ગપસપ થઈ. તમે કહ્યું કે, તો પછી આ બધું લખી મોકલો ને ! તો આ કાગળ બાકી વિદ્વજ્જનો સાથે વિવાદ-ચર્ચા કરવાં નથી. માત્ર કવિ તરીકે અરધું-પરધું બોબડું-ગૂંગણું બોલી જાણીએ અને રોજ શિખવાડેલી ફ્લાઈંગ કિસની સાથોસાથ બાઈબાઈ ટાટાનો હાથ હલાવી રમતરમતમાં ભાગી છૂટીએ, રમણ દોસ્ત !

પ્રજા સાહિત્યવિમુખ થઈ છે - કશાક પણ કારણે. પ્રજા સાહિત્યાભિમુખ ક્યારે હતી ? અને એ આવશ્યક છે કે ? કશુંક પણ, જે સાહિત્ય નયે હોય તોય વાંચનારા આખરે કેટલા ? તો પછી જીવનને પ્રજાભિમુખ સાહિત્ય કે સાહિત્યેતર છપાયલો શબ્દ કેટલા અંશે બદલી શકે ? અભણ પણ ન હોય છતાં છાપું સુધ્ધાં વાંચનારની સંખ્યા/ટકેવારી કેટલી ?

પ્રજાભિમુખ થવાની પાત્રતા કેવી રીતે કેળવાય, પમાય, પ્રમાણાય ? અને પછી એ પાત્રતાનો લેખકની સાહિત્યિક પાત્રતા સાથે કેવી રીતે મેળ જોડવાશે ?

સાહિત્યની ઉપયોગિતા એક વદતોવ્યાઘાત અસંબદ્ધિતતા છે. કલા કદીય કશાય ઉપયોગ માટે નથી હોતી. છેક ઓગણીસમી સદીમાં એડગર એલન પો જે કહી ગયેલો તેનાથી ત્યારના ફ્રેન્ચ સાહિત્યકારો અંજાઈ ગયેલા અને એમણે યુરોપમાં આધુનિકતાનો આરંભ કર્યો.

તમે લખ્યું છે 'તો પછી સાહિત્યકારે, આજે પણ, સર્વલોક-અભિમુખતાનું અશક્ય અને બિનજરૂરી (અહીં 'અનાવશ્યક' શબ્દ ઉચિત રહેત, સાથેના સંસ્કૃત તત્સમ શબ્દો સાથે પ્રાસમાં પણ જોડાઈને) લક્ષ્ય રાખવા જેવું નથી.' તો તમને વાહ વાહ કહું છું. વળી સાહિત્યકાર એવું કરવા જાય તો પણ 'થઈ થઈને કેટલો લોકપ્રિય થવાનો ?' (કમળ છ કરોડની પાંખડીનું છે !) આનો જવાબ બાળપણથી વારેઘડીએ સાંભળતા આવ્યા છીએ - જે અમારા બાલવયના શિક્ષકો એમના બાલવયસ્ક શિક્ષકો પાસેથી શીખી આવેલા. નરસી મે'તાનાં પ્રભાતિયાં ગુજરાતી પ્રજા સદીઓથી ગાતી આવી છે એ માન્યતા પ્રમાણ રહી લોકાભિમુખતાનું. કોઈએ ખરેખર તપાસ કરી જ હતી કે પ્રજાનો કેટલો હિસ્સો પ્રભાતિયાં ગાતો હતો; અને ગાનારાંમાંથી કેટલાં જાણતાં હતાં કે આ નરસિંહ મહેતાની રચના; વળી જે ગાતાં હતાં તે એમાંથી પ્રતીત સાહિત્યિકતાને ઓળખીને કે કોઈ અન્ય

કારણે ? અને સાચોસાચ જુઓ તો સંસ્કૃત પરંપરામાંથી અનુવાદ કરેલાં પદોમાં સુભાષિતભર્યાં કેટલાં અને એમાં શુદ્ધ કલા કેટલી ? નરસિંહ મહેતાના આદિકાલથી સાંપ્રત લગીના ભક્તો અવશ્ય હાથમાં હથિયાર ઝાલી ધસી આવશે ટાલિયા દિ.ઝ.ને હણી નાંખવા. નરસીની ખીંટીએ મનફાવતા અર્થ ટીંગાડેલા છે એ સાચવી રાખવા માટે. પણ પ્રેમાનંદ જ પહેલો ગુજરાતી ખરેખરો કવિ એ નાહું હું છેક લગી નહીં છોડું. અને એ જ પહેલો કવિ હતો જે સમૂહમાધ્યમોના પ્રવાહથી બીવાને બદલે એમની ઉપર સવાર થઈ, બાથમાં કવિતાને સાંગોપાંગ જાળવીને આવ્યો. તોપણ, પ્રેમાનંદની કવિતાને જાણનાર કેટલા ? લોકોને કવિતા સાથે શી લેવાદેવા છે ?

સામે પક્ષે કવિતાને તો સાચોસાચ લોકોની સાથે, એમના જીવન સાથે લેવાદેવા છે. કવિ માટે લોકજીવન એક ભૂમિકા છે જેને પર્યાયે કલાની ભૂમિકાની અપેક્ષા કરી શકાય. કોઈ પણ માનશે કે લોકોની જેમ જ જીવનારો કલાકાર લોકોથી કંઈક વેગળો તો છે જ. આ વેગળાપણું ભૂમિકાભેદને કારણે છે. અને એથી જ લોકો અને કલાકાર વચ્ચે, જીવન અને કલા વચ્ચે એક અવ્યાખ્ય પણ નિશ્ચિત ભેદ રહેવાનો જ - માટી અને ઝાડ વચ્ચે હોય એવો, ફૂલ અને સુગંધ વચ્ચે હોય એવો. માટી વિના ફૂલ ન હોય. પણ ફૂલ સુગંધને સમજે જ છે એમ માની ન લેવું. તેથી 'અમારી કૃતિ અમે પણ સમજીએ છીએ એમ માની ન લેવું'ને પ્રલાપ માની લેવા કરતાં શોખમાં અને શોખીમાં બોલાઈ ગયેલું અણજાણ સાચ સમજવું જોઈએ.

આ સમજવાની અથવા તો પામવાની જેને ઈચ્છા છે તેને માટે જ સાહિત્યનો કોઈ અર્થ છે. કલાનો અનુભવ લેવો એ એક નિર્ણય છે. અને જેણે આ નિર્ણય નથી લીધો તેને કેન્દ્રમાં કે પરિઘમાં પણ લક્ષવાની કલાકારને કોઈ આવશ્યકતા નથી. વળી નિર્ણય માત્ર જ પર્યાય નથી પાત્રતાનો. જેમ કવિતા લખવાનો નિર્ણય કર્યો એટલે કવિતા સંભવશે જ એવું થોડું નિશ્ચિત છે ? અધિકારી સદૃઢ્યનો જાપ તો ગુજરાતીમાં શતાધિક વર્ષોથી થતો જ આવ્યો છે ને ! ભાવકનું જ આ લક્ષણ નથી, કલાકારનું પણ એ જ. એટલે જો સાહિત્યનો વિષય લેનાર વિદ્યાર્થીને આપણે ભોળે ભાવે ભાવક-દીક્ષાર્થી માની લઈએ તો અન્યાય છે. અને કલાનો આ વિદ્યા-વ્યવસાય સાથે વ્યાવહારિક આવશ્યકતાનો સંબંધ જોડવો તે પણ અન્યાય છે. સાથોસાથ અન્ય કલાકારની તેમજ અન્ય સમય-ક્ષેત્રની કલા-રચનાઓનો અભ્યાસ કર્યા વિના કલાદીક્ષાર્થી કલાકાર ન થઈ શકે એ પણ ભૂલવાનું નથી.

‘પુસ્તકપ્રકાશન વધ્યું છે એને ગ્રાહકો મળે છે એટલા વાચકો નથી મળતા’ (ચાહકો નથી મળતા !’ પ્રજાની વધતી જતી સંખ્યાને સાપેક્ષે આ વિધાનનું અને એમાં અપિહિત યાચિકાનું તથ્ય કેટલું ?)

અરે, કશુંય દ્રવ્ય ખોયા વિના - શિષ્ટ, સન્માન્ય સંસ્થાનાં આમંત્રણ, વર્તમાનપત્રમાં પ્રકાશન આદિ આવશ્યક ઔપચારિકતાઓથી પૂર્ત મળ્યા પછીય મહત્ત્વના સાહિત્યિક કાર્યક્રમમાં આવનાર કેવળ ત્રીસ-ચાલીસ રસિકોમાંથી પણ ‘દિલીપભાઈ, તમારી ગઝલોનો તો હું પહેલેથી જ ચાહક છું’ કહેવાવાળા મને વારંવાર મળ્યા છે તો પછી ગ્રાહકોની કઈ અપેક્ષા ?

અધ્યાપકો-સન્માન્ય એકઠાં થતાં અસહાય તરુણ જનોમાં ઔત્સુક્યનું આરોપણ પણ એવું જ ભ્રાંતિજનક કે જનિત છે. મેં ય ત્રણસો સામે ફિશિયારી મારી છે ! આ લોકાભિમુખ થવાની આવશ્યકતા અને દુર્બોધતાની અનાવશ્યકતા (ખરેખર તો જ્યાં અવકાશવિસ્તારની કે ચેતોવિસ્તારની શક્યતાઓ વિશેષ હોય તે દુર્બોધ મનાયું છે.) માટેની ઝુંબેશમાં અધ્યાપકોનો અવાજ ઊંચો રહ્યો છે. અને કેટલાક કલાકાર એથી બીતા પણ થયા છે. આધુનિક સમયના કવિઓમાંથી નામ લઈને કહીએ તો રમેશ પારેખે સૌને કેવા રાજી રાખ્યા હતા ! અને શૈશવકાળે અંધારિયાં ભોંયરાં કે આડેઘડ ભરચક ભરેલાં અજવાળિયાં માળિયાંમાં એકલા પડીને ડરી જતા બાળકની જેમ આજે પણ કેટલાક કવિઓ બાળવયમાં આશરો લેવા જતાં વળી ફરી તડકાની ટાલવાળા ગાંધીજીની નવેસરથી રમૂજ કરતી કે સિનેમા-ટેલિવિઝનના નાચના તાલ ભેળો તાલ જોડતી (બીતેશ સાનંદસરા મુંબઈના - ભૂંરાં જીન્સ પહેરેલા અસલી) સુરેશ દલાલને રાજી રાજી કરી દે તેવી, કે પછી માણેકલાલ ઘ. કણબીને પોરસ ચડાવે તેવી તળપદી રચનાઓ લખીને કે સ્વર્ગસ્થ જયંત કોઠારી પાછા પધારે એવી મધ્યકાલીન ભાષાની અને સંત-સુરતા-સાહેબ-સાંઈ બોલીની કવિતા કરીને અંધારું કે ઘમસાણ છૂમંતર થઈ જાય એવી ભોળી ઉમેદ કરે છે ને ! બરચાડો કવિ આખરે તો માટીનો જ ઘડેલો માણસ છે ને ?

એટલે દોસ્ત, કરી લો કબૂલ કે (અમે આધુનિક કહેવાયા ત્યારે હવે તેમ) આપણે આપણા થોડાઘણા દોસ્તો માટે જ લખીએ છીએ. પોતાની કીર્તિના મહેલના એકસો દસમે માળે બેઠેલા એકસો વીસ વરસની ઉંમરના આંધળા બોર્હેસે છેવટની કોઈ ચોપડીની પ્રસ્તાવનામાં આ કહ્યું હતું, તે મેં ચોર્યું. પણ જો સંવાદ સાધવો હોય તો એમની સંખ્યાને

બીજી ભાષાઓના, કલાઓના મિત્રોની સંખ્યા સાથે જોડીએ. એમની આવશ્યકતા પણ સરખી જ છે.

અહીં જોડીએ સંપાદકોની જવાબદારી. નિયતકાલિક કે અનિયતકાલિક, પ્રતીક પુરસ્કાર દાતા કે પુરસ્કાર દેવાને અસમર્થ સંપાદકો લેખકને એવું તો કશુંક નક્કર આપી શકે કે જેને અડી શકાય.

પોતાના સામયિકમાં છાપેલી સામગ્રી વિશે લખે. આવું કવિતા માટે બચુભાઈ કરતા અને જયંત પારેખ પોતાની સગવડે અને સુમન શાહ (ક્યારેક પ્રતીક રૂપે) આવું કરે છે. બાકીના ઘણાય મૂક પંગુ પરમાનંદ ઇતિહાસ પ્રભુની પ્રતીક્ષામાં. કોઈ સાવ ખોટું બોલવાનું પણ આદરે જે અમારી જેવાના જરી બહેરા કાનમાં મંદમતિગતિ ગિરિરાજ ન્હાનાલાલ આર્યરત્નના અતિશયોક્તિ-ભર્યા ઉચ્ચારના પડવા જેવું લાગે.

‘પ્રત્યક્ષ’નાં પાનાં તો કેટલાંય ગ્રંથિત અને લક્ષપાત્ર કલાસાહસોને નોંધવા માટે પણ પૂરાં નથી પડતાં. પણ સામયિકોમાં થતાં પ્રકાશનો માટે એમના સંપાદક બે-ત્રણ પાનાં તો ફાળવે ! પ્રજાને માટે પ્રતિબદ્ધ થવાનું લેખકોને આહ્વાન કરતા તંત્રીઓ સાહિત્યને માટે તો પ્રતિબદ્ધ થાય ! (વળી કદી આ વિશે તો વિગતે વાત લખવી છે.)

તો સોની રમણ, તમે આરંભથી જ, સોળ વરસથી તાવી-તપાવીને ઘાટ ઘડો-ઘડાવો છો. પણ માટીમાંથી સોનું નિપજાવતા ખાણિયાઓને દાડી પૂરતું કોણ દે છે ? પછી તો તાડી પીને એ મેલાંઘેલાંમાં બધું ભૂલી જાય એ જ લાગનું ને ! તમે તો એવા નિર્સર્ગરાગી કે તમને પાણી દેખીને ડૂબકી દેવી ગમે. અને અમે તો દારૂમાં ડૂબ્યા તો ય હવે નશો નથી ચડતો એવી રીતે વાસ્તવિકતા સામે ઘૂરકી રહી છે, કવિતાની ઝૂંપડીને કરડીન્હોરી તીતરબીતર કરી દીધેલી વાઘણ જેવી.

તો મારા જાતભાઈ, હુંય પરજિયો સોની છઉં, વાઘેસરી માતા જેની કુળદેવી (કે વાગીસરી માતા !) એવા એક ધંધાના આપણે બેઉ, આ કાગળ વાંચીને મેળવો હાથ. ઝાલી રાખશો તો કાંક આસરો રે’શે.

- દિલીપ ઝવેરી

ગત અંકમાં, નોબેલ પારિતોષિક વિજેતા લેખિકાનું નામ ડોરિસ લેક્સિંગને બદલે સરતચૂકથી ડોરોથી લેક્સિંગ છપાયું હતું તે તરફ શ્રી પ્રબોધ જોશીએ સસ્નેહ ધ્યાન ખેંચ્યું હતું. એ માટે, ક્ષમાયાચનાપૂર્વક આભારી છીએ

- સંપાદક

પરિચય મિતાક્ષરી

સ્વીકાર-સમાલોચના માટે પ્રકાશકો અને લેખકો તરફથી મળેલાં પુસ્તકોની પરિચયનોંધ

કવિતા

આપણાં વર્ષાકાવ્યો - સંપા. હર્ષદેવ માધવ ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી, ગાંધીનગર, ૨૦૦૬, ડે. ૧૫૨, રૂ. ૭૫ 18 ગુજરાતીનાં વર્ષાવિષયક કાવ્યોનું સંપાદન

ઋતુરાજ વસંત - સંપા. હર્ષદેવ માધવ ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી, ગાંધીનગર, ૨૦૦૬; ડે. ૧૨૪, રૂ. ૬૫ 18 વસંતવિષયક ગુજરાતી કાવ્યો

કુરુક્ષેત્ર (નહાનાલાલ) - સંપા. ભોળાભાઈ પટેલ ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી, ગાંધીનગર, ૨૦૦૭, ડે. ૪૭૨, રૂ. ૨૨૦ 18 નહાનાલાલના, ૧૯૪૦ સુધીમાં પ્રકાશિત થયેલા 'મહાકાવ્ય', કુરુક્ષેત્રનું સંકલિત પુનઃ પ્રકાશન

કોઈ બીજું એક - હરેશ 'તથાગત' ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, અમદાવાદ, ૨૦૦૭, ડે. ૧૧૦, રૂ. ૫૦ 18 ૧૦૧ ગઝલકાવ્યો. ગોરખ ગોપાલમ્ - ઈન્દુ શાહ પ્રકા. લેખક, યુ.એસ.એ., ૨૦૦૭, ડે. ૧૪૪, રૂ. ૨૫૦ 18 ઈન્દુ શાહનાં કાવ્યો અને એના ફારુક સલાટે કરેલા અંગ્રેજી અનુવાદો.

જીવનનાં ગાણાં - રાધીકાન્ત દવે બુધસભા, શિશુવિહાર, ભાવનગર, ૨૦૦૭, ડે. ૨૪૮, રૂ. ૧૨૫ 18 કાવ્યો.

પ્રાપ્ત્યક્ષ - પ્રાણજીવન મહેતા ઈમેજ, મુંબઈ-અમદાવાદ, ૨૦૦૭, ડે. ૧૬૪, રૂ. ૧૫૦ 18 વિવિધ વિષય/સંજ્ઞા-જૂથમાં રચાયેલાં કાવ્યો.

ભાલણની કાવ્યકૃતિઓ - ખંડ ૧, ૨ - સંપા. બળવંત જાની ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી, ગાંધીનગર, ૨૦૦૭, ખંડ-૧ : ડે. ૩૪૦, રૂ. ૧૫૦; ખંડ-૨ : ડે. ૬૨૪, રૂ. ૨૩૫ 18 ભાલણની સર્વ કૃતિઓનું સંપાદન, અભ્યાસલેખો ને નોંધો સાથે.

મનહર પદ (મનોહરસ્વામી) - સંશો. સંપાદન રમેશ શુક્લ ચૂનીલાલ ગાંધી વિદ્યાભવન, સુરત, ૨૦૦૭; ડે. ૧૫૪ રૂ. ૧૦૦ 18 કવિ નર્મદે સંપાદિત કરેલાં ને પછી ભવાનીશંકર દિવેદીએ વ્યવસ્થિત કરી પ્રકાશિત કરેલાં (૧૮૮૭) મનોહરસ્વામીનાં

કાવ્યોનું સંશોધિત સંપાદન.

મૌન તણો મસ્તાનો - સંપા. હારીત દવે ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી, ગાંધીનગર, ૨૦૦૬; ડે. ૧૬૮, રૂ. ૧૦૦ 18 જ્યાનંદ દવેનાં કાવ્યોનું સંકલિત સંપાદન.

રાજેન્દ્ર શાહનાં સોનેટ - સંપા. હર્ષદ ત્રિવેદી ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી, ગાંધીનગર, ૨૦૦૭; ડે. ૨૦૦, રૂ. ૫૦ 18 રાજેન્દ્ર શાહનાં સોનેટોમાંથી પસંદગીનાં સોનેટનું, અભ્યાસલેખ સાથેનું સંપાદન

રાધાકૃષ્ણ વિના બીજું બોલ મા - સંપા. ઉષા ઉપાધ્યાય ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી, ગાંધીનગર, ૨૦૦૭; ડે. ૨૭૨, રૂ. ૧૨૦ 18 મધ્યકાલીન ગુજરાતી કવયિત્રીઓનાં કાવ્યોનું સંપાદન.

વેદનાનાં શિખરો - અનુ. પ્રદીપ ખાંડવાળા ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી, ગાંધીનગર, ૨૦૦૭; ડે. ૯૬, રૂ. ૮૨ 18 રિલ્કેનાં 'દુઈનો એલેજી' કાવ્યોના અનુવાદો અને આસ્વાદો.

વૃંદાવન મોરલી વાગે છે - સંપા. ભોળાભાઈ પટેલ, અનિલા દલાલ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, અમદાવાદ, ૨૦૦૭; ડે. ૩૨૦, રૂ. ૧૬૦ 18 ભારતીય કૃષ્ણભક્તિ કવિતા - અનુવાદ અને નોંધ.

શબ્દ મેં પ્રેમભણી વાળ્યો છે - ઉશનસુ. દર્શક ફાઉન્ડેશન, અમદાવાદ, ૨૦૦૭; ડે. ૧૨૮, રૂ. ૯૦ 18 ૧૦૮ કાવ્યકૃતિઓ શૂન્યતામાં પૂરેલા દરિયાનો તરખાટ - સંપા. ઉષા ઉપાધ્યાય ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી, ગાંધીનગર, ૨૦૦૭; ડે. ૪૨૮, રૂ. ૨૫૦ 18 અર્વાચીન ગુજરાતી કવયિત્રીઓનાં કાવ્યોનું સંપાદન.

સરળ - રવીન્દ્ર પારેખ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, અમદાવાદ, ૨૦૦૭; ડે. ૧૧૨, રૂ. ૫૦ 18 ગીતો, ગઝલો.

લાગી કટારી પ્રેમની - સંપા. સુરેશ દલાલ ઈમેજ, મુંબઈ-અમદાવાદ, ૨૦૦૭; ડબલ ડેમી ૫૮૦, રૂ. ૫૦૦ 18 વિશ્વનાં પ્રેમકાવ્યો, વિવિધ લેખકોના ગુજરાતી અનુવાદ સાથે.

વાર્તા

અંકુર - મોહમદ માંકડ ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી, ગાંધીનગર, ૨૦૦૭; ડે. ૨૦૦, રૂ. ૫૦ 18 લેખકે પોતે પસંદ કરેલી પોતાની ૨૬ વાર્તાઓ.

એક નમતી સાંજે - સ્મિતા પારેખ પ્ર. લેખિકા, સુરત, ૨૦૦૭ (પ્રાપ્તિસ્થાન - સાહિત્યસંગમ, સુરત), કા. ૧૧૨, રૂ. ૧૦૦ 18 ટૂંકીવાર્તા સંગ્રહ

ગુજરાતી નવલિકાચયન ૨૦૦૪ - સંપા. ભરત નાયક ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, અમદાવાદ, ૨૦૦૬; ડે. ૨૨૪, રૂ. ૧૧૫ 18 ૨૦૦૪ના વર્ષમાં સામયિકોમાં પ્રગટ થયેલીમાંથી ઉત્તમ / નોંધપાત્ર લાગેલી વાર્તાઓનું સંપાદન - સંપાદકીય લેખ સાથે.

[ગુજરાતી] ૨૦૦૪ની શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓ - સંપા. દીપક મહેતા આર. આર. શેઠ, મુંબઈ-અમદાવાદ, ૨૦૦૫; કા. ૨૩૪, રૂ. ૧૨૫ 18 ૨૦૦૪ના વર્ષમાં સામયિકોમાં પ્રગટ થયેલીમાંથી ઉત્તમ લાગેલી વાર્તાઓનું સંપાદન - સંપાદકીય લેખ તથા ૨૦૦૪માં સામયિકોમાં પ્રગટ થયેલી સર્વ વાર્તાઓની લેખકનામ-અનુસારી સૂચિ સાથે.

લાડુની જાત્રા અને બીજી વાર્તાઓ - સંપા. રેણુકા સોની ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી, ગાંધીનગર, ૨૦૦૭; ડે. ૨૨૪, રૂ. ૫૦ 18 રમણલાલ સોનીના સંગ્રહોમાંથી પસંદ કરેલી ૫૧ બાળવાર્તાઓ.

(શ્રી) ઘનશ્યામ દેસાઈની વાર્તાઓ - સંપા. કિરીટ દૂધાત ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી, ગાંધીનગર, ૨૦૦૬; ડે. ૧૦૪, રૂ. ૫૦ 18 ઘનશ્યામ દેસાઈની વાર્તાઓમાંથી પસંદ કરેલી ૧૨ વાર્તાઓ - સંપાદકીય લેખ તથા ઘનશ્યામ દેસાઈની 'મુલાકાત' સાથે.

સંસાર - સંપા. અસ્મા માંકડ ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી, ગાંધીનગર, ૨૦૦૪; ડે. ૨૨૪, રૂ. ૫૦ 18 ગુલાબદાસ બ્રોકરની વાર્તાઓનું સંપાદન

નવલકથા

એકલવ્ય - રઘુવીર ચૌધરી ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી, ગાંધીનગર, (પુનઃ) ૨૦૦૭; ડે. ૨૩૨, રૂ. ૫૦ 18 ૧૯૬૭માં પ્રગટ થયેલી નવલકથાનું પુનર્મુદ્રણ.

હિંદ અને બ્રિટાનિયા - ઇચ્છારામ સૂર્યરામ દેસાઈ, સંપા. રમેશ શુક્લ ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી, ગાંધીનગર, (પુનઃ) ૨૦૦૭; ડે. ૨૩૬, રૂ. ૧૧૫ 18 ઇચ્છારામ દેસાઈની ૧૮૮૫માં 'એક

રાજકીય ચિત્ર' એ નામે પ્રગટ થયેલો આ ગ્રંથ કથાત્મક રૂપે આલેખાયેલો છે. એનાં સામગ્રી અને સ્વરૂપ વિશેના સંપાદકના સુદીર્ઘ લેખ સાથેનું આ પુનર્મુદ્રણ છે.

નાટક

Three Gujarati Plays by Madhu Rye ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી, ગાંધીનગર, ૨૦૦૭; ડે. ૨૮૪, રૂ. ૧૫૦ 18 મધુરાયનાં ત્રણ નાટકોના ગુજરાતી અનુવાદ - એક લેખક દ્વારા, બે નાટકો વિજય પડાકી દ્વારા.

ચરિત્ર

આપણા ક્રાંતિકારીઓ - જિતેન્દ્ર પટેલ પાર્શ્વ, અમદાવાદ, ૨૦૦૭; રૂ. ૧૨૫ 18 ૧૦૧ ક્રાંતિકારીઓ વિશે એક એક પાનાંનો પરિચય, દરેકનાં (અજિત વાઘેલાએ કરેલાં) ચિત્રો સાથે.

જીવરામ ભટ્ટ આલ્યા - સંપા. દિનકર ભોજક થિયેટર મીડિયા સેન્ટર, અમદાવાદ, ૨૦૦૭; ડે. ૧૪૪, રૂ. ૧૫૦ 18 જૂની રંગભૂમિના કળાકાર પ્રાણસુખ નાયકે લખેલી આત્મકથાનું સંપાદિત પ્રકાશન.

તરસ્યા મલકનો મેઘ - મણિલાલ હ. પટેલ ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ, ૨૦૦૭; ડે. ૧૮૪, રૂ. ૧૫૦ 18 પન્નાલાલ પટેલનું કથાપ્રધાન શૈલીમાં લખાયેલું વ્યક્તિ-સર્જક-ચરિત્ર

નિબંધ

સુદર્શન ગદ્યગુચ્છ : ૪ - સંપા. ધીરુભાઈ ઠાકર ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી, ગાંધીનગર, ૨૦૦૭; ડે. ૫૨૪, રૂ. ૧૮૫ 18 મણિલાલ ન. દિવેદીના 'બાળવિલાસ', સારસંગ્રહના નિબંધો ગૌરીદાસ ઓઝા ચરિત્ર તેમજ, પરિશિષ્ટમાં, મણિલાલને લગતા અપ્રગટ પત્રો.

વસંત અને ઈહામૃગ - વિષ્ણુ પંડ્યા ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી, ગાંધીનગર, ૨૦૦૬, ડે. ૧૮૬, રૂ. ૧૧૦ 18 લેખકે પોતાના નિબંધમાંથી કરેલું ચયન.

હાસ્ય સાહિત્ય

શ્રેષ્ઠ હાસ્યરચનાઓ (ન. પ્ર. બુચ) - સંપા. રતિલાલ બોરીસાગર ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, અમદાવાદ-૨૦૦૭ ડે. ૨૧૬, રૂ. ૧૦૦ 18 ન. પ્ર. બુચના હાસ્યલેખો-નિબંધો,

વાર્ષિક સૂચિ ૨૦૦૭

અંક ક્રમ : ૧ જાન્યુ-માર્ચ, ૨ એપ્રિલ-જૂન, ૩ જુલાઈ-સપ્ટે., ૪ ઓક્ટો.-ડિસે.

લેખસૂચિ

કવિતા	અંક : પૃષ્ઠ
કથાચોત્રીસી (સંપા. કાન્તિલાલ બી. શાહ), અંજની મહેતા	૧ : ૭
છોડીને આવ તું (રાજેશ વ્યાસ 'મિસ્કિન') હર્ષદ ત્રિવેદી	૩ : ૫
દલિતવાણી (સંપા. હરીશ મંગલમ્) સિલાસ પટેલિયા	૨ : ૫
નંદબત્રીસી (શામળ, સંપા. કીર્તિદા શાહ) કાન્તિભાઈ બી. શાહ	૩ : ૧૨
પંદરમી વિદ્યા (શામળ, સંપા. રમેશ મ. શુક્લ) કાન્તિભાઈ બી. શાહ	૩ : ૯
□મલબારીનાં કાવ્યરત્નો (બહેરામજી મલબારી) ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાળા	૩ : ૩૮
સહજતયા (હેમંત દેસાઈ) હરીશ વઘવવાળા	૩ : ૭
વાર્તા	
કાન્હાની કાબર (બાળવાર્તા : સતીશ મ. વ્યાસ) શ્રદ્ધા ત્રિવેદી	૨ : ૧૪
તખુની વાત (અજિત ઠાકોર) ઈલા નાયક	૩ : ૧૫
દલિતવાર્તાસૃષ્ટિ (સંપા. મોહન પરમાર) ચંદુ મહેરિયા	૨ : ૭
વિદેશી વાર્તાવિભવ (અનુ. પંકજ સોની) રમણ સોની	૧ : ૨૭
નવલકથા	
□મલક (દલપત ચૌહાણ) ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાળા	૧ : ૩૧
નાટક	
હાથીરાજા અને બીજાં નાટકો (પ્રવીણ પંડ્યા) રાજેન્દ્ર મહેતા	૨ : ૧૦
નિબંધ	
શનિમેખલા (મધુસૂદન ઢાંકી) યજ્ઞેશ દવે	૧ : ૧૫
ચરિત્ર	
ગાંધીજી, ચેપ્લીન અને હું (જયંતિ પટેલ) અમૃત ગંગર	૧ : ૧૦
જેઓ કંઈ મૂકી ગયાં (જિતેન્દ્ર દેસાઈ) જિજ્ઞા વ્યાસ	૩ : ૧૭
પ્રકાશન - નહીં કાયરનું કામ (દીનાનાથ મલ્હોત્રા, અનુ. જિતેન્દ્ર દેસાઈ) કિશોર વ્યાસ	૩ : ૨૪
મારી આત્મકથા (ચેપ્લીન, અનુ. રવીન્દ્ર ઠાકોર) વિજય શાસ્ત્રી	૩ : ૨૦
સર્જન પ્રક્રિયા અને નારીચેતના (સંપા. ઉષા ઉપાધ્યાય) સિલાસ પટેલિયા	૨ : ૧૨
વિવેચન	
અછાંદસમીમાંસા (ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાળા) ચિનુ મોદી	૨ : ૧૫
તાણાવાણા (હેમંત ધોરડા) ધ્વનિલ પારેખ	૧ : ૨૦
નરસિંહનાં પદો - નવા પરિપ્રેક્ષ્યમાં (જયંત કોઠારી) નરોત્તમ પલાણ	૩ : ૨૭
□પ્રવેશિકા (મગનભાઈ દેસાઈ) ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાળા	૨ : ૨૦

બાલકથા-સાહિત્ય (શ્રદ્ધા ત્રિવેદી) ઈશ્વર પરમાર	૨ : ૩૦
વાર્તાપર્વ (બાબુ દાવલપુરા) અજયસિંહ ચૌહાણ	૧ : ૧૮
સૂચિગ્રંથ-સમીક્ષા	
Catalogue of Native Publications (સંપા. ગ્રાન્ટ અને પીલ) દીપક મહેતા	૪ : ૭
ગુજરાતી આદિમુદ્રિત ગ્રંથોની સૂચિ (સંપા. અચ્યુત યાજ્ઞિક, કિરીટ ભાવસાર) દીપક મહેતા	: ૪ : ૯
ગુજરાતી સામયિક લેખસૂચિ ૧૯૭૫, ૧૯૭૬ (સંપા. કનુભાઈ શાહ, કિરીટ ભાવસાર) કિશોર વ્યાસ	૪ : ૧૨
[ગુજરાતી] સામયિક લેખસૂચિ : ૧૯૯૬-૨૦૦૦ (સંપા. રમણ સોની) મણિભાઈ પ્રજાપતિ	૪ : ૧૪
પરબ સૂચિ (સંપા. ઈતુભાઈ કુરકુટિયા, પારુલ દેસાઈ, રમેશ દવે) જયંત મેઘાણી	૪ : ૧૬
અન્ય / વ્યાપક (ચિંતન, સંકલન, ફિલ્મ, આરોગ્ય વગેરે)	
અમૃત ઘાયલ (પરિચય પુસ્તિકા, વિનોદ જોશી) ઉર્વી તેવાર	૧ : ૨૯
અરધી સદીની વાચનયાત્રા (વિવિધ-પ્રકારી લખાણો, સંપા. મહેન્દ્ર મેઘાણી) ડંકેશ ઓઝા	૧ : ૨૮
આઈન્સ્ટાઈનનું વિજ્ઞાનજગત (પરિચય પુસ્તિકા : જે. જે. રાવળ) પન્ના ત્રિવેદી	૧ : ૩૦
જોતીરાવ કુલે (પરિચય પુસ્તિકા સંજય ભાવે) ઉર્વી તેવાર	૧ : ૨૯
પુસ્તકોનું ગામ (પરિચય પુસ્તિકા : મહેશ દવે) પન્ના ત્રિવેદી	૧ : ૩૦
ફિલ્મિંગ ધ ગોડ્સ (ફિલ્મસંશોધન : રૈચલ ડ્વાયર) અમૃત ગંગર	૩ : ૩૬
ભાગ્યવંતી ધરાશ્રેણી (તબીબી વિજ્ઞાન : મનુ જપી) કિરણ શિંગલોત	૧ : ૨૩
ભારતીય ચિત્રપટ સૃષ્ટિએ આદ્ય પ્રવર્તક (ફિલ્મ સંશોધન : શશીકાન્ત કિણીકર) અમૃત ગંગર	૩ : ૩૨
મકરંદ દવે (પરિચય પુસ્તિકા : અશોક વૈદ્ય) ઉર્વી તેવાર	૧ : ૨૯
વિખ્યાત મ્યુઝિયમ્સ (પરિચય પુસ્તિકા : જયા મહેતા) પન્ના ત્રિવેદી	૧ : ૩૦
વરેણ્ય * તે તે સ્વરૂપ વિભાગમાં પણ આ કૃતિઓ નિર્દેશી છે.	
મલક (નવલકથા : દલપત ચૌહાણ) ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાળા	૧ : ૩૧
મલબારીનાં કાવ્યરત્નો (કવિતા : બહેરામજી મલબારી) ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાળા	૩ : ૩૮
પ્રવેશિકા (વિવેચન : મગનભાઈ દેસાઈ) ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાળા	૨ : ૨૦
સંદર્ભવિશેષ	
અધ્યયનનો આધારસ્તંભ : સામયિક સૂચિ - જયંત મેઘાણી	૪ : ૧૯
ગુજરાતીમાં સૂચિકાર્ય (સૂચિઓની સૂચિ) સંકલન ભાર્ગવ જાની	૪ : ૨૮
પ્રકાશ વેગડનું સૂચિક્ષેત્રે પ્રદાન - મણિભાઈ પ્રજાપતિ	૪ : ૨૩
સંસ્થાવિશેષ	
ગુજરાતી વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ - ડંકેશ ઓઝા	૩ : ૪૨
ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ - ડંકેશ ઓઝા	૨ : ૨૪
[ભારતીય] સાહિત્ય અકાદમી - ડંકેશ ઓઝા	૧ : ૩૪
પ્રત્યક્ષીય : રમણ સોની	
ઓળખીએ અભિમુખને -	૩ : ૩
મિત્રાણામ્ સૂચિકારોહસ્મિ -	૪ : ૩
[સ્વાગત] ફાર્બસ ગુજરાતી સભા ત્રૈમાસિક	૧ : ૩
સંપન્ન 'દષ્ટિ' ગ્રંથસ્વરૂપે	૨ : ૩

પ્રત્યક્ષસૂચિ ૧૯૯૬-૨૦૦૦

સીધા સંપર્કમાં મૂકી આપનાર હાથપોથી - કિશોર વ્યાસ	૪ : III
સર્વગ્રાહી લઘુચિત્ર - રમણ સોની	૪ : II
સૂચિકાર્યના અનુભવની કેડી પર - કૃતિ પટેલ, સપના મોદી	૪ : VI
'પ્રત્યક્ષ'ની સૂચિ (૧૫ વર્ષ) - કૃતિ પટેલ, સપના મોદી	૪ : IX

સામયિક લેખસૂચિ ૨૦૦૬

'કવિતા'થી 'નિબંધ' સુધી - કિશોર વ્યાસ	૧ : ૩૭
'ચરિત્ર'થી આગળ (પૂર્ણ) - કિશોર વ્યાસ	૨ : ૨૭

પત્રચર્યા

'ઓળખીએ અભિમુખને' : (પ્રત્યક્ષીય) વિશે - દિલીપ ઝવેરી	૪ : ૩૪
કિશોર વ્યાસે કરેલી સમીક્ષામાં ક્ષતિ - રાજેન્દ્ર મહેતા	૪ : ૩૩
ગુજરાતી ગઝલનું છંદોવિધાન ગુજરાતી જ હોય - ચિનુ મોદી	૨ : ૪૦
ચિનુ મોદીની ગઝલવિચારણા સામે કેટલાક મુદ્દા - હેમંત ધોરડા	૩ : ૪૭
'જળને પડદે'ની સમીક્ષા વિશે - મુનિકુમાર પંડ્યા	૧ : ૫૧
'ફાર્બસ સભા ત્રૈમાસિક' : (પ્રત્યક્ષીય) વિશે - વિજય પંડ્યા	૨ : ૪૨
'સાહિત્ય અકાદમી' વિશે (ડંકેશ ઓઝા) સામે પ્રશ્નો, અને પૂર્તિ - રાજેન્દ્ર મહેતા	૨ : ૪૧

લેખક (સમીક્ષક)સૂચિ

અજયસિંહ ચૌહાણ ૧ : ૧૮	ધ્વનિલ પારોખ ૧ : ૨૦
અમૃત ગંગર ૧ : ૧૦, ૩ : ૩૨, ૩ : ૩૬	નરોત્તમ પલાણ ૩ : ૨૭
અંજની મહેતા ૧ : ૭	પન્ના ત્રિવેદી ૧ : ૩૦
ઇલા નાયક ૩ : ૧૫	ભાર્ગવ જાની ૪ : ૨૮
ઈશ્વર પરમાર ૨ : ૩૦	મણિભાઈ પ્રજાપતિ ૪ : ૧૪, ૪ : ૨૩
ઉર્વી તેવાર ૧ : ૨૮	મુનિકુમાર પંડ્યા ૧ : ૫૧
કાન્તિભાઈ બી. શાહ ૩ : ૮, ૩ : ૧૨	યજ્ઞેશ દવે ૧ : ૨૫
કિરણ શિંગલોત ૧ : ૨૩	રમણ સોની ૧ : ૩, ૧ : ૨૭, ૨ : ૩, ૩ : ૩, ૪ : ૩, ૪ : II
કિશોર વ્યાસ ૧ : ૩૭, ૨ : ૨૭, ૩ : ૨૪, ૪ : ૧૨, ૪ : III	રાજેન્દ્ર મહેતા ૨ : ૧૦, ૨ : ૪૧, ૪ : ૩૩
કૃતિ પટેલ ૪ : VII,	વિજય પંડ્યા ૨ : ૪૨
ચંદુ મહેરિયા ૨ : ૭	વિજય શાસ્ત્રી ૩ : ૨૦
ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાળા ૧ : ૩૧, ૨ : ૨૦, ૩ : ૩૮	શ્રદ્ધા ત્રિવેદી ૨ : ૧૪
ચિનુ મોદી ૨ : ૧૫, ૨ : ૪૦	સપના મોદી ૪ : VII
જયંત મેઘાણી ૪ : ૧૬, ૪ : ૧૮	સિલાસ પટેલિયા ૨ : ૫, ૨ : ૧૨
જિજ્ઞા વ્યાસ ૩ : ૧૭	હરીશ વઘાવવાળા ૩ : ૭
ડંકેશ ઓઝા ૧ : ૨૮, ૧ : ૩૪, ૨ : ૨૪, ૩ : ૪૨	હર્ષદ ત્રિવેદી ૩ : ૫
દિલીપ ઝવેરી ૪ : ૩૪.	હેમંત ધોરડા ૪ : ૪૭
દીપક મહેતા ૪ : ૭, ૪ : ૮	

આ અંકના લેખકો

દીપક મહેતા	: ૫૫, વૈકુંઠ સોસાયટી, લલ્લુભાઈ પાર્ક, અંધેરી (પશ્ચિમ) મુંબઈ ૪૦૦૦ ૦૫૮ p ૦૨૨-૨૬ ૨૪૩૦૦૮
કિશોર વ્યાસ	: ૬, મહેતા સોસાયટી, કાલોલ પંચમહાલ ૩૮૯ ૩૩૦ p ૦૨૬૭૬ ૨૩૬ ૮૯૭
મણિભાઈ પ્રજાપતિ	: યુનિવર્સિટી ગ્રંથાલય, ઉત્તર ગુજરાત યુનિવર્સિટી, પાટણ p ૯૯૨૫૦૪૬ ૨૦૫
જયંત મેઘાણી	: પ્રસાર, ૧૮૮૮ આતાભાઈ એવન્યૂ ભાવનગર ૩૬ ૪૦૦૨ p ૦૨૭૮-૨૫૬ ૮૦૨૨
ભાર્ગવ જાની	: ગ્રંથપાલ, શામળદાસ આર્ટ્સ કોલેજ, ભાવનગર ૩૬ ૪૦૦૨ p ૯૮૨૫૭૦૭૯૩૪
રાજેન્દ્ર મહેતા	: ૨૭ કૃષ્ણકુંજ વિદ્યાનગર, ભાવનગર ૩૬ ૪૦૦૨ p ૯૮૨૪૨૯૬ ૧૯૨
દિલીપ ઝવેરી	: ૩૦૧ વોલ્ડોર્ફ, હીરાનંદની એસ્ટેટ, ઘોડબંદર રોડ, થાણે ૪૦૦૬૦૭ p ૦૯૯૬ ૯૨૭૬ ૯૧૧
કૃતિ પટેલ	: ગણેશ ભુવન, ખંડેરાવ માર્કેટ પાછળ, વડોદરા ૩૯૦૦૦૧ p ૯૯૨૫૭૨૭૩૬ ૧
સપના મોદી	: બી ૯/૧૦ અખંડધારા એવન્યૂ, સહજાનંદ સોમિલ, સમા-સાવલી રોડ, વડોદરા ૩૯૦૦૦૮ p ૯૯૨૭૧૩૨૯૩૪

‘નેપથ્યેથી પ્રકાશવર્તુળમાં’ (૧૯૯૬) તથા ‘ચહેરા અને રસ્તો’ (૧૯૯૯) પછીનું પ્રત્યક્ષ-પ્રકાશન

સામયિક-લેખ સૂચિ

સંપાદક રમણ સોની

૧૯૯૬-૨૦૦૦નાં વર્ષો દરમ્યાન ગુજરાતીનાં ૨૨ જેટલાં સામયિકોમાં પ્રગટ થયેલ સૈદ્ધાંતિક લેખો-સમીક્ષાઓ-આસ્વાદો-ચર્ચાઓ-કેફિયતો વગેરેની, કયા લેખકે કયા પુસ્તક/વિષય અંગે કયા સામયિકમાં ક્યારે લખેલ – એ વિગત દર્શાવતી આ સૂચિ (૨૦૦૬) લેખકો, અભ્યાસીઓ, સંશોધકો, વિદ્યાર્થીઓ માટે એક મહત્ત્વનું, હાથવગું સંદર્ભસાધન છે.

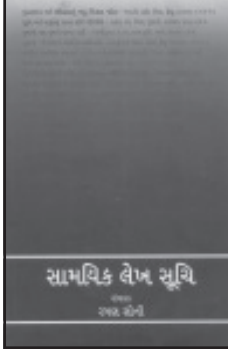
કવિતા-વાર્તા આદિ ૧૪ વિષયો સ્વરૂપો અને એના ૨૭ પેટાવિભાગોમાં સામયિકોમાં મુદ્રિત લેખોની માહિતી પદ્ધતિપૂર્વક રજૂ કરતી આ સૂચિ ૪૦૦૦ ઉપરાંત અધિકરૂપો (entries) ધરાવે છે જેમાં ૬૦૦ ઉપરાંત લેખકો (સમીક્ષકો, વિવેચકો) ની લેખસામગ્રી નિર્દેશ યામી છે.

૩મી કદનાં ૧૫૨ પાનાંના આ પુસ્તકની બજારકિંમત રૂ. ૯૫ થાય પરંતુ પ્રત્યક્ષ-પ્રકાશને વાયકો-ગ્રાહકો-વિદ્યાર્થીઓ-અધ્યાપકો-અભ્યાસીઓને માટે CIILના ધોરણ મુજબ રૂ. ૩૮ રાખી છે.

(ટપાલથી મેળવવા ઈચ્છનારે રૂ. ૪૦ (મ.ઓ.થી) પ્રત્યક્ષના સરનામે મોકલવા)

સામયિક લેખસૂચિ વિશે

અભ્યાસીઓના અભિપ્રાયો

- p વિવિધ પ્રકારની સૂચીપૂર્વક તૈયાર થયેલી શ્રદ્ધેય સાહિત્યસૂચિઓ કુશળ અભ્યાસીઓને અરીસાની ગરજ સારે છે. સૂચિમાંથી અનેક વિષયો એમને સંશોધન-વિવેચન માટે મળી રહેતા હોય છે... આ સૂચિમાં ઘણી માહિતી છે પણ માહિતીનો ખડકલો નથી... ગ્રંથને અંતે મૂકેલી લેખકસૂચિ દ્વારા કયા લેખકે કયા વિષય પર શું લખ્યું છે એની વિગત મળે છે... આવી વૈજ્ઞાનિક સૂચિ આપીને સંપાદકે અત્યાર સુધી ગુજરાતી સાહિત્યના અભ્યાસ માટે તૈયાર થયેલા કેટલાક મજબૂત આધારોમાં એકનો ઉમેરો કર્યો છે. (પુસ્તકના ફ્લેપ પરથી) – જયંત ગાડીત
- p રૂપેરંગે અને ઉપયોગિતાની નજરે પણ એક સુંદર પ્રકાશન... હા બધી જ દષ્ટિએ જરૂરી કામ, અમે તો પ્રસન્ન પ્રસન્ન અને કેટલું સુઘડ મુદ્રણ ! – નરોત્તમ પલાણ
- p સામયિકલેખસૂચિ એકદમ વ્યવસ્થિત રીતે તૈયાર થઈ છે. રોમાંચક, આનંદપ્રદ. આ કામ ચાલુ રાખવું જ જોઈએ. – જયંત પારેખ
- p તમે આ સંપાદન અત્યંત ચીવટથી, ચુસ્ત શિસ્તથી ને નિષ્ઠાભરી કાળજીથી કર્યું છે તેથી એ શાસ્ત્રીય બન્યું છે. – ચિમનલાલ ત્રિવેદી
- p ગુર્જર ભાષામાં કદાચ આવું આ પ્રથમ પ્રકાશન છે, પાછું ગુણમુગ્ધ કરાવે એવું પણ ખરું. – રાધેશ્યામ શર્મા
- p સંશોધન-સંપાદનનું ક્ષેત્ર ઉજ્જડ થતું જાય છે તે સંજોગોમાં તમારી પાસેથી આવી મૂલ્યવાન સૂચિ મળી એનો આનંદ. – રતિલાલ બોરીસાગર
- p આ સૂચિ એકદમ વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિથી અને વપરાશકારને સહજ સહાયક બને એવી user friendly રીતે તૈયાર કરવામાં આવી છે. – ભોળાભાઈ પટેલ

ડિવાઇન પબ્લિકેશન્સ

પુસ્તક પ્રકાશક અને વિકેતા

૩૦, ત્રીજે માળ, કૃષ્ણ કોમ્પ્લેક્સ, જૂનું મોડલ સિનેમા, ગાંધીરોડ, અમદાવાદ-૧ ફોન : ૯૮૨૫૧૭૨૮૧૮, ૯૪૨૭૦૧૨૮૯૫

ગ્રંથાલયને સમૃદ્ધ કરે તેવાં ડિવાઇન પબ્લિકેશન્સનાં પ્રકાશનો

આડા ડુંગર ઊભી વાટ	(નિબંધસંગ્રહ)	મણિલાલ હ. પટેલ	૯૦/-
સર્જકનો સમાજલોક	(નિબંધસંગ્રહ)	મણિલાલ હ. પટેલ	૧૦૦/-
નિરાવૃત્ત	(નિબંધસંગ્રહ)	સં. પ્રવીણ દરજી	૧૧૦/-
કેશુભાઈ દેસાઈની વાર્તાસૃષ્ટિ	(વાર્તાસંગ્રહ)	સં. પ્રાગજીભાઈ ભામ્ભી	૧૦૦/-
આરામખુરશી	(વાર્તાસંગ્રહ)	અજય ઓઝા	૬૦/-
હું ચૂપ છું	(વાર્તાસંગ્રહ)	લીના કાપડિયા	૧૦૦/-
હોળાષ્ટક	(નવલકથા)	કેશુભાઈ દેસાઈ	૧૦૦/-
ચિંતાથી ચિંતન તરફ...	(ચિંતનાત્મક)	મુરારિલાલ ત્યાગી	૧૦૦/-
ઓશોનું કેળવણીદર્શન	(શિક્ષણ)	સં. સ્વામી આનંદ વૈરાગ્ય	૨૦૦/-
શિવમહિમ્ન: સ્તોત્રમ્	(ધાર્મિક)	સં. રશ્મિન રાવલ	૫૦/-
દિવાસ્વપ્ન	(શિક્ષણ ચિંતન)	ગિજુભાઈ બધેકા	૪૦/-
ચાર નવલકથાકારો	(વિવેચન)	ભરત મહેતા	૧૬૦/-
સરોજ પાઠકનું કથાસાહિત્ય	(વિવેચન)	ડૉ. ઉર્વશી પંડ્યા	૧૩૫/-
પિંગળશીભાઈ ગઢવીનું શેષ સાહિત્ય	(વિવેચન)	ડૉ. નવલક્ષ્મી ઓડેદરા	૯૦/-
મુનશી-પન્નાલાલની પૌરાણિક નવલકથાઓ	(વિવેચન)	ડૉ. રાજેન્દ્ર રોહિત	૨૦૦/-
આકોત્તરી ગુજરાતી મૌલિક દીર્ઘ નાટક	(વિવેચન)	ડૉ. પ્રભુદાસ પટેલ	૧૭૫/-
ત્રણ લઘુકથાઓ	(વિવેચન)	ગણપત સોઢા	૮૦/-
મૃત્યુ માંગલ્ય	(ચિંતનાત્મક)	ડૉ. કલાધર આર્ય	૧૦૦/-
રવીન્દ્રનાથ ટાગોરનાં સંસ્મરણો	(સંસ્મરણ)	અનુ. અંબાલાલ પુરાણી	૧૦૦/-
મનોવિજ્ઞાનની સંશોધન પદ્ધતિઓ	(અભ્યાસ)	ડૉ. અરવિંદ શાહ	૧૬૦/-
જીવન ફલક વિકાસ	(અભ્યાસ)	ડૉ. અરવિંદ શાહ	૧૭૦/-
અસાધારણ મનોવિજ્ઞાન	(અભ્યાસ)	ડૉ. અરવિંદ શાહ	૨૦૦/-
સ્વાસ્થ્ય મનોવિજ્ઞાન	(અભ્યાસ)	ડૉ. અરવિંદ શાહ, ડૉ. ગંધર્વ જોશી	૧૫૦/-
હું ડૉક્ટર, હું દરદી	(આત્મકથનાત્મક)	ડૉ. પ્રદીપ પંડ્યા	૩૦/-
સંશોધન પદ્ધતિઓ અને આંકડાશાસ્ત્ર	(અભ્યાસ)	ડૉ. અરવિંદ શાહ	૧૪૦/-
જાતીયતા અને દાંમ્પત્યનું મનોવિજ્ઞાન	(અભ્યાસ)	ડૉ. અરવિંદ શાહ	૧૨૫/-
લલીતકલા સંજ્ઞાકોશ	(સંજ્ઞાકોશ)	અભિજિત વ્યાસ	(પ્રેસમાં)
હોકારો	(લેખો)	ડૉ. કાન્તિ રામી	(પ્રેસમાં)

સંસ્કૃત મહાકવિ શ્રેણી

મહાકવિ વાલ્મીકિ	આચાર્ય જ્યાનંદ દવે	મહાકવિ બાણ	ડૉ. વિજય પંડ્યા
મહાકવિ વ્યાસ	ડૉ. શાંતિકુમાર પંડ્યા	મહાકવિ શૂદ્રક	ડૉ. વસંત પરીખ
મહાકવિ ભાસ	ડૉ. ઊર્મિ શાહ	મહાકવિ શ્રીહર્ષ	ડૉ. રવીન્દ્ર ખાંડવાળા
મહાકવિ કાલિદાસ	ડૉ. ગૌતમ પટેલ	મહાકવિ જગન્નાથ	ડૉ. આર. પી. મહેતા
મહાકવિ અશ્વઘોષ	ડૉ. વિજય પંડ્યા	મહાકવિ ભવભૂતિ	ડૉ. ગૌતમ પટેલ / ડૉ. વિજય પંડ્યા
મહાકવિ ભારવિ	ડૉ. જશવંતી દવે	પ્રત્યેક પુસ્તકની કિંમત રૂ. ૫૦	
મહાકવિ માઘ	ડૉ. હર્ષદેવ માઘવ		

આ ઉપરાંત અન્ય પ્રકાશકોનાં ગુજરાતી, હિન્દી તેમજ અંગ્રેજી ભાષાનાં પુસ્તકો આપના ઓર્ડર મુજબ પૂરાં પાડીશું. તો આજે જ આપનો ઓર્ડર મોકલવા વિનંતી છે. વિસ્તૃત માહિતી માટે અમને મોબાઇલ કરો : ૯૮૨૫૧ ૭૨૮૧૮